

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Földtudományok Doktori Iskola

A VÁLTOZÓ ARKTISZ
GEOPOLITIKÁJA – KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL A TERMÉSZETI
SZEMPONTOK ÉS A HELYI
ŐSLAKOS NÉPEK MEGJELENÉSÉRE
A NEMZETKÖZI POLITIKA
FORMÁLÁSÁBAN

PHD-ÉRTEKEZÉS

NÉMETH VIKTÓRIA
TÉMAVEZETŐK:
DR. HABIL. GARACZI IMRE

Pécs, 2022

„Belsőmben ott él otthonom, eleim szülővidéke. S eleim élete nem olyan rövid idő, hiszen bizonyított tény: az én őseim koptatták idestova tízezer éve ezeket a köves tájakat. Azok az ősök, azok a népek, melyekből az én mai népem lett, s amelyet lappnak, száminak mondanak. Ám az ittlétünk nyomtalanul elmúlt, oly nyomtalanul, hogy jelét sem fedezi föl a szem.

Ez pedig azt jelenti, hogy ezek a népek barátságban éltek a természettel. Hogy nem képzelték magukat a természet urának. De azt is bizonyítja ez a nyomtalanság, hogy e népek számára nem volt érdekes önmaguk fontosságának hangsúlyozása, ők nem építettek maguknak időtlen emlékműveket. Sem piramisokat, sem erődtményeket. Számukra nem volt fontos, hogy ők legyenek a legnagyobbak és legszebbek. Hogy a maguk számára kaparintsák meg mindenből a legtöbbet. Nekik ott volt a Nap. Ott volt a Szél. És a Föld.”

(Valkeapää, 1997, p. 5.)

Fordította: Kádár György és Jávorszky Béla

Tartalom

1. Bevezetés	4
1.1. A téma előzményei, aktualitása.....	4
1.1.1. Az Arktisz geopolitikai folyamatai.....	5
2. A kutatás célja, kérdései és hipotézisei	7
2.1. Hipotézisek.....	9
3. Kutatási módszerek	11
3.1. Módszertan.....	12
4. Szakirodalmi előzmények	16
4.1. Az Arktisz geopolitikai folyamatainak kiemelkedő kutatói.....	16
4.2. Az Északi-sarkvidékkel kapcsolatos kutatások a magyar szakirodalomban.....	20
4.2.1. A disszertáció témájának leszűkítése a hazai szakirodalom tükrében.....	23
4.2.2. A Lappföldi Egyetem Arktisz Központja kutatásainak felhasználása a disszertációban	24
5. Arktisz földrajzi elhelyezkedése	26
6. Az Arktisz a geopolitikai elméletek és történelem perspektívájából	29
6.1. A geostratégiai erőforrások és a geopolitikai érdekek változásai az Arktisz története során.....	29
6.2. Az Arktiszt érintő klasszikus és kritikai geopolitikai elméletek.....	44
6.3. A fejezet összegzése.....	65
7. Napjaink geopolitikai tényezői	67
7.1. Hagyományos geostratégiai erőforrások.....	68
7.1.1. <i>Az Arktisz jelenlegi stratégiai erőforrásai</i>	69
7.2. Környezeti állapot mint az Arktisz kiemelt erőforrása.....	77
7.3. A fejezet összegzése.....	85
8. Az állami szereplők a történelmi előzmények tükrében	87
8.1. Nemzetközi kapcsolatok szereplői.....	88
8.2. Az Arktisz nemzetközi szereplőinek azonosítása és csoportosítása.....	91
8.3. Az Arktisz geopolitikai folyamatainak három szintje.....	93
8.4. Az őslakosok az Arktisz nemzetközi kapcsolataiban.....	101
8.5. A fejezet összegzése.....	114
9. Az Arktisz környezeti kihívásai és a helyi őslakos népek érdekképviselete, különös tekintettel a számikra	115
9.1. Az Arktisz környezeti kihívásai és a helyi őslakos népek.....	116
9.2. A társadalmi környezet átalakulása.....	131
9.3. Az európai őslakos népek, a számik érdekképviselete.....	134
9.3.1. <i>Számi népcsoport</i>	134
9.3.2. <i>Nemzetállami szint: A számik politikai és jogi státuszának fejlődése</i>	137
9.4. A fejezet összegzése.....	152

10. A disszertáció eredményeinek összefoglalása.....	155
10.1. Tézisek.....	158
10.2. A kutatás további irányai.....	159
Irodalomjegyzék	164

Ábrajegyzék

1. ábra: A kutatás folyamata	12
2. ábra: A tengeri területek kategóriái	52
3. ábra: A szereplők típusa a nemzetközi térben.....	90
4. ábra: Az Arktisz geopolitikai szempontból meghatározó folyamatai és tényezői három szinten: globálisan, lokálisan, regionálisan	95
5. ábra: Az Arktisz hőmérsékletének változása 1900–2017 között	120
1. táblázat: Hipotézisek	9
2. táblázat: Az Arktisz elmúlt 70 évének korszakai geopolitikai perspektívából szemlélve.....	17
3. táblázat: Az Arktisz egyes területein megtalálható erőforrások és a jelen lévő érdekcsoportok	31
1. térkép: Az Arktikus-óceán és melléktengereinek térképe	26
2. térkép: Az Arktisz területének definíciói térképen ábrázolva.....	28
3. térkép: A világ népsűrűsége szélességi fokok szerint.....	35
4. térkép: Mackinder-kulcsövezet térképe	48
5. térkép: Az Arktisz kőolaj és földgáz termelése, valamint bányászati területek	70
6. térkép: Északi-sarkvidéki tengeri útvonalak	71
7. térkép: Az Arktisz turizmusa.....	72
8. térkép: Stratégiai ellipszis átalakulása.....	75
9. térkép: A világ gazdasági gravitációs központjának eltolódása	76
10. térkép: Területigények a 2000-es évek közepétől.....	98
11. térkép: Északi-sarkvidéki népek és szervezeteik az Arktisz Tanácsban	110
12. térkép: Az átlagos felszíni levegő hőmérsékletének változása 1960 és 2019 között	119
13. térkép: A számik által lakott terület (Sápmi) és nyelv dialektusainak földrajzi elhelyezkedése	144
14. térkép: A számi népességgel rendelkező települések Észak-Európában	147

1. Bevezetés

1.1. A téma előzményei, aktualitása

Az Arktisz geopolitikai és földrajzi teret jelent egyszerre. A térségben olyan nagyhatalmak és jelentős gazdasági illetve politikai súllyal rendelkező államok vannak jelen, mint az Egyesült Államok, Orosz Föderáció, és az Európai Unió egyes tagállamai (Dán Királyság, Finnország és Svédország), Izland és Kanada. A régió országai együttműködnek, amelynek legfontosabb fóruma az Arktisz Tanács, de a konfliktus lehetősége is jelen van közöttük, elsősorban a területi viták, illetve a nyugati–orosz szembenállása miatt.

Az Arktisz a klímaváltozás nyomán vált a geopolitika folyamatok kiemelt helyszínévé, (ún. hot spot¹). Az éghajlat változása számos további átmenetet hozott, többek között a régió erőforrás tartalékainak felfedezését és felértékelődését. A klasszikus geopolitikai keretrendszerben kiemelt jelentőségű erőforrások válnak elérhetővé (természeti kincsek és tengeri hajózási útvonalak), ami jelenség más térségekkel ellentétes folyamat², ami egyedivé teszi e régiót. Emellett a kritikai geopolitika szempontjából hangsúlyos tényezők is előtérbe kerültek, mint a környezetbiztonsági és az identitási kérdések. Utóbbi elemek tekintetében a nemzetközi térben megjelentek a nem állami szereplők. Az Arktisz ügyeinek alakításában előtérbe kerültek a helyi őslakos népek.

E változások az elmúlt három évtized fejleményei. Az átalakulás gyors, komplex és konkrét földrajzi térre, az Északi-sarkvidékre való koncentráltága miatt a változó Arktisz (changing Arctic) elnevezéssel is illetik a helyi jelenségeket. A régió egyik legnevesebb kutatóintézete, a finnországi Lappföldi Egyetem (Lapin yliopisto) Arktisz Központjának saját állandó kiállításának is „*A változóban lévő Arktisz*” a címe ([Arctic in change](#)).

A gyors átalakulása, az egyedi folyamatok és a geopolitikai jelenségek sűrített jelenléte miatt az Északi-sarkvidéket a geopolitika és a nemzetközi folyamatok laboratóriumaként is számon tartják: „*A gyors földrajzi változások egyedülálló »laboratóriumot« hoznak létre, amely a politikatudósok számára szinte soha nem lenne elérhető. Elméleti hipotézis helyett az Északi-sark fizikai földrajzában bekövetkező valódi változások lehetővé teszik az államok közötti politika, a hatalmi struktúrák és a földrajzi változások közötti kapcsolatok elemzését*” (Wegge & Keil, 2018, p. 4). Az Arktisz adottságai sok ellentmondást és lehetőséget (geopolitikai,

¹ A hot-spot, (magyarul: forrópont), amely olyan térségeket vagy országokat jelöl, ahol összetett politikai folyamatok zajlanak, és számos más országra vagy régióra is kihatnak, illetve fennáll akár a háborús konfliktus eshetősége is.

² A természeti kincsek kiaknázása folyamatban, illetve egyes lelőhelyeken már kimerültek.

geoökonómiai), valamint kockázatot (klímaváltozás, őslakos kultúrák visszaszorulása) hordoznak. A globális, regionális és lokális kérdések éppúgy megjelennek, mint a hosszú és rövid távú érdekek, valamint a gazdasági és környezeti szempontok ütközése. Klasszikus geopolitikai és realista elméletek egyaránt alkalmazhatóak rá, ahogyan az újabb, kritikai geopolitikai megközelítések is.

A témaválasztásom oka a régió jelenségeinek egyedisége és sokrétúsége mellett, hogy a klasszikus geopolitikai folyamatok az elmúlt években nagymértékben kidolgozottak, mi alól kevés térség jelent kivételt, ezek egyike az Északi-sarkvidék. Igazolva láttam olyan földrajzi egységet vizsgálni, amely újszerű a hazai szakirányú kutatásban, és maguk a helyi folyamatok is sajátosak. A kutatásom során kísérletet tettem az Arktisz geopolitikai folyamatainak átfogó megjelenítésére, vizsgálatomba beépítettem saját egyhónapos finnországi tanulmányi utam eredményeit, amelyet a Lappföldi Egyetem Arktisz Központjában valósítottam meg.

1.1.1. Az Arktisz geopolitikai folyamatai

A szakirodalom áttekintésével arra a következtetésre jutottam, hogy az Arktisz különleges helyzetében közrejátszanak a térség egyedülálló földrajzi adottságai, geomorfológiája, valamint az ebből következő történelmi fejlődési út és nemzetközi kapcsolatok sajátosságai. A régió az örökfagy birodalma, de ellentétben a déli pólussal, vagyis az Antarktisszal, a terület határai nehezen határozhatók meg. Nem különálló kontinens, hanem jelentős részben a tengeri területek különleges típusa, a jégsapkával³ borított óceán (Arktikus-óceán) alkotja. A régió peremén elhelyezkedő arktikus szárazföldi területek pedig tagoltak, több kontinenshez tartoznak (Észak-Amerika és Eurázsia). Az északi félteke földrészeinek legészakabbi partvidékei tartoznak ide. E specifikus földrajzi adottság az alapja a régiós államok területi vitáinak. Északi-sarkvidéki államok: Egyesült Államok, Kanada, Dánia (Grönland), Izland, Norvégia, Svédország, Finnország, Orosz Föderáció. A területi államok két csoportba bonthatóak: Arktikus-óceán parti államai (Egyesült Államok, Kanada, Dánia [Grönland], Norvégia, Orosz Föderáció) és az északi sarkkörön túli területtel rendelkező államok (Egyesült Államok, Kanada, Dánia [Grönland], Izland, Norvégia, Svédország, Finnország, Orosz Föderáció).

³ Ez nem egybefüggő jégtakarót jelent, hanem számos, sűrűn elhelyezkedő, mozgó jégtáblát (amelyek akár több kilométeres kiterjedésűek is lehetnek).

Az Arktisz esetében további meghatározó földrajzi jelenség a globális felmelegedés, amely a nemzetközi politika-formálás fontos kérdésévé vált az elmúlt évtizedekben. Paradox módon a környezeti degradációval párhuzamosan új természeti erőforrások válnak elérhetővé, amelyek a régiót geostratégiai szempontból felértékelték.⁴

A tudományos kutatások szinte kizárólag az aktuálisan elérhetővé váló erőforrásokra koncentrálnak, és nem vizsgálják a helyi stratégiai erőforrások változásának az időbeli dinamikáját. Csak a jelenbeli folyamatokra koncentrálna nehezen elképzelhető, hogy a régió erőforrásai a jövőben is tovább változhatnak.⁵ A térség története során folyamatosan változott, hogy milyen természeti erőforrások miatt vált értékessé a terület geostratégiai szempontból (a történelem folyamán a halászat, bálnavadászat, prémkereskedelem, sóbányászat és fémek kitermelése volt meghatározó). A globális felmelegedéssel pedig elérhetővé váltak olyan geostratégiai szempontból meghatározó természeti erőforrások, mint a kőolaj, földgáz, fémérc, hajózhatóvá váló tengeri átjárók és az átalakuló halászati zónák. Emellett a régió a tudományos expedíciók és a nemzetközi tudományos összefogás helyszíne is lett. A régió megismeréséért zajló versengés fontos velejárája volt a technológiai versengés, amely különös jelentőséggel bírt az extrém körülmények között az újabb területek felkutatásában. Napjainkban a régió az ún. utolsó esély turizmuson⁶ keresztül vonzza a látogatókat a térségbe (Johnston et al. 2019, p. 10–24), valamint a kontinensek közötti kereskedelmi útvonal lerövidítésének lehetősége is régi vágya az emberiségnek. A klímaváltozás során olvadó északi-sarki jég átjárhatóvá teszi az északi tengereket (északkeleti és északnyugati átjáró), és így létrejönnek az északi tengeri kereskedelmi útvonalak.

Napjainkban már széles körű kutatás vizsgálja az Arktiszban a területért és az erőforrásokért folyó versengés mellett az identitás mint geopolitikai tényező alakulását is. E kérdéskör a helyi őslakosok társadalmának és kultúrájának jelenlétét, illetve a mára többségi társadalommá vált nyugati civilizáció (illetve Orosz Föderációban az ortodox civilizációs kör) együttélését, és konfliktusait elemzi.

⁴ Az ún. Arctic paradox, vagyis az Arktisz-paradoxon kifejezéssel írja le a klímaváltozás és az új gazdasági lehetőséget kínáló természeti erőforrások között feszülő ellentétet, illetve az ennek mentén felmerülő etikai kérdéseket (Teemu Palosaari, 2019, p. 369).

⁵ A klímavédelmi célok fokozatosan felértékelődnek a nemzetközi térben és az állami, illetve állam alatti szinten egyaránt. Ezzel párhuzamosan folyamatos technológiai fejlődés is zajlik, a klímabarát és zöld technológia teret hódít, így például az Arktikus-óceán talapzatának még jelenleg is nehezen elérhető kőolaj- és földgázkinccse a jövőben veszíthet jelentőségéből. Annak kitermelése esetlegesen elkerülhető lesz.

⁶ A klímaváltozás miatt eltűnő sarkvidéki, tundra éghajlat, és az ehhez tartozó flóra és fauna jelentős érdeklődést generál, amely új és dinamikus fejlődő turizmust teremt.

2. A kutatás célja, kérdései és hipotézisei

Doktori disszertációm tágabb témaköre az Arktisszal kapcsolatos geopolitikai folyamatok és szándékok vizsgálata. A látszólag kiterjedt téma (Arktisz geopolitikai folyamatai) keretbe foglalást jelent, a szűkebb téma szempontjából (az európai Arktisz helyi őslakosainak nemzetközi szereplővé válása, a természeti környezetük jogainak képviselése, illetve saját érdekképviselése). Az elemzési szempontok között kiemelt figyelmet fordítok az Arktisz különleges helyzetét biztosító nemzetközi szereplőkre, közöttük a helyi őslakos népcsoportokra és a természeti környezet változásaira.

A választásom azért esett erre a földrajzi területre, mivel a világpolitikai centrumoktól távoli táj olyan kérdéseket vet fel, amelyek észrevétlenül is meghatározzák mindennapjaink alakulását mind globálisan, mind regionális, mind helyi szinteken, és a közeljövő folyamataira is nagy hatást gyakorolnak. E kérdések közé tartozik, hogy a klímaváltozás miként alakítja át mindennapjainkat, és ezzel együtt a nemzetközi és állami szintű politikaformálást. E folyamatok mellett a globalizáció is kihívás elé állítja a helyi közösségeket, és átalakítja saját kultúrájukhoz való viszonyukat, további identitási kérdéseket vetve fel. Az Arktisz régiója szolgálhat-e például a tekintetben, hogy egy nemzetközi együttműködés képes-e létrehozni egy olyan környezetvédelmi rendszert, amely kezeli a régióban érvényesülő éghajlatváltozást. E kérdés különösen abból a szempontból figyelemre méltó, hogy a térség legfontosabb nemzetközi együttműködése, az Arktisz Tanács nem csupán állami szereplők fóruma, hanem a helyi őslakos népek is tanácsadói jogkörrel rendelkeznek benne. Azonos esetében a nyugati civilizációtól eltérő természetszemlélet érvényesül. David D. Caron (2009) a következőképpen foglalta össze ezt a különleges, Arktisz ügyeire vonatkozóan létrejött környezeti rendszert:

„Az Északi-sarkvidékről szóló, meghatározó jelentőségű regionális megállapodás, amelyet 1991-ben a nyolc északi-sarkvidéki ország kötött, és amely meghatározza a régió környezeti célkitűzéseit, és konkrét politikai tervezést ír elő az egyes államok számára. Az északi-sarkvidéki környezeti rendszer felé vezető fontos első lépésként ez a regionális kezdeményezés megalapozta a további nemzetközi együttműködés intézményi alapjait. A jövőbeni kezdeményezéseknek és megállapodásoknak azonban nehéz kérdéseket kell megválaszolniuk, mint az őslakosok érdekei, az Északi-sarkvidéken megnövekedett gazdasági aktivitás iránti igények, valamint a térségen kívülről eredő környezeti problémák Arktiszra gyakorolt hatásai.”
(Caron, 2009, p. 377)

Az idézet ráirányítja a figyelmet arra, hogy az Arktisszal kapcsolatos közbeszédben fontosak a környezetvédelmi szempontok, a gazdasági kérdések és az identitáspolitika. Emellett a nemzetközi térben a szereplők széles körével szükséges számolni (államok, nemzetközi szervezetek és együttműködések, valamint állam alatti szint).⁷ A nagyszámú és különböző típusú aktor jelenléte pedig előrevetíti, hogy érdekeik eltérőek lehetnek, és ütközhetnek egymással (ahogyan területi viták alakulnak ki, vagy a környezeti megfontolások és gazdasági érdekek ütköznek).

Az általános áttekintésben (keretrendszer felállítása), vagyis az Arktisz nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepének elemzése után a következő, fókuszált kérdések áttekintését tűztem ki célul:

- A helyi őslakos népek (közülük is különös tekintettel az európai őshonosokra, a számikra)⁸ képesek-e széles körben elfogadott nemzetközi szereplőkké válni, és képviselni saját maguk, illetve az őket körülvevő természet érdekeit?
- A globalizáció és a klímaváltozás folyamatai milyen módon hatnak a helyi őslakos népekre (különös tekintettel a számikra)?
- A mai modern életforma az évezredekig megőrzött kultúrák teljes asszimilációját jelenti a nyugati civilizációba?
- Az őshonos népek miként alkalmazkodnak az új körülményekhez?
- Meghatározó szempont-e még számukra a hagyományaik és saját földjeik védelme?

E kérdések nem csupán a Föld egyetlen pontjára vonatkoznak, hasonló paradoxonokkal – mint az identitásválság, vagyis a globalizáció és a helyi kultúra együttélése, valamint a globális klímaváltozás és a gazdasági érdekek ütközése – számos más társadalomnak is szembesülnie kell. A globalizáció folyamata és a gazdasági növekedés szempontjai számos esetben vezetnek politikai törésvonalak kialakulásához (így például a vidék-város ellentét, vagy a nemzeti kultúra és a globális trendek között feszülő ellentét).⁹ Továbbá a technikai fejlődés előnyei mellett meg

⁷ A régióban megjelenő gazdasági társaságok (köztük jelentős transz- és multinacionális vállalatok. A téma szerteágazó jellege miatt azonban jelen dolgozatban a nemzetközi szereplők e típusát külön nem elemzem.

⁸ A magyar köznyelvben a lapp kifejezés vált elterjedté, miközben a népcsoport önelnevezése a számi. A lapp kifejezés Európa-szerte elterjedt, de az észak-európai és nemzetközi szóhasználatban egyre inkább kerülendő, mivel az sérti az érintett népcsoportot. Helyette egyre inkább elterjedt, és elismert kifejezés a számi a népcsoport megjelölésére.

⁹ Az ún. város-vidék politikai törésvonal részletes vizsgálata túlterjed jelen disszertáció keretein, de a későbbiekben, a témakör további vizsgálata során meghatározó, új kutatási irány lehet.

kell tapasztalnia az emberiségnek a negatív következményeket, amelyen a globális klímaváltozás is.

2.1. Hipotézisek

A hipotéziseket a vizsgált témakör lehatárolása, a szakirodalom kritikai elemzése után alakítottam ki. A későbbi kutatásaim során az állítások validálását, illetve cáfolatát helyeztem a középpontba. Az alábbi, 1. sz. táblázat (Hipotézisek) összefoglalja a disszertációban általam felállított hipotéziseket.

1. táblázat: Hipotézisek

HIPOTÉZISEK	
1.	A dolgozatban vizsgálom és bizonyítani kívánom, hogy az Arktisz erőforrásai iránt nem csupán az elmúlt három évtizedben mutatkozott fokozott érdeklődés, a régió természeti kincsei hosszabb történelmi távlatban is jelentősek. A térség geostratégiai szempontból értékes erőforrásai az elmúlt évszázadok során dinamikusan változtak. E folyamatos átalakulást a jövőbeli tendenciák előrejelzésénél is szükséges figyelembe venni.
2.	A dolgozatban vizsgálom és bizonyítani kívánom, hogy a klasszikus geopolitikai elméletek annak ellenére, hogy nem foglalkoztak különösebben az Arktisz térségével, jól alkalmazhatóak a helyi folyamatok vizsgálata során. Ezzel párhuzamosan a kritikai geopolitika szempontjai is érvényesíthetőek a térség folyamataira.
3.	A dolgozatban vizsgálom és bizonyítani kívánom, hogy az Arktisz geopolitikája a nemzetközi szereplők széles körét helyezi fókuszba, és az állami szereplők mellett további politikai aktorok képesek alakítani a térséggel kapcsolatos politikákat. Az őslakosok mint nem állami szereplők megjelennek a nemzetközi térben, és a nemzetközi fórumokon foglalkoznak az Arktisz ügyeivel, különösen olyan nemzetközi együttműködéseknek köszönhetően, mint az Arktisz Tanács.
4.	A dolgozatban vizsgálom és bizonyítani kívánom, hogy az Arktisz a világon az egyik legjelentősebb növekedési potenciállal rendelkező terület, ami geopolitikai szempontból felértékeli a régiót. Ebben kulcsszerepe van a stratégiai fontosságú nyersanyagoknak (kőolaj, földgáz, hajózási útvonalak). Az Északi-sarkvidék erőforrásai nagymértékben hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a legfejlettebb északi államok megőrizhessék, vagy akár növelhessék fekvő régiókkal szemben.

5.

A dolgozatban vizsgálom és bizonyítani kívánom, hogy az Arktisz természeti környezetének átalakulását, és az így elérhetővé váló erőforrások iránt fokozódó nemzetközi érdeklődést, amely jelentősen befolyásolta a helyi őslakos népek életmódját, valamint ezáltal társadalmi helyzetét és politikai érdekképviselőjük fejlődését. Az őslakosok politikai érdekképviselőjében nem csupán a népcsoport jogainak képviselője jelenik meg, hanem a természeti környezetük jogai is (klíma- és természetvédelmi megfontolások).

Forrás: saját szerkesztés

A hipotézisek vizsgálata előtt a módszertani kereteket alakítottam ki. A következőkben bemutatom a kutatásom módszertanát.

3. Kutatási módszerek

Az alábbiakban bemutatom, hogy a kutatás két fő forrástípusa szerint (primer és szekunder források), miként csoportosíthatók a rendelkezésre álló háttéranyagok.

- A primer kutatások, a kutatási téma szempontjából a kvantitatív adatok áttekintése és értékelése jelentették számomra a kiindulási pontot. Az elsődleges források közé ezért elsősorban olyan elemek kerülhettek, mint az interjúk a téma kutatóival és a finnországi Számi Parlament munkatársaival, nemzetközi jogi dokumentumok, és a nemzetközi szervezetek által készített statisztikák (többek között OECD, World Bank, Északi Tanács, Arktisz Tanács), illetve a nemzeti statisztikai hivatalok adatai. A személyes interjúk megvalósításához nagyban hozzájárult, hogy a finnországi Rovaniemi egyetemén, a Lappföldi Egyetemen¹⁰ folyathattam kutatást.
- A szekunder források igen nagy számban álltak rendelkezésre. A nemzetközi szakirodalom rendkívül kiterjedt, mind a tudományos publikációk, mind pedig a tanulmánykötetek és monográfiák. Főként angol nyelvű szakirodalom állt rendelkezésemre, de igyekeztem lehetőségeimhez mérten a finn nyelvű irodalmat is áttekinteni. A források feldolgozása során nagy előrelépést jelentett, hogy a Lappföldi Egyetemen kutathattam, ahol számos idegen nyelvű forráshoz tudtam hozzáférni (de ennél is nagyobb jelentősége volt annak, hogy konzultálhattam a téma nemzetközi szinten is elismert kutatóival). Rovaniemiben megismerhettem a finn perspektívát az Arktisz ügyeinek vonatkozásában. Továbbá fontosnak tartottam az Északi-sarkvidék magyar kapcsolódási pontjait is feltérképezni, amelyben a hazai szakirodalom volt segítségemre.

A felhasznált primer és szekunder kutatási forrásokat a következő, 1 sz. ábrán (*A kutatás folyamata*) foglaltam össze:

¹⁰ 2019. márciusi finnországi tanulmányi utam (Lappföldi Egyetem Arktisz Központja) során volt alkalmam interjúkat készíteni a téma szakértőivel és forrásokat gyűjteni a kutatásaimhoz.

Forrás: saját szerkesztés

Fontosnak tartom azt is megjegyezni, hogy a kutatási eredményeimet a doktori tanulmányaim kezdetétől, vagyis doktori képzésem első évétől, a 2016/2017-es tanévtől kezdtem el publikálni szakmai folyóiratokban, illetve ismertetni tudományos konferenciákon. Ezek a publikációs lehetőségek fontos támpontot jelentettek az elmúlt évek során az egyes résztémák tanulmányozásában és feldolgozásában.

Az egyes, kutatás szempontjából résztémának tekinthető egységeket igyekeztem többféle perspektívából is megvizsgálni, illetve különböző szerzők és kutatók hipotéziseit vettem össze egymással. Saját kutatási eredményeimet pedig a vizsgálatok tükrében alakítottam ki. Az általam alkalmazott módszertan részleteit a következőkben ismertem.

3.1. Módszertan

Kutatásom során feltérképeztem a szakirodalmat, elvégeztem a kritikai forráselemzést, a végső kutatási téma leszűkítését, és a kutatási kérdések kialakítását. A vizsgálat során először tanulmányoztam a vonatkozó geopolitikai és a nemzetközi kapcsolatok elméleteket. Itt a jelentős geopolitikai szerzők, Alfred Thayer Mahan vagy Sir Halford John Mackinder munkáit

tanulmányoztam. E kutatási szakaszban a klasszikus geopolitikai elméletek keretrendszerének az Arktisz aktuális folyamataira való alkalmazhatóságát is vizsgáltam. Ennek során felhasználtam kortárs szerzők munkáit, de nagymértékben saját elemzéseimre hagyatkoztam. Emellett a forráselemzésem részét képezte a legfrissebb, Arktiszra vonatkozó kritikai geopolitikai elméletek tanulmányozása, amely segített a régió helyzetének átlátásában és az aktuális trendek azonosításában. A kritikai forráselemzés során Lassi Heininen, Klaus Dodds és Simon Dalby munkásságát emeltem ki – és a következőkben részletesebben ismertetem is konklúzióimat – mint a téma legjelentősebb kortárs szakértői. Az általuk kimutatott összefüggéseket igyekeztem szintetizálni a források kritikai áttekintése során, és saját kutatási eredményeimmel kiegészíteni.

A régió történelmi összefüggéseinek megismerése érdekében az Északi-sarkvidék felfedezéstörténetével és meghódításával foglalkozó szakirodalmat szintén tanulmányoztam. A forráselemzés nyomán arra a következtetésre jutottam, hogy a geopolitikai perspektívát alkalmazó történelmi munkák rendkívül korlátozott számban álltak rendelkezésre, és ugyan ez igaz a klasszikus geopolitikai elméletekre is, ahogyan a klasszikus elméletek sem foglalkoznak a régióval, mégis a területi alapú elméletek, illetve a geostratégiai erőforrásokra koncentrááló megközelítések értelmezhetők és alkalmazhatók módszertani szempontból az Arktisz ügyeire.

A kutatásom következő lépéseként vizsgáltam a terület aktuálisan legfontosabb geostratégiai erőforrásait. Tanulmányoztam a kőolaj- és földgázkészletek helyzetét nemzetközi összehasonlításban. Ebből a kutatásból a *Mediterrán Világ* című folyóiratban jelent meg egy tanulmányom,¹¹ amelyet a *Mediterrán Világ* Syposium keretében is prezentáltam Veszprémben. Az Arktikus-óceán és melléktengerei kapcsán a tengeri kereskedelem lehetőségeit is áttekintettem. A kutatások eredményeiből több előadást tartottam, illetve publikáltam szintén a *Mediterrán Világ* Syposiumon, illetve a *Mediterrán Világ* című

¹¹ Észak-dél megosztottság: Az energiatermelés geoökonómiai aspektusai. *Mediterrán Világ Társadalomtudományi folyóirat*, (44), pp. 126–142.

folyóiratban¹², továbbá a pécsi Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencián¹³ és a komáromi Selye János Egyetem nemzetközi konferencián¹⁴ is bemutattam kutatási eredményeimet.

A geostratégiai erőforrások tanulmányozását azért is tartottam fontosnak, mivel a gazdasági folyamatok főbb tendenciájának kritikai elemzése is célom volt a kutatás során. Az Északi-sarkvidéket a világ egyik leggyorsabban fejlődő régiójaként tartják számon. Ennek geoökonómiai jelentősége van. Az új lehetőségek és a gazdasági növekedési potenciál teszi vonzóvá a regionális hatalmak és a területen kívüli államok számára a térséget. Éppen az erőforrások iránt mutatott érdeklődés kerülhet összeütközésbe a környezeti szempontokkal. A kritikai geopolitikai elméletek sok esetben éppen ezeknek a szempontoknak az ütköztetését és elemzését teszik lehetővé. Saját kutatásom során alkalmaztam e módszertani lehetőséget, az ún. Arktisz-paradoxon alkalmat adhat a kritikai geopolitika aktuális kérdéseit új keretrendszerbe helyezni.

Fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy az Arktisz napjainkban az újonnan elérhetővé váló erőforrások miatt értékelődik fel. Ez nem csupán az olyan természeti kincseket jelenti, mint a kőolaj, földgáz vagy fémérc. Az Északi-sarkvidék hajózási útvonalai is fokozatosan használhatóvá válnak, emellett azonban a turizmus is egyre meghatározóbb gazdasági ágazattá válik a térségben. A terület élelmiszer-előállítás szempontjából is felértékelődik (halászati zónák átalakulása és mezőgazdasági zónák északra húzódása is lejátszódik).

Az elérhetővé váló, geostratégiai szempontból kiemelt erőforrások mellett módszertani szempontból szükségesnek tartottam a térség környezeti átalakulásának és a környezetbiztonsági szempontoknak a tanulmányozását. Ugyanis a természeti környezet változása is szerves része a helyi geopolitikai folyamatoknak.

Az Arktisz témája kapcsán módszertani szempontból fontos azt is lehatárolni, hogy mely nemzetközi szereplők érintettek a regionális ügyekben. Itt szükséges volt áttekinteni azokat az elméleteket, amelyek a heterogénné vált nemzetközi rendszert vizsgálják. A forráselemzés során arra a következtetésre jutottam, hogy a liberális elméletek szempontrendszere jelenthet

¹² Az északi tengeri út megnyitásának várható hatása a Szezei-csatornára. *Mediterrán Világ Társadalomtudományi folyóirat*, (45-46), pp. 184–199.

¹³ Polar Silk Road: Chinese-Russian cooperation in the Arctic. In: Bódog Ferenc, Dr. Csizsár Beáta, (szerk.), VII. *Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2018 Absztraktötet: Digitális, bővített kiadás*. (pp. 152). Pécs: Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat.

¹⁴ Geopolitical and geoconomical aspects of Northern Sea Route – with regard to Russian and Chinese interests. In: Korcsmáros, Enikő (szerk.). (2018). *A Selye János Egyetem 2018-as X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete*. (pp. 205–217). Komárno, Szlovákia: Selye János Egyetem.

kiindulási alapot kutatásom során, mivel a nemzetközi kapcsolatok elméletének ez az ágazata az, amely az állami szereplők mellett számol más aktorokkal is (mint a nemzetközi szervezetek, vagy a határokon átnyúló kapcsolatokkal rendelkező állam alatti szereplők, közöttük a transznacionális vállalatok, NGO-k, illetve jelen esetben az őslakos népek szervezetei és nemzetközi összefogása). E tekintetben is nagy segítséget jelentett a témában külföldi tanulmányi utam. Finnországi témavezetőm, Tanja Joonas módszertani szempontból a nemzetközi egyezmények és a jogi dokumentumok mellett nagy hangsúlyt fektet azokra az elméletekre is, amelyek az államok melletti nemzetközi szereplőket vizsgálják.

A kutatás során nagy segítséget jelentett számomra a végső irányvonal kijelölésében a lappföldi tanulmányi utam.¹⁵ Az észak-európai régióval régóta foglalkozom, már egyetemi tanulmányaim alatt is részt vettem finnországi nyári egyetemen, és tanultam a finn nyelvet. Jelen disszertáció készítése közben is alkalmam nyílt a finnországi Rovaniemi egyetemén, a Lappföldi Egyetemen kutatni, és a téma szakértőivel konzultálni.

A doktori kutatásaim korábbi eredményei alapján a disszertáció témáját végül az Arktisz környezeti kérdéseinek nemzetközi vonatkozásaira szűkítettem le. Ezen belül is az őslakos népek részvételét vizsgáltam. A világon, több helyen megfigyelt jelenség, hogy az őshonos népek nagyban elő tudták mozdítani a természettel összefüggő témák nemzeti és nemzetközi szinten történő tárgyalását, illetve esetenként a környezetvédelmi szabályok törvénybe iktatását.

¹⁵ Időpontja: 2019.március 1–március 31.

4. Szakirodalmi előzmények

A kutatás kezdeti fázisában azokat az elméleteket tekintettem át, amelyek az Arktisz geopolitikai vagy nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepével foglalkoznak. Ennek kapcsán arra helyeztem a hangsúlyt, hogy megállapítsam, miként változtak a századok során az Arktisszal kapcsolatos geopolitikai érdekek. Majd a térség történelmét tanulmányoztam. Ugyan a klasszikus geopolitikai elméletek lényegében figyelmen kívül hagyják a térséget, mégis közülük több ilyen elmélet alkalmazható a régió folyamataira, éppen ezért saját elemzéseket készítettem, amelyben azt vizsgáltam, hogy a klasszikus megközelítések alkalmazhatóak-e az Északi-sarkvidék aktuális helyzetére. Az újabb, kritikai geopolitikai szerzők viszont már sok esetben kutatásuk középpontjába helyezték mind az arktikus térséget, mind pedig azokat a geopolitikai jelenségeket – így például környezetbiztonság, kultúrák együttélése –, amelyek a régió szempontjából fontosak. A továbbiakban a régió erőforrásaira és intézményrendszerére vonatkozó szakmai kutatásokat is tanulmányoztam. Végül a helyi őslakosok, közülük is különös tekintettel az európai népcsoport, a számik helyzetét vizsgáltam.

A szakirodalom tematikus elemzése mellett fontosnak tartom, hogy az Arktisz térségével foglalkozó legfontosabb szerzők munkásságát a disszertáció elején is összefoglaljam röviden.

4.1. Az Arktisz geopolitikai folyamatainak kiemelkedő kutatói

A kutatásom során fontos támpontot nyújtott Lassi Heininen több műve. A neves professzorral a finnországi Rovaniemiben, a Lappföldi Egyetemen folytatott tanulmányi utam során személyesen is volt alkalmam konzultálni. Heininen professzor a Lappföldi Egyetem nyugalmazott kutatója, de a világ számos egyetemén – Kanadától Izlandon át Orosz Föderációig – működik közre mint vendégelőadó. Fő kutatási területe az Arktisz geopolitikai folyamatai. Az Északi-sarkvidék ügyeit multidiszciplináris szemléletben közelíti meg: nemzetközi kapcsolatok, geopolitika, biztonsági tanulmányok, környezetpolitika, politikatörténelem, valamint regionális tanulmányok, köztük európai, orosz-, valamint északi- és sarkvidéki tanulmányok. Több száz publikációja jelent meg. Műveit a dolgozatom több részénél felhasználtam.¹⁶ Heininen professzor esetében fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy

¹⁶ Lassi Heininen legfrisebb kutatásai közé tartozik a globális sarkvidéki jövőbeli biztonság: állampolitika, gazdasági biztonság és éghajlat, biztonság és szuverenitás az Atlanti-óceán északi részén, *Palgrave Pivot* (2014 és 2016); „Északi geopolitika: szereplők, érdekek és folyamatok a sarkvidéki sarkvidéken” a poláris geopolitikában: ismeretek, erőforrások és jogi rendszerek (szerk. Powell & Dodds, 2014); „Finnország mint sarkvidéki és európai állam” a nemzetközi kapcsolatokban és az Északi-sarkon. A politika és a kormányzás megértése (*Cambria Press*, 2014); Orosz stratégiák a sarkvidéken: Új hidegháború elkerülése (Sergunin és Yarovoy), a *Valdai Discussion*

egyike azon kevés szerzőknek, akik történeti perspektívába helyezik az Arktisz geopolitikai folyamatait. Kutatásai során csupán bizonyos történelmi korszakokat vizsgált, mint például a vikingkori geopolitikai folyamatok. Emellett átfogó tanulmányt írt, amely a klasszikus és a kritikai geopolitikai szempontokat gyűjti össze a térség vonatkozásában a hidegháborútól napjainkig.¹⁷ Ez a munka inkább a geostratégiai tényezőkre koncentrált, és nem tekinti fontosnak az Északi-sarkvidék aktuális folyamatainak klasszikus elméletek közötti kontextusba helyezését. A tanulmány röviden bemutatja a fő kapcsolódási pontokat a klasszikus gondolkodás és az Arktisz eseményei között.

2. táblázat: Az Arktisz elmúlt 70 évének korszakai geopolitikai perspektívából szemlélve

Hidegháborús geopolitika	Rendszerváltás korszaka (1980-as és 1990-es évek) geopolitikája	Hidegháború utáni geopolitika
A militarizálódás volt jellemző a korszakra: hadi technológia (nukleáris fegyverrendszer), állami hegemónia és játékelmélet = nagyrészt klasszikus geopolitikai szemléletben.	A környezeti degradáció és határokon átnyúló együttműködés volt jellemző a korszakban: hosszú távú szennyezés, nukleáris balesetek és növekvő aggodalom a természet állapota miatt; nemzetközi környezetvédelmi és kutatási együttműködés; az őslakos népek öntudatra ébredése és regionális együttműködése = új és kritikai geopolitikai szemléletben.	A klímaváltozás és a kizsákmányolás témája jellemezte a korszakot: környezetszennyezés és gyors klímaváltozás (pl.: élelmezésbiztonsági kérdések); a tömeges méretű kizsákmányolás és a gazdasági tevékenység (geoökonómia) előtérbe kerülése; az állami szuverenitás és az energiabiztonság; nagy geopolitikai stabilitás és kiterjedt együttműködés (kivételes); tudományos és hagyományos ismeretek

Club (2014); és „Emberi biztonság, az Arktisz Tanács és az éghajlatváltozás: verseny vagy együttélés?” (H. Nicol) a Polar Recordban (2013). (The Polar Connection, 2022).

¹⁷ Heininen, L. (2018). Arctic Geopolitics from classical to critical approach – importance of immaterial factors. *Geography, Environment, Sustainability*, 11(1), 171-186.

		(éghajlatra és a környezetre vonatkozóan) a hatalom új típusa = kritikai geopolitikán alapulóan és globalizációt figyelembe véve.
--	--	---

Forrás: Heininen (2018) alapján saját szerkesztés

Njord Wegge, a Norvég Nemzetközi Kapcsolatok Intézet (Norwegian Institute of International Affairs – NUPI) kutatója, emellett – többek között – a Tromsøi Egyetemen, az Arktisz kutatás norvégiai központjában is dolgozott 2018-ig. Legfőbb kutatási területe a biztonság- és védelempolitika, különös tekintettel az Arktisz régiójának geopolitikájára, nemzetközi kapcsolataira és a helyi biztonsági kihívásokra, az elmúlt tíz évben számos tudományos publikációja jelent meg. Wegge kutatásai során elmélyedt olyan kérdésekben, mint az Arktisz nemzetközi ügyeiben meghatározó szereplők, illetve ezeket az aktorokat különböző szintek szerint csoportosítja (globális, regionális és lokális). Foglalkozott azzal is, hogy a geopolitikai elméleteket csoportba rendezze. Munkássága jó alapot jelentett saját csoportosításom kialakításához.

A finnországi tanulmányi utam során Tanja Joonas volt a Lappföldi Egyetem által kijelölt témavezetőm. Tanja Joonas mellett, hogy a nemzetközi kapcsolatok és nemzetközi jog szakértője, szorosan kötődik a tájhoz és a helyi emberekhez. Fő kutatási témája a számik nemzetközi jogi státusza, és annak leképeződése a finnországi viszonyokra. A dél-finnországi területről költözött az északi sarkkörön túli régióba, ma már családjával rénszarvastenyésztéssel is foglalkozik, így a gyakorlatban is ismeri a számik egyik jellegzetes életformáját (rénszarvastartó számik). A személyes hangvétel szakmai munkáiban is érzékelhető, de ezzel együtt is megőrzi a tudományos kereteket. Tanulmányaiban képes ötvözni a makro (nemzetközi politikai és jogi) eseményeket a helyi, mikro szinttel (a kis közösségekre és az egyén szintjére). Írásaiban leképezi, hogy egy-egy nagy horderejű politikai döntés a nemzetközi, majd nemzeti szabályozásban, miként hat az egyén életére. A számik helyzetét bemutató munkái sokszor politikatudományi és szociológiai elemeket is alkalmaznak. A multidiszciplináris megközelítése jól illeszkedik a Lappföldi Egyetem Arktisz Központjának profiljába.

A Jarno Valkonen (a Lappföldi Egyetem kutatója) és munkatársai által írt és szerkesztett *Knowing from the Indigenous North: Sámi Approaches to History, Politics and Belonging* című könyvben újszerű megvilágításba helyezik az észak-európai őslakos népek vizsgálatát. A

nyugati gondolkodásmódban megszokott keretektől eltérően az őshonos népek perspektívájából igyekeznek vizsgálni a számik történelmét, társadalmát és politikai rendszerét. Az írás a számi gondolkodásba nyújt betekintést, megkérdőjelezve olyan fogalmak értéksemlegességét, mint a folyamatos fejlődés és a gazdasági növekedés. Rávilágít arra, hogy a számi társadalom évezredekig élt változatlan formában, ami nem feltétlenül a barbárság jele, hanem a természettel való összhang jelölője. A könyvből megismerhetjük az őslakos társadalom modern életforma átvételével kapcsolatos belső vívódását. A szerzők a politikatörténet olyan mozzanatait igyekeznek feltárni, mint a passzív ellenállás és a virágnyelv kialakítása, amelyet a betelepülő népek elnyomása alatt használtak. Az őslakosok perspektívájának tanulmányozása rávilágít arra is, hogy a társadalomtudományok gazdagodhatnak más népek, illetve a nyugatitól eltérő kultúra gondolkodásmódjának beépítése által. Mélyebb megértést és új szempontrendszerteremtést.

Timo Koivurova, a finnországi Lappföldi Egyetem professzora, 2015 óta az egyetem Arktisz Központjának vezetője. Fő kutatási területe az Arktisszal kapcsolatos jogi kérdések és a regionális szintű kormányzás, különös tekintettel az Arktisz Tanács működésére. Emellett átfogó kutatásokat folytatott a nemzetközi jogok és a globalizáció területén, ideértve a természeti környezet megóvásának nemzetközi jogi lehetőségeit. Koivurova több nemzetközi és finnországi kutatási projektben vett részt, számos publikációja jelent meg az Arktisz nemzetközi jogi státuszáról, a helyi őslakosok helyzetéről, a tengerjogról, környezetbiztonsági kérdésekről, az Északi-sarkvidék esetében kialakuló kormányzásról, továbbá az Arktikus-óceán parti államai közötti konfliktus lehetőségét is elemezte. Az Arktisz Tanács működését kritikai szemlélettel tanulmányozta, és javaslatokat fogalmazott meg, többek között a működés hatékonyságának érdekében, illetve hogy az az őslakosok megfelelő érdekképviselőt biztosítsa. Az elméleti keretek alapos ismeretén túl kiemelt szakértői pozíciót töltött be az Arktisz Tanács finnországi elnöksége (2017–2019) alatt. Timo Koivurova a fentiek mellett az éghajlatváltozás emberi jogi problémaként való értelmezéséről is több alkalommal publikált. Olyan neves folyóiratok főszerkesztője, mint az Oxford University Press Nemzetközi Környezetvédelmi Jogi Évkönyve (*Yearbook of International Environmental Law*) és a Brill Éves Sarkvidék Jogi Évkönyve (*Yearbook of Polar Law*) főszerkesztője (Lappföldi Egyetem, 2022).

Simon Dalby írországi születésű akadémikus, aki a kanadai Wilfrid Laurier Egyetem földrajzi és környezettudományi professzora, a Klímaváltozás Politikai Gazdaságtani Intézetének (Political Economy of Climate Change) elnöke. Fő kutatási területe az éghajlatváltozás, a

környezetbiztonság és a kritikai geopolitika, számos könyv szerzője, így a kritikai geopolitikai elméletek egyik legfontosabb összefoglaló művének is (*The Geopolitic Reader*). Az Északi-sarkvidékkel, amely esetében a klímaváltozás és a környezetbiztonsági kérdések mellett a helyi őslakos népek helyzetével és identitáspolitikájával is foglalkozik.

Klaus Dodds Royal Holloway, a University of London professzora, fő kutatási területe: geopolitika és biztonságpolitika, a média és a populáris kultúra, az Antarktisz és az Északi-sarkvidék nemzetközi kormányzása. Széles körben publikált a geopolitika és a sarkvidéki régiók témájában, és kulcsszerepet játszik a geopolitika és a biztonság egyetemi oktatásában. Számos könyv szerzője, köztük: *Geopolitics: A Very Short Introduction* (OUP, 2014) és az *International Politics and Film* (Columbia University Press, 2014 with Sean Carter). Az Északi-sarkvidék esetében is kiemelten fontosnak tartja annak populáris kultúrában és nemzetközi közbeszédben való megjelenését. Kritikai geopolitikai perspektívából pedig a környezetbiztonsági kérdések mellett az őslakos népek helyzetére fordít kiemelt figyelmet.

A nemzetköz kutatás kiemelkedő kutatói mellett fontosnak tartottam a hazai szerzők Arktiszra vonatkozó műveinek áttekintését, valamint a szorosán vett nemzetközi kapcsolatok elméletét taglaló művek és a geopolitikai írások mellett számba vettem a régió történetét, felfedezésének történetét ismertető köteteket és publikációkat is. A hazai kutatástörténetben kiemelt helye van a finnugor népek, és így a számik nyelvének és kultúrájának, amely kutatásterület kapcsolja össze legközvetlenebbül hazánkat és az északi-sarkvidéki régiót. A térség a hazai néprajzkutatás és nyelvészet esetében vált igazán kiemelt területté az elmúlt közel három évszázadban, de a hazai tudósok és utazók földrajzi megfigyeléseket is végeztek, és korabeli leírásokat is készítettek a távoli tájakról.

4.2. Az Északi-sarkvidékkel kapcsolatos kutatások a magyar szakirodalomban

Távoli régiók geopolitikai folyamatainak vizsgálata során – mint az Arktisz – igyekeztem arra is tekintettel lenni, hogy a témakör miként illeszkedik a hazai kutatástörténetbe. Az Északi-sarkvidék a 19–20. század fordulóján foglalkoztak kiemelten a hazai tudósok, közöttük a földrajztudósok.

A hazai felfedezéstörténet tanulmányozása során az Arktisz megismerésének és vizsgálatának több nagy korszakát azonosítottam. Az első az ún. sarki láz korszaka volt, a 19. század utolsó harmadában, amely alatt általános nemzetközi figyelem övezte az Arktisz felfedezését. E hangulat Magyarországot is elérte, és így a hazai közvélemény és a tudományos közélet is

érdeklődéssel fordult a távoli táj felé. A Magyar Földrajzi Társaság éves munkásságát összefoglaló többek között a Földrajzi Közleményekben rendszeresen beszámoltak az Északi-sarkvidék felfedezésének folyamatáról, valamint a hazai utazók, közöttük nyelvészek Arktiszban tett kutatóútjairól (Berecz, 1883; 1885; Halász, M. 1882; Halász, I., 1890; Havass, 1909). Hazai szempontból fontos mérföldkő volt az osztrák–magyar közös expedíció, amely 1873-ban felfedezte a Ferenc József-föld elnevezésű szigetcsoportot (Hunfalvy, 1873, p. 38).

A második nagyobb korszakként az északi sarkpont elérésétől (1909)¹⁸ a 20. század első harmadáig tartó korszakot azonosítottam. A hazai kutatástörténet e korszakának kiemelkedő személyisége volt Cholnoky Jenő. A földrajztudós személyesen is járt a messzi északon, a Spitzbergákra jutott el 1910-ben (Cholnoky, 1911). Emellett támogatta, hogy a magyar földrajzkutatók vizsgálják a térséget, és ismeretterjesztő publikációkat jelentessenek meg róla.¹⁹

A harmadik korszakként a 20. század második felét azonosítottam. Ebben az időszakban csillapodott az ún. sarki láz, vagyis az az északi sarkpont és az északi tengeri átjárók felfedezése iránti vágy és versengés, mivel a felfedezők eljutottak e kiemelt földrajzi pontokra. E korszakhatár a nemzetközi mellett a hazai tudományos érdeklődés esetében is tükröződött. A magyarországi szakirányú kutatásban fokozatosan vesztettek lendületükből az 1900-as évek közepétől. A legfontosabb irányzat az Arktisz vonatkozásában a 20. század második felében az ismeretterjesztő irodalomban került előtérbe. Az Északi-sarkvidékről szóló beszámolókon a Szovjetunióval való szorosabb kapcsolatok hatása tükröződött. A szocialista korszakban magyar tudósok és újságírók időről időre beszámoltak az Északi-sarkvidék területének tudományos kutatásáról.²⁰

¹⁸ Robert Edwin Peary, amerikai felfedező 1909-ban érte el az északi sarkpontot. Ezzel az északi sarkpont elérésére irányuló versengés lezárult, de a korszakban az Arktisz még számtalan ismeretlen területtel rendelkezett. Így a térség iránti érdeklődés átalakult formában, de továbbra is fennmaradhatott.

¹⁹ Papp Dezső *Egészen az északi pólusig* (1914) című írása jelent meg a Földrajzi Intézet kiadásában. Rajtuk kívül még Vörös Márton, történész, földrajztudós (Vörös, 1934) és Barcza György, diplomata (1911, *Útjegyzetek egy jegestengeri vadászkirándulásról*) értekeztek az északi-sarkvidéki térségről. Írásaikat a Magyar Földrajzi Társaság Cholnoky Jenő bátorítására meg is jelentette.

²⁰ A Szovjetunió – létrejötte után – kiemelt figyelmet fordított az Arktisz területére, és ezt a szövetséges országok irányába más módokon is igyekezett közvetíteni. A magyarországi Északi-sarkvidékekkel kapcsolatos szakirodalom jelentősebb gyarapodást mutatott a korszakban, valamint a médiában is megjelent a téma. Ilyen módon több magyarnak is alkalmá volt eljutni az Északi-sarkvidékre. Közéjük tartozott Rákos Ferenc 1931-ben, Zsombor János, Kulcsár István, újságíró 1971-ben, majd szintén az 1970-es években Rockenbauer Pál, természetjáró és televíziós szerkesztő, végül 1990-ben Kulcsár István ismét eljutott az északi sarkkör vidékére kollégájával, Csák Elemérrrel. Utóbbi három utazásról a résztvevők könyvet jelentettek meg.

Az Északi-sarkvidékről folytatott tanulmányaim során nem hagyhattam figyelmen kívül, hogy a hazai nyelvészek és néprajzkutatók számára kiemelt helyszín volt az arktikus térség. E kutatási vonulat a földrajzi vonaltól eltérően alakult, azonban a hazai felfedezéstörténet szerves részét képezi. Maga a Földrajzi Társaság is több esetben számolt be a néprajzkutatók és nyelvészek útjairól, és e tudományterületek friss eredményeiről. A hazai nyelvészek, Hell Miksa és Sajnovics János²¹ 1769-es észak-norvégiai útja nyomán (Sajnovics, 1769), illetve Sajnovics János 1770-ben megjelent könyve, a *Demonstratio (Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse)*²² után fordultak a magas észak felé. A magyar tudósok a számi (lapp) és más finnugor népek kultúráját és finnugor nyelveket kutattak a messzi tájakon (Kubassek, 2008). Majd a 20. század egésze során folytatódtak a kutatások a finnugor elmélet kapcsán az északi tájakon. E kutatási vonulat kapcsán azt tartom hangsúlyosnak, hogy az Arktisz és az északi őslakos népek kutatásának nagy hagyománya van Magyarországon. Így az európai Északi-sarkvidéki népeinek vizsgálata – még ha az a néprajzitól eltérő diszciplína tárgykörébe is tartozik, és ahogyan ez jelen disszertáció keretei között érvényesül – jól illeszkedik a hazai kutatástörténetbe.

A legutóbbi időszakot egy sajátos, új korszaknak tartom az Arktisz iránti hazai tudományos érdeklődés vonatkozásában. A 2000–2010-es évek fordulóján az Északi-sarkvidékkel kapcsolatos kutatásának új lendületet adtak a térség geopolitikai folyamatai és az ennek kapcsán felmerülő nemzetközi jogi kérdések (az Északi-sarkvidék nemzetközi területeinek felosztására irányuló szándék). A magyar szerzők is vizsgálták az Arktisz klímaváltozásának folyamatát és az így elérhetővé váló erőforrásokat, illetve a kapcsolódó határvitákat szintén elemezték. Ennek megfelelően elsősorban a nemzetközi kapcsolatok elmélete és a nemzetközi jog szakértőit kezdte el foglalkoztatni a térség.²³

A fentiek alapján arra a megállapításra jutottam, hogy az Arktisz folyamatainak vizsgálata beleilleszkedik egy hosszas történeti és geopolitikai kontinuitással rendelkező vonulatba.

²¹ Az első két magyar két jezsuita tudós volt, akiről bizonyosan tudható, hogy az északi sarkkörön túli területeken, a norvégiai Vardøben jártak. Hell Miksa és Sajnovics János 1768-69-ben (Sajnovics, 1769) csillagászati, geológiai és meteorológiai megfigyeléseket tettek, ami nagy jelentőségű volt a kor nemzetközi tudományos életében. Ez volt az első kimondottan tudományos célok megvalósítása érdekében megszervezett, és sikeresen végrehajtott magyar expedíció a magas északon. (Kubassek, 2008, p. 30–33).

²² A magyarul 1994-ben megjelent fordítás címe: *Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos* (Sajnovics, 1770). (A régies megfogalmazás helyett a címet a következőképpen foglalom össze: A magyar és a lapp nyelv egyezéseinek bizonyítása.)

²³ Az Arktisz nemzetközi politikai helyzetét Nagy Miklós Mihály (2001), Lattmann Tamás (2008), Márton Andrea (2012, 2015, 2016), Berzsényi Dániel (2010), Hubai József (2010), Kálló László és Deák Anita (2011) vizsgálta, nemzetközi jogi szempontból pedig Csatlós Erzsébet dolgozta fel. Az Északi-sarkvidék környezetbiztonságának témájával Berzsényi Dániel foglalkozott.

Hazánkban számos tudományterület foglalkozott az Arktisz térségével. A térség geopolitikai perspektívájú vizsgálata a 2010-es évek elején kezdődött, de a régióban zajló folyamatok elemzése inkább csak egy-egy különálló tanulmányra korlátozódott, és így az általános jelenségeket elemző írások születtek (elsősorban a területi viták, és az újonnan elérhetővé váló erőforrások bemutatása). Emellett a finnugor népek, közöttük az észak-európai és szibériai őslakos népek kultúrájának, életmódjának, nyelvének és szokásainak kutatása jelentős hagyományokkal bír hazánkban, ez egyes esetekben kiegészül jogi és politikai helyzetük tanulmányozásával is. A két kutatási vonulatot, vagyis az Északi-sarkvidéki népek néprajzi vizsgálatát és a nemzetközi kapcsolatok diszciplináját (az Arktisz geopolitikai folyamatait) összekötő szakirodalom azonban teljességgel hiányzik.

4.2.1. A disszertáció témájának leszűkítése a hazai szakirodalom tükrében

A fentieknek megfelelően a dolgozat nem tér ki részletesen a területi vitákra, illetve az ehhez kapcsolódó nemzetközi jogi kérdésekre (erről korábban, 2011-ben) már született egy nagyszabású hazai disszertáció, Csatlós Erzsébet tollából. A helyszínen folytatott fegyverkezési versenyről sem írok részletesebben, a témában a hazai kutatók közül Márton Andrea folytat kutatásokat. A régi geopolitikai folyamatait és biztonságpolitikai kihívásait Vigh Vivien elemezte több publikációjában, míg Almási Tamás és Siposné Kecskeméthy Klára (2018) a globális felmelegedés és a járványok kapcsolatát vizsgálta tanulmányában. A geológiai és természettudományos témákat is csak szűkebben érintem, ebben a témacsoportban többek között Galács András, geográfus, Horváth Gábor, biofizikus munkálkodik. A magyar kutatók északi sarki expedíciókn is részt vesznek még napjainkban is, közülük tartozik Mészáros Csaba, néprajzkutató, aki az északkelet-szibériai Jakutföldet tanulmányozza. A magyar északi-sarki kutatás történetét is csak részlegesen tárgyalja dolgozatom. Utóbbi téma jeles kutatói közé tartozik Nagy Miklós Mihály. Az Északi-sarkvidék kapcsán szintén vizsgálható lenne a helyi erőforrások kérdése, a kőolaj-, földgáz- és fémérckészletek még nem teljesen feltártak, és a kitermelésnek sok esetben napjainkban még technológiai akadálya van. A másik, az Arktisz esetében újonnan kibontakozó lehetőség, az északi-sarkvidéki kereskedelmi hajózás, amely napjainkban még szintén rendkívül kis volumenű.²⁴ Kutatásom kezdeti fázisában, a téma végső

²⁴ Az Orosz Föderáció északi partjai mentén húzódó északi tengeri úton az éves forgalom az Északi Tengeri Útvonal Hatóság szerint nem éri el az ezer hajót. A hivatal szerint 2018-ban 808 hajó kért engedélyt a keresztülhaladásra, és átlagosan 660-730 kérvény érkezett a megelőző öt esztendőben. A szállított áruk tömege 2018-ban 20 millió tonna körül alakult, míg 2019-ben 29 millió tonna körüli volt (The Barents Observer, 2019). A világ tengeri árukereskedelme az ENSZ becslései szerint 10,7 milliárd tonna nagyságrendűek voltak 2017-ben (UNCTAD, 2018), vagyis az északi tengeri út 1%-t em érte el. Összehasonlításképpen, Szezei-csatornán –, amely

leszűkítése előtt, a régi geostratégiai szempontból fontos erőforrásait is tanulmányoztam, és több publikációban foglalkoztam velük.²⁵ Megjegyzem azt is, hogy a disszertáció az Arktisz erőforrásait csak annyiban tárgyalja, amennyiben szükséges a fő téma (A változó Arktisz geopolitikája – különös tekintettel a természeti szempontok és a helyi őslakos népek megjelenésére a nemzetközi politika formálásában) megértése szempontjából.

A dolgozatom a hagyományos hazai kutatási irányok megtartása mellett multidiszciplináris megközelítésben vizsgálja az Északi-sarkvidék folyamatait, nagy hangsúlyt fektetve a geopolitika és a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájára. A hazai szakirodalomban újszerű megközelítésnek számít az Arktisz geopolitikája kapcsán a környezeti szempontok vizsgálata, illetve az, hogy a nemzetközi kapcsolatok különleges szereplői, a helyi őslakos népek perspektívájából vizsgálom a kérdéskört. Újszerű ezeknek a szempontoknak a használata külön-külön is, de ugyanez igaz együttes alkalmazásukra.

Kutatásom során további fontos kiindulópontot jelentett finnországi tanulmányi utam, amely eredményeiről a következőkben röviden beszámolok.

4.2.2. A Lappföldi Egyetem Arktisz Központja kutatásainak felhasználása a disszertációban

A Magyarországon elérhető források mellett nagy segítséget jelentett disszertációm készítése során, hogy kutathattam a finnországi Rovaniemi egyetemén, a Lappföldi Egyetemen.²⁶ Az egyetem multidiszciplináris megközelítésben vizsgálja a régió folyamatait, és kiemelten fontos témaként kezeli az Északi-sarkvidéket érintő kérdéseket. A változó Arktisz kutatásával négy intézet foglalkozik: Globális Változások, Arktisz Antropológiája, Északi Politikai Gazdaságtan, Arktisz Kormányzás és a Nemzetközi és Kisebbségi Jogok Északi Intézete.²⁷ Az egyetem kutatóival folytatott konzultációm, és az általuk ajánlott szakirodalom fontos kiindulási pontot jelentett a dolgozat megírása során.

helyettesítő útvonala lehet az északi tengeri útvonal, – 2018-ban több mint 18 ezer hajó haladt át, az árutömeg 1,14 milliárd tonna körüli mennyiség volt (Szezei-csatorna Hatóság, 2019), vagyis a világ áruforgalmának tizede.

²⁵ Publikációim jegyzéke az [MTMT](#)-n elérhető.

²⁶ 2019. március 1. és március 31. közötti tanulmányi utat folytattam Finnországban, Rovaniemiben, a Lappföldi Egyetemen (Lapin yliopisto, University of Lapland), a Tempus Közalapítvány Campus Mundi programja keretében (pályázati azonosító: 312113). A finnországi egyetemen témavezetőm [Tanja Joona](#), a Lappföldi Egyetem Arktisz szenior kutatója, a Nemzetközi Jogi Tanszék docense és intézetvezetője volt (tudományos munkásságáról részletesebben írok a 12. oldalon).

²⁷ A Lappföldi Egyetem Arktisz Központja a következő [weboldalon](#) érhető el.

A kutatás során, a téma szerteágazó jellege miatt szükség volt a vizsgálat tárgyának leszűkítésére, ahogy erre a hazai szakirodalom áttekintése kapcsán is utaltam. Igyekeztem ötvözni a hazai kutatás hagyományait, és a finnországi tanulmányi utam során gyűjtött tapasztalatokat. Ennek megfelelően kutattam a terület geopolitikai szempontból fontos földrajzi adottságait, gazdasági jelentőségét, valamint a helyi ügyekben érintett szereplők körét, és a regionális együttműködések sajátosságait. Kiemelt figyelmet fordítottam a nemzetközi kapcsolatok szempontjából is egyre fontosabbá váló fenntartható fejlődés és környezetbiztonság kérdésére. Emellett elemzésem középpontjába állítottam a nemzetközi szereplők közül a helyi folyamatok által leginkább érintett őslakos népcsoportok (különös tekintettel a számikra) politikaformálását az Arktisz ügyeiben. A területen élő őshonos népek köre is igen kiterjedt, így a tanulmányom fókuszába a számik kerültek. Ennek oka az itthon is elérhető nagyszámú forrás, a korábbi időszakok hazai kutatásai, és a saját helyszíni tanulmányi utam (Németh, 2019).

5. Arktisz földrajzi elhelyezkedése

Az Arktisz definiálását azért tartom fontosnak, mivel a régió nehezen meghatározható, nincsenek egzakt geológiai határai. Az Antarktisszal ellentétben itt nem létezik egységes, különálló kontinens. A terület jelentős része tenger (Arktikus-óceán és melléktengerei, *ld. 1. térkép: Az Arktikus-óceán és melléktengereinek térképe*), a szárazföldek pedig több országhoz, illetve kontinenshez tartoznak.²⁸ A régió határait általában földrajzi adottságokkal jellemzik, amelyeknek paraméterei különbözőségeket mutatnak.

1. térkép: Az Arktikus-óceán és melléktengereinek térképe

Forrás: Terkepek.net (2022)

²⁸ Az Arktisz a Föld területének 8%-át adja, a szárazföldi területeknek pedig a 15%-a esik a régióba. Utóbbi szám azt jelzi, hogy a tengeri területek kiterjedése az átlagnál kisebb, ugyanis a Föld területének 30%-a szárazföld (Britannica, 2019).

Összevetve a definíciókat, és arra a megállapításra jutottam, hogy az éghajlat központi kérdés minden Északi-sarkra vonatkozó definíció esetében. Bizonyos meghatározások az Arktisz területét a hóhatárhoz vagy a hőmérsékleti tényezőkhöz kötik, így a 10°C fok alatti, júliusi középhőmérsékletű területeket értjük alatta, más meghatározás a földrajzi szélességi körökhöz kapcsolja, északi szélesség 66° 33' fok (NSIDC, 2020). A különféle definíciók összevetése alapján az Északi-sarkvidék lényegében Eurázsia és Észak-Amerika legészakabbi partszakaszait, az Arktikus-óceánt és annak szigeteit, illetve melléktengereit foglalja magába.

A kritikai forráselemzés alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a térbeli kiterjedés nem azonosítható egységes társadalmi vagy kulturális határral sem. Ugyanakkor bizonyos kulturális sajátosságok megfigyelhetők a térségben. Az érintett országok területeinek legészakabbi részein egyes, a világon máshol meg nem található őslakos kultúrák élnek, eszkimók, számik és észak-szibériai népek (Arktisz Tanács, 2015). Ezek a népek évezredes kontinuitást mutatnak a területen. Ma már nem ők alkotják az egyedüli népességet, illetve többségi társadalmat (még ha egykor ők is voltak a többségi társadalom, és csak néhány száz éve kerültek kisebbségi helyzetbe).

A napjainkban a régió iránt tapasztalható egyre fokozódó nemzetközi figyelem szükségessé teszi a nemzetközi szervezetek és nemzetközi jogi megközelítések áttekintését is. Az Arktisz Évkönyvben (Arctic Yearbook) Andreas Kuersten (2016) két megközelítést emel ki. Az egyik alapján a térséghez az öt parti állam (USA, Kanada, Dánia, Norvégia és Orosz Föderáció) tartozik, vagyis az Arktikus-óceánrel határos országok csoportjához tartozó területként értelmezi azt. A másik megközelítés alapján az északi sarkkörön belüli államok sorolhatók egy egységbe (a fenti öt ország kiegészül Izlanddal, Svédországgal és Finnországgal). Az Arktisz Tanács esetében is ez a tágabb értelmezés érvényesül. Mindkét csoportosítás megállapodás alapján jött létre (a természetes határok hiányában), és elsősorban az elmúlt évtizedek nemzetközi politikai eseményei formálták.²⁹

A fenti csoportosításon túl további elképzelések is léteznek az Arktisz-ügyekben érintett államok körére vonatkozóan, amely megközelítések már nem földrajzi alakúak. Kína³⁰ 2017-ben önmagát, mint „Északi-sarkvidékhez közeli” („near Arctic state”) definiálta. A kínai megközelítés szerint az Arktisz kapcsán az államok nem oszthatóak két kategóriára a szerint, hogy a régióban találhatóak-e vagy csak érdeklődnek a terület helyzete iránt (CNBC, 2018),

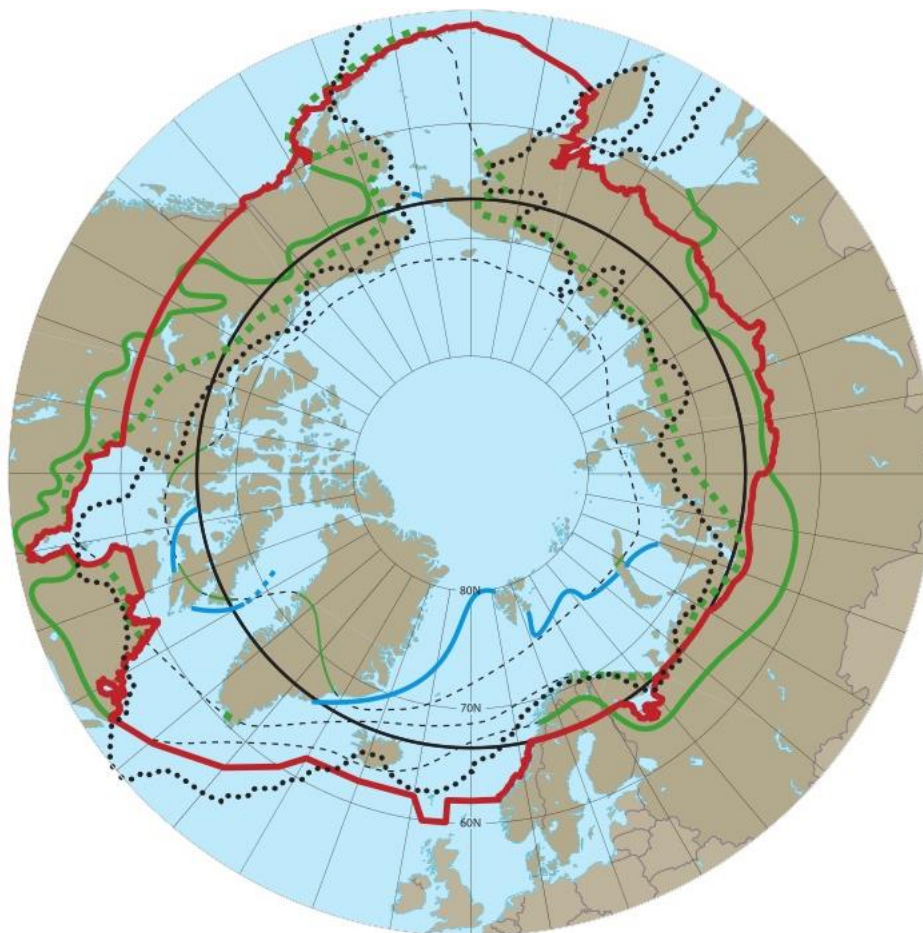
²⁹ Az öt állam, amely területi igénnyel rendelkezik az Északi-sarkvidék esetében. Az Arktisz Tanácsnak nyolc állam a tagja.

³⁰ Kína 2013 óta az Arktisz Tanács megfigyelő státuszú tagja.

mivel a térség folyamatai globális hatásokkal bírnak. Kína az Arktisz lehetőségeinek kihasználása és a lokális környezeti problémák széleskörű nemzetközi összefogás keretében történő megvalósítását hangoztatja. Ugyanakkor utóbbi értelmezés jelen elemzés keretein túlmutat.

Jelen dolgozatban a térség tágabb értelemben vett, nyolc államra kiterjedő definícióját használom. Ennek több oka van, földrajzi (a fentebb ismertetett értelmezések a természetes határookra, közöttük az éghajlati tényezők), kulturális (az északi népek és az őslakosok) és történelmi.

2. térkép: Az Arktisz területének definíciói térképen ábrázolva

—	Északi-sarkkör		
	10 °C-os júliusi izoterma		A magas észak és a sarkkörtől közöti határvonal
- - - - -	Fahatár		
—	Tengeri határ		Sarkkörtől öv
—	Az Arktisz Tanács monitoring programjának határa		Sarkvidéki öv

Forrás: Arktisz Tanács (2010)

6. Az Arktisz a geopolitikai elméletek és történelem perspektívájából

Az Arktisz történetét a geopolitikai összefüggésrendszer alapján vizsgálva két meghatározó folyamatot azonosítottam. Egyrészt a régió minden korszakban más geopolitikai tényezők miatt vált fontossá. Másrészt a nagy geopolitikai elméletek – még ha konkrétan nem is térnek ki a Földnek erre a periférikus részére –, a főbb tendenciák mégis érvényesülnek (a klasszikus³¹ és a kritikai elméletek). Az elmúlt másfél-két évtizedben növekvő számban jelentek meg azok az írások, amelyek már közvetlenül az Arktisz nemzetközi térben betöltött szerepére és a helyi erőforrásokra fókuszálnak.³²

6.1. A geostratégiai erőforrások és a geopolitikai érdekek változásai az Arktisz története során

A források áttekintésével arra a következtetésre jutottam, hogy az Arktisz nemzetközi viszonyait a szakirányú kutatás jellemzően a hidegháború korszakától, de lényegében inkább az 1980-as évek végétől vizsgálja, vagyis attól a korszaktól kezdődően, amikor a stratégiai erőforrások elérhetővé válása kilátásba kerül. A térség felfedezésével és meghódításával foglalkozó művek áttekintésével arra a következtetésre jutottam, hogy a régió erőforrásai és gazdasági értékei több évszázaddal korábban kezdték el vonzani a telepeseket és felfedezőket. A következő fejezetben azt vizsgálom, hogy az Északi-sarkvidék ismeretlen területei és erőforrásai már a megelőző századokban is a környező hatalmak és feltörekvő nemzetek érdeklődésének homlokterébe kerültek. Ezt a folyamatot erősítette fel az elmúlt évtized klímaváltozása, amely következtében fokozatosan elérhetővé válnak geostratégiai szempontból kiemelten fontos erőforrások (például kőolaj, földgáz, kereskedelmi útvonalak).

A vonatkozó források áttekintésével az a kép alakult ki bennem, hogy az Arktisz térségét a szakirányú kutatás, a közbeszéd és az aktuális politikai diskurzus úgy jellemzi, mint újonnan elérhetővé váló terület, és korábban nem ismert természetierőforrás-tartalékok lelőhelye. Miután tanulmányoztam a térség történetét arra a következtetésre jutottam, hogy az Arktisz már évezredek óta (az őslakos népek által) lakott terület, és amely az európai felfedezéstörténet szempontjából jelentett ismeretlen és feltérképezendő területet. Ez meghatározta későbbi kutatásom irányait, amelyben igyekeztem figyelembe venni a helyi őslakosok szempontjait, mind a történelmi perspektíva elemzése során, mind olyan tényezők esetében, mint például a

³¹ Például Alfred Tayer Mahan tengeri hatalomra vonatkozó elmélete, Sir Halford Mackinder pivot zónára és kolombiánus korra jellemző vonásai, illetve a kritikai elméletek környezetbiztonsági felvetése.

³² Az új, Arktisszal foglalkozó elméletek, legnevesebb megalkotói: Lassi Heininen, Simon Dalby és Klaus Dodds.

saját földjeikhez való viszonyulás. Ez a gondolkodásmód és életforma a jelenlegi környezeti degradációra adható válaszok keresése közben új impulzusokat adhat a nyugati civilizáció számára. Erre az összefüggésre a nemzetközi politikai döntéshozók is felfigyeltek, így váltak a helyi népcsoportok képviselői az Arktisz Tanács állandó megfigyelőivé.

Továbbá az Arktisz felfedezéstörténete azt is megvilágította számomra, hogy az erőforrások már a korai időkben is meghatározó szempont voltak az európai civilizáció³³ északi irányú terjeszkedése során. Az északi sarkkörön túli területek élelmiszerek és luxuscikkek forrásait jelentették, közöttük: az északi tengeri halak, bálnák, prémes állatok bundái, ahogyan a terület nemesfém- és sóbányái is felkeltették a délebbi népek érdeklődését (a jelenséget részletesebben a fejezet későbbi szakaszában elemzem). A folyamat dinamikájának az is a részét képezi, hogy mára többek között, az Arktisz kőolaj- és földgáztartalékai váltak kulcsfontosságúvá az erőforrások közül. Így a geostratégiai tényezők történelmi változására érdemes felfigyelni. A két vonulat arra is utal, hogy a természeti értékek megőrzése és a természeti kincsek kiaknázása között feszülő ellentét szintén évszázadok óta jelen van az Arktiszban.

A felfedezéstörténet megismerése a tekintetben is fontos támpontot jelent, hogy jobban átlássam az Arktisz Tanács, az Északi-sarkvidék ügyeivel foglalkozó legfontosabb nemzetközi szervezet működését. A szervezet állandó tagjai a területi államok, míg a megfigyelők között számos, a régió felfedezésében részt vevő, területen kívüli állam is képviselteti magát. Továbbá a több ezer éves történelmi kontinuitás implicit módon történő elismerést is jelenti az a tény, hogy az őslakos népek is képviseltethetik magukat a szervezetben, még ha csak konzultációs joggal rendelkeznek is a szervezetben belül.

A következő, 3. sz. táblázat (*Az Arktisz egyes területein megtalálható erőforrások és a jelen lévő érdekcsoportok*) az általam azonosított történelmi korszakokat foglalja össze, az alapján, hogy a terület mely erőforrásai és attribútumai (geostratégiai értékei) nyertek központi jelentőséget adott időszakban. Emellett a táblázatban azt is szemléltetem, hogy egyes történelmi egységekben, mely csoportok vagy hatalmak voltak jelen a térségben, és mely területeket fedezték fel, illetve hódították³⁴ meg.

³³ Az európai civilizáció itt összefoglaló fogalom, utal az észak-európai népek északi sarkkörön túli terjeszkedésére, az oroszok szibériai jelenlétére, végül pedig az amerikai kontinens északi részeinek meghódítására.

³⁴ A felfedezés korábban ismeretlen terület feltárása. (Ez az Északi-sarkvidék esetében a kontinentális területek, illetve a délebbi szigetek esetében többnyire őslakosok által lakott területek felfedezését jelentette. Az északabbi szigetek és tengeri területek esetében ismeretlen helyszínek feltérképezésében nyilvánult meg). A hódítás már egy bizonyos terület feletti hatalom megszerzésére utal.

3. táblázat: Az Arktisz egyes területein megtalálható erőforrások és a jelen lévő érdekcsoportok

Korszak	Érintett terület az Arktiszban	Küldő állam/csoport	Fontos erőforrás, geostratégiai érték
1600-as évek előtti időszak	Az Északi-sarkkörön túli Európa és Szibéria, valamint Grönland és Izland	Skandináv népek, keleti szláv népek	Természeti kincsek: bálna, prém, nemesfém, só
1600-as évektől az 1800-as évek közepéig	Az európai, ázsiai és amerikai kontinens Északi-sarkkörön túli területei és a közöttük elhelyezkedő szigetvilág és tengerek	Britek, hollandok, skandinávok, oroszok	Természeti kincsek: bálna, prém, nemesfém, só; tengeri kereskedelmi útvonalak
1860-as évektől az 1900-as évek első évtizedéig	Arktikus-óceán és melléktengerei, az északkeleti és az északnyugati átjáró, valamint az északi sarkpont keresése	Egyesült Királyság, Svédország, Németország, Osztrák–Magyar Monarchia, Dánia, Norvégia, az Amerikai Egyesült Államok, Orosz Föderáció	Hajózási útvonalak, földrajzi felfedezési versengés
1910-es évektől 1945-ig	Arktikus-óceán és melléktengerei	USA, Szovjetunió, parti államok jelenléte	Biztonságpolitikai szempontok
Hidegháború	Arktikus-óceán és melléktengerei	USA, Szovjetunió	Biztonságpolitikai szempontok
1990 után	Arktikus-óceán és melléktengerei, valamint az északi sarkkörön túli területek	Északi-sarkvidék államai és a területen kívüli nagyhatalmak, többek között: Kína, India, Japán, Dél-Korea, Európai Unió (és egyes európai országok)	Természeti erőforrások: kőolaj, földgáz Kereskedelmi hajózási útvonalak <i>Turizmus*</i> Környezetvédelmi szempontok

Forrás: saját szerkesztés

**A turizmus a térségben fontos gazdasági tényezővé vált, erről bővebben a 7.1.1. fejezetben, 72. o. írok.*

A 3. sz. táblázatban (*Az Arktisz egyes területein megtalálható erőforrások és a jelen lévő érdekcsoportok*) bemutatott, és általam azonosított hat korszak a következők: az 1600-as évek

előtti időszak, az 1600-as évektől az 1800-as évek közepéig tartó, az 1800-as évek közepétől az 1900-as évek elejéig tartó, az 1910 és 1945 közötti, majd a hidegháborús és végül az 1990-től kezdődő korszak. Az egyes történelmi egységek főbb jellegzetességei a következők:

- Az északi sarkkörön túli Európa és Szibéria, valamint Grönland és Izland területén jártak skandináv és keleti szláv népek (novgorodiak). (Skandináv népek megjelentek az északi sarkkörtől északra fekvő szárazföldi területeken, Grönlandon, Izlandon és egyes feltételezések szerint Észak-Amerikában, Új-Fundlandon; míg a novgorodiak fokozatosan hódították meg a Kola-félszigetet, és hajóztak a mai Orosz Föderáció partjaitól északra fekvő tengereken). Céljuk elsősorban bálnavadászat, prémkereskedelem, nemesfém- és sótartalékok biztosítása volt.
- Az 1600-as évektől az 1800-as évek közepéig az európai népek (britek, hollandok, skandinávok, oroszok) tengeri kereskedelmi útvonalakat kerestek a magas északon, emellett az európai, ázsiai (Szibéria) és amerikai kontinens északi sarkkörön túli területei és a közöttük elhelyezkedő szigetvilág feledzése és meghódítása is zajlott.
- Az 1800-as évek közepétől az 1900-as évek elejéig zajlott az Arktikus-óceán felfedezése, az északkeleti és az északnyugati átjáró, valamint az északi sarkpont keresése. E korszakban a kereskedelmi hajózási útvonal felfedezésébe vetett hit már mérséklődött, inkább az ismeretlen területek feltérképezésének vágya hajtotta a régióba érkezőket. A technológiai fejlődés kulcsszerepet játszott e versengésben, és magas anyagi ráfordításokat is igényelt (e folyamat összevethető a 20. század űrversenyének korszakával). A 19. század végi nagyhatalmak és feltörekvő nemzetek vettek részt a kutatásokban: Egyesült Királyság, Svédország, Németország, Osztrák–Magyar Monarchia, Dánia, Norvégia, az Amerikai Egyesült Államok és Oroszország.
- Az 1910 és 1945 közötti korszak azért különül el a korábitól, mert 1909-ben az amerikai Robert Edwin Peary eljutott az Északi-sarkra. Így e korszakban az Arktikus-óceán és melléktengereinek feltérképezése zajlott, amelyben elsősorban az Arktikus-óceán parti államai vettek részt, és ekkor már körvonalazódott az Amerikai Egyesült Államok és Szovjetunió későbbi más területekre is kiterjedő versengése.
- A hidegháború a régióra is kiterjedt, mivel az Arktikus-óceán választja el, és egyúttal köti össze az Amerikai Egyesült Államokat és a Szovjetuniót. Így a korszakban katonai és biztonságpolitikai szempontok kerültek előtérbe.
- 1990 után nem csupán a bipoláris világrend vége érzékeltette hatását a térségben, hanem a klímaváltozás is, amely hatására több geostratégiai és geoökonómiai szempontból

fontos erőforrás vált elérhetővé (természeti erőforrások: kőolaj, földgáz, hajózási útvonalak, turizmus), a térség államain kívül más jelentős nemzetközi szereplők (többek között Kína, India, Japán, Dél-Korea, Európai Unió [és egyes európai országok]) érdeklődését is felkeltve. Emellett a környezetbiztonsági szempontok is előtérbe kerültek, mind a nemzetközi politika formálásában, mind a globális közbeszédben.

A történelmi folyamatok tanulmányozása során igyekeztem az egyes korszakok geostratégiai szempontból legfontosabb tényezőit azonosítani. Az elemzéshez kiindulási pontot jelentettek a geopolitika azon irányzatai, amelyek a geostratégiai szempontból fontos tényezők vizsgálatát állítják középpontba. Ezek miatt a mozgatóerők miatt indulhat el a területi expanzió, e faktorok hozzájárulhatnak egy-egy államalakulat nagyhatalomi státuszához. Az elemzésem során jó alapot jelentettek a Szilágyi István (2018) *Geopolitika* című könyvében szereplő csoportosítások. Szilágyi István összegyűjtötte a geostratégia szempontjából meghatározó tényezőket. A geopolitikai szempontból fontos tényezők között a természeti erőforrások minden esetben helyet kapnak.

A kritikai forráselemzés alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a legtöbb geopolitikai elemzés ezeknek a tényezőknek és közöttük a természeti erőforrások helyzetét statikusan vizsgálja. Így például arra mutat rá, hogy mely államok a legfontosabb kőolaj- és földgáztermelő államok, és e státuszukból kifolyólag, milyen szerephez jutnak a nemzetközi politika formálásában. Az ritkábban kerül a geopolitikai elemzések fókuszába, hogy a múltban, a fosszilis energiahordozók előtt, mely erőforrások voltak a legmeghatározóbbak, és azok hogyan oszlottak meg a területek között (például nemesfémek, luxuscikkek, prémek, fűszerek, vagy a jó mezőgazdasági adottságokkal rendelkező területek). E dinamikus szemlélet hiánya az erőforrások jövőbeli változását is háttérbe szoríthatja. (Napjainkban a zöldtechnológia előretörése figyelhető meg, amely a fosszilis energiahordozók hosszú távú használatát bizonytalanná teszi.)

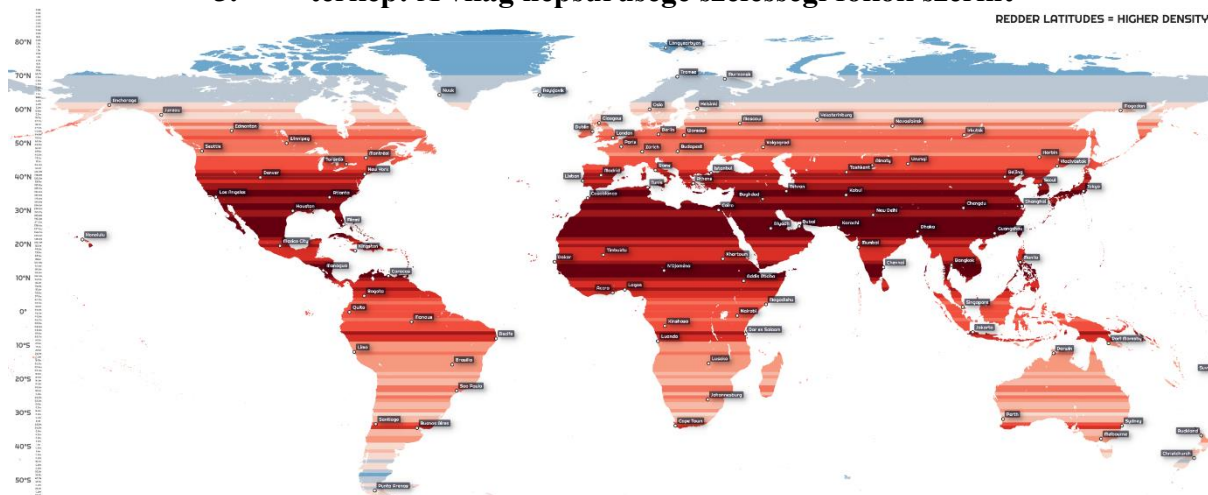
Ha a geopolitikát meghatározó tényezők alapján (az előbbieken felsoroltak szerint) vizsgáljuk az Északi-sarkvidéket, sajátos (speciális jelleg) képet alakíthatunk ki a térségről. A régió három évtizeddel ezelőtti felértékelődéséhez hozzájárult, hogy azt megelőzően az Arktisz esetében a hasznosítható természeti erőforrások korlátozottabb köre állt rendelkezésre. A zord időjárás jelentősen megnehezítette a régió hasznosítását. Ebben a technológiai fejlődés és a klímaváltozás hozott változást, ezért az Arktisz gazdasági potenciálja fokozatosan értékelődött

fel (a tengeri kereskedelmi útvonalak keresésétől a kontinentális talapzat kőolaj és földgáz lelőhelyeinek megszerzésére irányuló versengésig).

A régió aktuális állapota kapcsán a következő megállapításokat tettem:

- Az Északi-sarkvidék esetében a lakosság és a hozzá kapcsolódó puha tényezők (kultúra, nemzeti karakter) speciális kombinációban állnak rendelkezésre. Az Arktisz a Föld legritkábban lakott régiója (*3. térkép: A világ népsűrűsége szélességi fokok szerint*), ezzel együtt több kultúra találkozási pontja. Az őslakos kultúrák és a nyugati, illetve ortodox civilizáció együttélésének helyszíne.
- Emellett meghatározó szerepet játszanak olyan puha hatalmi tényezők is, mint az információ és a tudás. A régió feltérképezése és megismerése már több száz éve zajlik, de a tudományos igényű tanulmányozása elsősorban a 19. századi felfedezések korszakától vált meghatározóvá. A régió iránt érdeklődő nagyhatalmak még ma is kiemelten fontosnak tartják a rendszeres tudományos expedíciók kivitelezését a térségben. Emellett a technológia fejlődése volt szükséges a terület felértékelődéséhez, annak feltérképezéséhez és meghódításához.
- A katonai erő hatalmi dimenziója a 20. századtól jelent meg a magas északon. A régió biztonságpolitikai jelentősége különösen a hidegháború során értékelődött fel, amikor a két szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti zónaként jelent meg. A röviden vázolt tendenciák a következőkben részletesebben kifejtésre kerülnek.

3. térkép: A világ népsűrűsége szélességi fokok szerint

Forrás: World Economic Forum (2022) (A sötét vörös a legsűrűbben lakott szélességi fokokat mutatja, míg a szürke és kék a legritkábban lakott zónákat jelöli.)

Ahogy a fentiekben hangsúlyoztam, az Arktisz esetében a statikus szemléletet érdemes a folyamatok dinamikájára is alkalmazni. Emellett azt is figyelembe vettem, hogy az Arktisz térsége komplex (nem egységes, egy kontinensre kiterjedő földrajzi tér). Ezzel összefüggésben arra a következtetésre jutottam, hogy a különböző földrajzi egységek története is eltérően alakult. A folyamatok tagolásában meghatározó szempont, hogy a vizsgált területi egység szárazföld-e vagy tenger, valamint hogy melyik kontinensen található. Bizonyos közös vonások mégis megfigyelhetők az egész régió vonatkozásában, ezek közé tartozik a történelmet alakító szereplők köre (őslakos népek, illetve a területet felfedező és meghódító nyugati civilizáció) és annak változása (adott korszak leginkább expanzív államai), valamint az erőforrások kiemelt jelentősége.

A folyamatok földrajzi kiterjedésének elemzése szempontjából a következők konklúziókat vontam le: a szárazföldi arktikus tájakat az emberiség jóval hamarabb meghódította, mint a jeges tengereket. Ennek első lépései is Észak-Európa-hoz köthetők. Szibéria esetében is először az európai, illetve Európa-hoz közeli területek felfedezése és meghódítása történt, majd a távolkeleti tájakon végződött a folyamat. Az észak-amerikai földrészen az európai hódítások évszázadokkal később kezdődtek, és története a földrajzi felfedezésekkel szorosan összekapcsolódott. E térbeli vizsgálat igazolja azt az állítást, hogy a terület meghódítása és a felfedezéstörténet európai perspektívát tükröz. További vizsgálat tárgya lehetne a földrajzi felfedezések és a hódítások nagy civilizációs körök közötti összehasonlítása. Jellemzi-e az expanzív jelleg az európai, illetve nyugati civilizációt?

A források tanulmányozása során azonosítottam olyat, amely az őslakos népek perspektíváját is figyelembe veszi a régió transznacionális kapcsolatainak vizsgálata során. Lassi Heininen szerint az Arktisz transznacionális kapcsolatainak első eleme az őslakos népek és a skandinávok, novgorodiak közötti kereskedelmi kapcsolatok létrejötte volt. Korabeli források hiányában nehezen datálható az esemény, de Lassi Heininen (2009) megállapítása alapján ez jóval a nemzetállamok, illetve területi hódítások kezdete előtt megtörténhetett. A vikingek ezer éve már biztosan kapcsolatban álltak az észak-európai őslakos népekkel (Heininen, 2009; Danielsen, 1995). Heininen (2004, p. 207) azt is hangsúlyozza, hogy: *„A nemzeti határok³⁵ létrejötte inkább tekinthetőek új folyamatnak az Arktisz nemzetközi kapcsolatainak történetében, mint ahogyan a kolonizáció és a militarizálódás. Korai hálózatok és kultúrák közötti útvonalak, gyakori utazások, árucseré, tapasztalatok, kereskedelem, házasságok, vándorlás és kölcsönös látogatások jellemzik”* az észak-európai területek történetét az utóbbi századokig.

Gazdaságföldrajzi szempontból kiemelhető, hogy eleinte az európai őslakos népek kereskedtek a délebbi régiókkal (többek között prémekkel, fókaszírral és Arktikus-óceáni halakkal). Később, közel négyszáz éve, a délebbi régiók telepesei érkeztek az őshonosok által lakott vidékre, és megkezdődött a terület gazdasági értékeinek használata a korabeli nyugati civilizációra jellemző termelési módokon. Bernard Cohen (2015) kimutatása alapján: fakitermelés, fémérc kitermelése, vadászat, prémkereskedelem, rénszarvastenyésztés korszaka volt ez. Jelen dolgozatban a nyugati civilizáció és az őslakos kultúra találkozását nem minden arktikus régióra vonatkoztatva fejtem ki, elemzésem középpontjában az európai folyamatok állnak. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a különböző kontinenseken eltérő ütemben zajlottak a betelepülések és a nyugati civilizációval való találkozás.

A vonatkozó irodalom áttekintésével arra a konklúzióra jutottam, hogy a tengeri területek felfedezéstörténete a fentiekől jelentősen eltérően alakult. Az ismeretlen térségek feltérképezésének kezdete bizonytalan,³⁶ de nagy valószínűséggel már az ókorban elkezdődött. A források alapján az első jelentősebb és részletesebben ismert felfedezési hullám az első ezredforduló körül történt. A vikingek eljutottak Izlandra, Grönlandra, végül az észak-amerikai

³⁵ Az északi hálózatok egyik korai példája a vikingek által létrehozott háló, amely Észak-Amerikától, az Atlanti-óceán szigeteitől Skandináviáig, illetve a mai Orosz Föderáció északi részéig terjedtek. Ezeket a régiókat a kelet-nyugati irány mellett a déli irányokkal, vagyis észak–dél viszonylatban is összekötötte. Mégis az északi térségben önálló társadalmi és gazdasági egység jött létre (Heininen, 2004).

³⁶ Maradtak fenn ókori beszámolók, amelyek mitikus elemekkel tarkítva írnak le messzi tájakra vezető hajóutakat. Ezeket a vidékeket általában az Északi-sarkvidék peremterületeivel azonosítják (Mills, 2003).

Új-Fundlandra is (Knut, 2003). Az európai hajósnépek nem tudták tartósan meghódítani sem Grönlandot, sem az észak-amerikai területeket. A véglegesnek bizonyuló hódítás, és a terület hasznosításának kezdete csak fél évezreddel később történhetett meg. A nagy földrajzi felfedezések korszakával az északkeleti és északnyugati átjáró felderítése is kezdetét vette. Mindkét átjárónak, illetve magának az északi sarkpontnak eléréséhez jelentős technikai fejlődésre volt szükség. Csupán száz évvel ezelőtt, a 1920. század fordulóján kerülhetett rá sor. Eközben a magas észak tengeri hajózási útvonalainak kereskedelmi hasznosítása még napjainkban is zajló folyamat.

A térség felfedezéséhez és meghódításához önmagában a technológiai fejlődés³⁷ sem volt elég, a klímaváltozásnak jelentős szerepe van a folyamatokban. A két tényező együttes hatása még napjainkban sem feltétlenül elég a terület teljes birtokbavételéhez, illetve hasznosításához. Sok esetben a tengerfenék nyersanyagtartalmának kitermelése akadályokba ütközik (például hőmérséklet, tengerfenék mélysége). Kérdéses, hogy a fejlődés előbb teszi lehetővé a fosszilis energiahordozókat kiküszöbölő technológiák létrejöttét, vagy az Arktikus-óceán alatti kontinentális talapat kőolaj- és földgázmezőjének kitermelése valósul meg előbb.

A folyamatok dinamikus szemléletben való vizsgálata arra is ráirányította a figyelmet, hogy érdemes szem előtt tartani az Arktisz kapcsán, hogy a régió az elmúlt századok során mindig más és más erőforrása miatt vált fontossá a nemzetközi rendszer szereplői számára. (E szempontrendszer alkalmazása a Föld más régiói esetében is új kutatási eredményekhez vezethet.)

A régió erőforrásainak térbeli (kontinensek, tengeri területek) és időbeli (*ld. 3. sz. táblázat: Az Arktisz egyes területein megtalálható erőforrások és a jelen lévő érdekcsoportok*) összevetése alapján azt állapítottam meg, hogy a terület első geoökonómiai szempontból lényeges erőforrása a helyi szárazföld természeti kincsei voltak, mint a prémek, a só és a fémércsek, valamint a fémek és esetlegesen a fémből készült ékszerek kereskedelme. Ezzel szoros összefüggésben a partközeli, szezonálisan jéggel nem borított vizeken már a korai évszázadokban halásztak, valamint rozmárra és bálnára vadásztak. Ezt követte a földrajzi felfedezések korszaka (*a 3. táblázatban [Az Arktisz egyes területein megtalálható erőforrások és a jelen lévő érdekcsoportok] az 1600-as évek utáni korszakként jelölt*) a tengeri kereskedelmi hajózási útvonalak keresésének és a térségbe érkező európai (nem őslakos) hajósok korszaka

³⁷ A régió felfedezése során alkalmazott technológiai vívmányok közé tartozott például a vitorlás hajó gőzhajókra való lecserélése, amely nagy lendületet hozott a térség feltérképezésében.

volt. A régió erőforrásainak dinamikus változása és időbeli összefüggésrendszere a nemzetközi szakirányú kutatásokban is megtalálható. Louwrens Hacquebord (2012), a Groningeni Egyetem Arktisz Központjának vezetője kontinuitást lát a 16. században kezdődött területi hódítások és a 2007-es orosz zászlókitűzés között: *„A zászlót elhelyezték az Északi-sark alatt az óceánfenéken, jelölve az orosz területi igényt a Jeges-óceán alatt húzódó kontinentális lemezen. Ezzel az eseménnyel folytatódott a hagyomány, amely több mint négyszáz évre tekint vissza, és rávilágít arra is, hogy nem sok változott a geopolitika színterén a szimbólumok használatában, vagyis a nyugat-európai felfedezések és gyarmatosítás fénykora óta”* (Hacquebord, 2012, p. 127).

Hacquebord (2012) további lényeges elemet emel ki az elmúlt századok geopolitikai szempontból fontos mozzanatai között. Álláspontja szerint az első felfedezők ennél tovább mentek: feltérképezték a területet, és nevet adtak az újonnan megismert helyszíneknek. Ezek a nevek általában a felfedezőkre utalnak (Barents-tenger, Buffin-öböl, Hudson-öböl), de máig őrzik az európai dominanciát a felfedezésekben.³⁸ Az európai utazókat Hacquebord (2012) úgy jellemzi, mint akik gyarmatosították, kizsákmányolták a helyi erőforrásokat,³⁹ és saját államuk építésére is használták a sikereiket. Összességében, a zord időjárási körülmények és a kezdetleges technológia miatt azonban nem értek el olyan sikereket, mint amelyet a Föld más éghajlati övei alatt meg lehetett valósítani. (A technológia az éghajlati viszonyokhoz mérten volt kezdetleges, más éghajlati övezetben alkalmas volt a felfedezések kivitelezésére.) A 20–21. századi területi igényeket sok helyen megalapozták, de ezek nem feltétlenül bizonyultak hosszú távú területszerzésnek. (A régióban érvényesülő területszerzési elvekről Csatlós Erzsébet ír disszertációjában, illetve még részletesebben 2013-ban megjelent könyvében.) Az átmeneti jellegű területszerzés egyik példája a vikingek új-fundlandi, észak-amerikai kontinensen történt hódítása, vagy az évszázadokig Dánia tartományát képező Izland önálló állammá válása (1944). Általánosságban azonban megállapítható, hogy a felfedezéseket tartós hódítás követte, így például a Szibéria északi partvidéke mentén felfedezett területek Orosz Föderációi részeivé váltak (Csatló, 2013).

³⁸ A hazai vonatkozású felfedezőútnak is van jelentősége az Arktisz esetében, erről többek között Kubasek János (2003), Fodor Ferenc és szerzőtársai (2006), Balázs Dénes (1993), valamint Próbáld, erenc (1973) is írt hazai felfedezők külföldi expedícióik történetét összefoglaló kötetében. A Ferenc József-föld és annak egyes területi egységei máig megmaradtak (a szovjet korszakot is túlélve), és az 1872–74-es osztrák–magyar-expedícióra emlékeztetnek.

³⁹ Különösen a bálnavadászati és bálnaszirgyártási jogok esetében volt nagy versengés a régióban, például a Spitzbergák térségében, illetve az Oroszországhoz tartozó Fehér-tengeren. A mai észak-norvég és orosz területek között tengeri úton élénk kereskedelem is zajlott halakkal, fémekkel, sóval, faanyaggal és sok más termékkel (ez volt az ún. Pomor-kereskedelem). A 19-20. századra a Spitzbergákon a szénbányászat is kialakult.

A következő korszakhatárt a 19. század második felétől kezdődően állapítottam meg. A kezdeti (19. század előtti), korlátozottabb eredményeket hozó felfedezések után jelentősebb változást a 19-20. század fordulója hozott. A korszak új lendületet és sikereket hozott az Északi-sarkvidék felfedezéstörténetében. Ekkorra lecsökkent a Föld felfedezetlen területeinek száma, és sokan tudományos célból vagy versenyszellemtől hajtva jutottak el minél magasabb szélességi fokokra. Egyes esetekben olyan államok is erőforrást (pénzt, tudományos és technikai arzenált) nem sajnálva indítottak expedíciókat, amelyek a régiótól távol estek, de a nemzetközi elismertség és tudományos sikerek reményében a magas észak felé fordultak. E tekintetben hasonló következtetésre jutottam, mint több amerikai szerző. Daniel K. Benjamin (2001) és Russell A. Potter (2013), amerikai kutatók ezt a korszakot a 20. századi űrverseny előfutáraként értelmezik (Benjamin, 2001; Potter, 2013). A források elemzésével arra a következtetésre jutottam, hogy a legtöbb sarkkutató olyan nemzetekhez tartozott, amelyek a 19. század során valamilyen okból igazolni akarták regionális hatalmukat és befolyásukat, vagy a világpolitikában nagyhatalmi státuszukat.⁴⁰ E megállapítás saját forráselemzésem, illetve Daniel K. Benjamin és Russell A. Potter kutatásai nyomán is kiegészíthetőek azzal a szemponttal, hogy a régió feltárása sok esetben magánfinanszírozásból valósult meg, akár a korábbi kereskedelmi hajózási útvonalak felfedezésére irányuló kutatóutak, akár a 19. század második felében indult médianyilvánosság és közérdeklődés mellett zajló utak.

Az általam azonosított következő korszakban, a 20. század folyamán az északi sarkpont felfedezése után a terület néhány évtized alatt ismét felértékelődött. (Az ismeretlen és elérhetetlen pontok fokozatos feltárásával néhány évtizedig a korábbinál visszafogottabb, de még mindig széles közérdeklődés mellett zajlott a sarkkutatók.)

A következő két, általam jelölt korszak kapcsán fontosnak tartom, hogy a 20. század derekán a régió egy újabb geostratégiai szempontból jelentős attribútummal egészült ki. Az Arktisz térségének már a második világháború alatt is volt katonai jelentősége (az amerikai és orosz jelenlét mellett még Németország érdeklődése is kiterjedt az Arktikus-óceánra). Valójában később, a hidegháború során került a biztonságpolitikai érdeklődés középpontjába. A kétpólusú világrend vezető nagyhatalmait, az Amerikai Egyesült Államokat és a Szovjetuniót földrajzilag éppen az Arktikus-óceán kötötte össze, illetve választotta szét. A regionális katonai szembenállások vizsgálata azonban jelen disszertáció keretein túlmutat.

⁴⁰ Az Amerikai Egyesült Államok, Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia, Olaszország, és később, a 20. század elején Orosz Föderáció is csatlakozott a felfedezők sorához. Norvégia önálló államiságának kialakulása szorosan kötődik a sarkkutatókhoz.

A kétpólusú világrend végétől ismét az Arktisz gazdasági jelentősége vált meghatározóvá. A kereskedelmi érdekek kiegészültek olyan új tényezőkkel, mint a stratégiai erőforrásnak számító fosszilis energiahordozók és más ásványkincsek, új halászati zónák, illetve jelentős gazdasági hasznosítást jelent a helyi turizmus felértékelődése. Az Arktisz átalakulása környezetbiztonsági kérdéseket is felvet, amely ma már egyre hangsúlyosabb szempont a regionális ügyekben. Ennek egyik példája lépfene kórokozóval fertőzött permafroszt talaj kiolvadásából származó járványkitörése volt, 2016-ban az oroszországi Jamal-félszigeten (Almási & Síposné, 2018). Jelentős ellentét feszül a terület hasznosítását célzó politika, a kapcsolódó geopolitikai érdekek és a környezetbiztonsági szempontokat szem előtt tartó megfontolások között.

6.1.1. A technológiai fejlődés hatása az Arktisz geopolitikai jelentőségére

Hangsúlyosnak tartom a technológiai fejlődés hatásait az Arktisz felfedezéstörténetében és geopolitikai szempontból vett felértékelődését, ezért külön alfejezetben foglalkozom vele. E megközelítésben a klasszikus elméletek közül Halford Mackinder gondolatait veszem alapul. A brit szerző úgy jellemezte az 1500–1900 közötti időszakot, mint a „kolumbuszi” kor, vagyis a felfedezések korszaka (Szilágyi, 2011). Ez az Arktisz felfedezésének klasszikus korszaka is volt.⁴¹ Az 1900-tól kezdődő ún. poszt-kolumbuszi időszakot Mackinder szerint globális szinten zárt politikai rendszer jellemezte. Szilágyi István (2011) a brit szerző munkáját elemezve rámutatott, hogy ez az a változás a történelemben, amikor a nagyhatalmak versengésében a területi expanzió helyett a hatékonyság megvalósításáért folyó küzdelem vált meghatározóvá, mely gyors ütemű technológiai fejlődést vont maga után. Hatására megváltozott a viszony a tengeri és a szárazföld hatalmak között. Véget ért az a korszak, amikor a tengeri hatalom önmagában elegendő volt a hegemonia kialakításához, szükségessé vált a tengerek és a szárazföldek feletti ellenőrzés is. Ez a jelenség magával hozta új nagyhatalmak felemelkedését: Oroszország és Németország megerősödött, és így átrendeződött a nemzetközi rendszer hatalmi egyensúlya is (Szilágyi, 2011; Antrim, 2010). Az Arktisz vonatkozásában a technológia fejlődésének több szempontból volt jelentősége, például elősegítette a régió feltérképezését (így a 19. században a vitorlás hajó gőzhajóra való váltása nagy előrelépést hozott a felfedezéstörténetben, a 20. századi fejleményekről a következőkben írok). Majd a Mackinder által a 19–20. század fordulójára datált változás az Északi-sarkvidék esetében is korszakhatárt jelölt, ekkor zajlott le az első, nemzetközi fórumok által jóváhagyott területfelosztás, az 1920-as évek elején (a területfelosztás témáját részletesen Csatlós Erzsébet [2013] dolgozta fel).

⁴¹ Az északi sarkpont 1909-es elérését tekinthetjük a felfedezési időszak záró motívumának, még akkor is, ha a teljes térség feltérképezése ezután még folytatódott.

A technológiai fejlődés és a régió felfedezésének lépései olyan esetekben is tetten érhetőek, mint például az 1920-as években az első repülő, illetve léghajós áthaladás⁴² az északi sarkpont felett. Az 1930-as évektől pedig a Szovjetunió úszóállomásokat létesített, (az állomás, az Északi-sark-1 1937-ben állították fel az északi sarkponton), amelyek tudományos megfigyeléseket végeztek a területen. A hajózás tekintetében az első jégtörő már az 1800-as évek végén megjelent a térségben, de az első tengeralattjáró-kísérletek a 1930-as években kezdődtek. Végül az első tengeralattjáró, az amerikai Nautilus csak 1958-ban érte el a sarkpontot (Laktionov, 1958; Magidovics, 1961; Mills, 2003; Nurminen & Lainema⁴³, 2010). E technológiai versengés az Arktisz felfedezése esetében párhuzamba állítható a 20. századi nagyhatalmi űrversennyel, ahol a két vezető hatalom hatalmas erőforrásokat fordított az ismeretlen terület – egymással versengő – felfedezésére.

A 20. századi felfedezéstörténet tanulmányozása alapján arra a következtetésre jutottam, hogy az 1900-as évektől a felfedezések, illetve a tudományos eredményeket elérő nemzetek sora is átrendeződött az Arktisz térségében.⁴⁴ Az 1900-as évektől amerikai fölény volt megfigyelhető. Ezt az 1920-as, 1930-as évektől szovjet válaszlépések követték. A régióban katonai támaszpontokat is létesített a két hidegháborús szembenálló fél,⁴⁵ de nagy jelentősége volt a közöttük zajló tudományos és technológiai versengésnek.

Ahogy Csatlós Erzsébet (2013) nemzetközi jogi kutatásában kiemeli, az Arktisz területi hovatartozásának rendezésére irányuló első jelentősebb hullám, a szárazföldi területeinek (szigetek és szigetcsoportok) felosztása az 1910-es évektől az 1930-as évek elejéig történt meg. Ebben a korszakban (1909) született meg az ún. szektorelmélet is, amely a szigetekkel együtt a tengeri területeket is felosztotta volna az Arktikus-óceán parti államai között, egészen az

⁴² A fentebbiekben már említett amerikai repülő Richard E. Byrd 1926-ban, és néhány nappal őt követően Roald Amundsen, Umberto Nobile és a támogató, Lincoln Ellsworth léghajós útja (Nobile, 1982).

⁴³ Az 1990-es évektől kezdve Juha Nurminen több tengeri kultúráról és történelemről szóló könyvet adott ki és szerkesztett. Íróként közreműködött több, a nagyközönségnek szánt, magas színvonalú kiadványban is, olyan témákban, mint a tengerészet, a tengerművészet és a térképészet története. Könyveit több nyelvre lefordították. Matti Lainema finn közgazdász és író. 2010-ben kiadott közös, a *History of Arctic Exploration: Discovery, Adventure and Endurance at the Top of the World (Az Északi-sark felfedezésének története: felfedezés, kaland és kitartás a világ tetején)* című könyvükben az Északi-sarkvidék felfedezéstörténetét mutatják be (juhanurminen.fi, 2022).

⁴⁴ Korábban Anglia, majd a 19. század utolsó harmadától a századfordulóig számos nemzetet magában foglaló nemzetközi versengés volt megfigyelhető.

⁴⁵ A militarizálódás fontos lépése volt, amikor 1955-ben kialakították az Amerikai Egyesült Államok–Kanada Távoli Korai Előrejelző Vonalat (US-Canadian Distant Early Warning, DEW). Eközben a Szovjetunió úszóállomásainak a tudományos megfigyelőrendszerek mellett nukleáris jégtörőhajók és tengeralattjárók jelentettek további védelmi és előrejelzési lehetőséget az Északi-sarkvidéken (Cohen, 2015).

Északi-sarkig. A tengeri területek, illetve a tengerfenék felosztása ebben a korszakban nem oldódott meg, sőt egyes vitás kérdések még napjainkban is fennállnak.

Összességében arra a következtetésre jutottam, hogy Mackinder korszakfelosztása (kolumbuszi és poszt-kolumbuszi kor) megfigyelhető az Arktisz esetében. Az elméletben kiemelt jelentőségű, geopolitikai folyamatokat is befolyásoló változásokat generáló technológiai fejlődés is kulcsfontosságú volt az Északi-sarkvidék felfedezésében és meghódításában. Függetlenül a régió periférikus jellegétől, a Föld más régióival párhuzamosan zajlottak le a változások, még ha erre a térségre a neves brit szerző elmélete külön nem is tért ki. Az időben tovább vizsgálva a technológiai fejlődés jelentőségét az Arktisz vonatkozásában, a terület jelenkori felértékelődésében a klímaváltozáson kívül a technológiai ugrásoknak is nagy jelentősége volt (például speciális jégtörő hajók, óceán talapzatán való kőolajfúrás lehetősége).

A 20. század eleji technológiai fejlődés, amely elősegítette az Északi-sarkvidék megismerését.

6.1.2. Napjaink geopolitikai tényezői és az állami szereplők a történelmi előzmények tükrében

A történelmi folyamatok elemzése új megvilágításba helyezi az Arktisz mai nemzetközi politikai helyzetét, vagy az egyes regionális és területen kívüli államok Északi-sarkvidékre vonatkozó politikáit. A felfedezés folyamata közben kialakultak a 20. század eleji és mai területi követelések alapjait képező pozíciók. Például Grönlandnak (ma dán autonóm tartomány) vagy a Szibériától északra eső szigeteknek és tengereknek hovatartozása (oroszfennhatóság). A fentiekben ismertetett saját elemzésem Csatlós Erzsébet (2013) kutatása alapján kiegészíthető azzal, hogy az arktikus területek felosztásának két nagyobb hulláma volt, amelyek nem esnek egybe a felfedezések időszakával. Az 1920-as években elsősorban a sarkvidéken túli szárazföldi területek, szigetek és szigetcsoportok felosztása zajlott. A 2000-es évek elején pedig a tengeri, illetve a tenger alatti kontinentális talapzat felosztása került a középpontba.

További összefüggést fedeztem fel a napjainkban az arktikus ügyek iránt érdeklődő délibb államok jelenlegi és néhány századdal korábbi régiós jelenléte között. A 100–150 évvel ezelőtt az Arktisz feltérképezésében részt vevő államok közül ma többen az Arktisz Tanács megfigyelő

státuszú tagjai, közöttük van Franciaország⁴⁶, Hollandia⁴⁷, Nagy-Britannia⁴⁸, Németország⁴⁹ és Olaszország⁵⁰ (Arktisz Tanács, 2022).⁵¹ E kutatók olyan nemzetekhez tartoztak, amelyek a 19. század során igazolni akarták regionális befolyásukat, vagy nemzetközi politikai téren érvényesülő nagyhatalmi státuszukat (illetve egyes esetekben, mint Norvégia, önálló államiságukat). A térség felfedezéséért versengő nemzetek közül sokan ma is jelentős érdeklődést mutatnak a régió iránt és a területileg közvetlenül érintett államok mellett (az Amerikai Egyesült Államok, Dánia, Norvégia, Svédország és Orosz Föderáció) megfigyelőként részt vesznek az Arktisz Tanács működésében, igyekeznek használatba venni a térség kereskedelmi hajózási útvonalait, vagy a kőolaj és földgáz kitermelésébe bekapcsolódni (nagyvállalataik révén).

Összegezve a fentieket, a geopolitikai kérdések, amelyek az Arktisz kapcsán felmerültek adott korszak jellegzetes problémái voltak, regionális, de akár globális szinten is. Így például a földrajzi felfedezések korában a feltörekvő gazdasági hatalmak a spanyolokat és a portugálokat megkerülő, a Távol-Keletre vezető tengeri útvonalakat keresték a magas északon. A 19.

⁴⁶ Franciaország a 17. század elején az északkeleti átjáró kutatása mellett az északnyugati átjáró keresésébe is bekapcsolódottak.

⁴⁷ A hollandok elsősorban az északi-sarkvidék felfedezésének korai szakaszában tűntek fel, a 16. század végétől keresték tengeri kereskedelmi útvonalat Európából Ázsia irányába. A földrajzi helyek közül a Barents-tenger őrzi e felfedezések emlékét, Willem Barentsz expedíciója után. Később, 1878–1881 között a Holland Földrajzi Társaság folytatott kutatóutakat a 16. század végi expdício helyszíneit keresve.

⁴⁸ A britek már az északi-sarkvidék tengeri útvonalak kutatásának korai szakaszában, a 16. század közepétől megjelentek. Az Európát és Ázsiát összekötő kereskedelmi útvonal alternatíváit keresték, először az északkeleti majd az északnyugati átjárót. Később a 19. század elején több felfedezést is tettek az északi vidékeken, a bálnavadász skót William Scorsbey Kelet-Grönland partjainál, William Edwaed Parry Kanada arktikus szigeteinél 1827-ben. Magát az északnyugati átjárót Francis McClure expedíciója fedezte fel, de nem hajózott keresztül rajta, és rendszeres használatra alkalmatlannak ítélte azt (Laktionov, 1958; Mills, 2003). Fordulatot a sarkvidéki tengerek kutatásában John Franklin által vezetett expedíció hajóinak eltűnése jelentette 1848-ban. Franklin felkutatása új lendületet adott a térség nemzetközi kutatásának, amely célja eleinte még a Franklin-expedíció felkutatása volt. Majd 1875-76-ben Georg Strong Nares vezetésével indult egy Északi-sarkvidék kutatóút, amely után a 20. század elején folyó nagy nemzetközi versengésből Anglia már kimaradt.

⁴⁹ A 19. század második felében Németország is több ízben indított sarkkutató expedíciót, 1868-ban és 1869-ben (Laktionov, 1958; Mills, 2003). A német sarki expedíció nem hozott kiugrónak számító felfedezéseket, de a kutatóutak során tett megfigyelések gazdagították a sarkvidékekkel kapcsolatos ismereteket (Kulcsár, 1973). A második világháborúban német jelenlétre utaló nyomokat, egy meteorológiai megfigyelő bázist találtak Ferenc József-földön, valamint német tengeralattjárók is jelen voltak a Kara-tengeren (Kulcsár, 1973).

⁵⁰ Az Abruzzói herceg, Savoyai Lajos Amádé felfedező útja 1899-1900-ban néhány tizedfokkal sikerült északabbra jutnia a neves norvég sarkkutató Fridtjof Nansennél, az északi szélesség 86°-on túlra, amely az addig elért legészakabbi pont volt. A későbbiekben Mussolini számára vált kiemelt céllá az Északi-sarkpont légi úton történő elérése, amely a korszakban még egyedülálló tudományos és technológiai teljesítménynek számított. Ebben a törekvésben Umberto Nobile és Roald Amundsen 1926-os expedíciója emelkedik ki, amely keretében Spitzbergáktól Alaszkáig repülni (Laktionov, 1958).

⁵¹ Az Arktisz Tanács működésében az említettél több állam vesz részt, a hagyományosan a térség iránt érdeklődő államok kerültek felsorolásra.

században pedig olyan nemzetek felfedezői keresték a tudományos dicsőséget északon, amelyek nemzetközi politikai elismerésre és regionális vagy globális hatalmi státusz biztosítására vágytak. A hidegháború alatt a kétpólusú világrend két vezető hatalma ezen a területen keresztül érintkezett földrajzilag a legközvetlenebbül egymással. Az új világrendben pedig ismételen megindult a nemzetközi nagyhatalmi versengés. Eközben pedig az arktikus térség vált a szimbólumává a jelenkori társadalom legjelentősebb problémáinak, a klímaváltozásnak és a kőolajkészletek kimerülése elleni küzdelemnek.

6.2. Az Arktiszt érintő klasszikus és kritikai geopolitikai elméletek

Az Északi-sarkvidék régiója a klasszikus geopolitikai elméletek érdeklődésén kívül esett, mivel a térség a korszakban még periférikus helyzetben volt, ugyanakkor ahogyan a fentiekben ezt elemeztem, a geostratégiai és geoökonómiai szempontból fontos tényezők már mozgatták a hatalmi dinamikákat a térségben. A következőkben a régió folyamatait a klasszikus elméletek összefüggésrendszerére vezetem vissza, és értelmezem azokon keresztül. Emellett összegzem azokat a kritikai geopolitikai elméleteket, amelyek a régióban megfigyelhető, számos és igen komplex jelenség miatt kiemelten kezelik e térséget.

A klasszikus elméletek Arktisz eseményeire és összefüggéseire történő alkalmazása azonosíthatóvá teszi a szárazföldi vagy tengeri hatalom⁵² jellemzőit. E tényezők napjainkban az új területek megnyílásán és az erőforrások hozzáférhetővé válásán, illetve a gazdasági művelés alá vonható szárazföldi és tengeri területeken keresztül nyilvánulnak meg. Ezzel párhuzamosan a kritikai geopolitika által vizsgált jelenségek is megfigyelhetők (környezetbiztonság, kultúrák együttélése, a nem állami szereplők megjelenése a nemzetközi politikában).

Robert D. Kaplan, geopolitikai szakíró hangsúlyozza, hogy a világ konfliktusainak megértésének kulcsa a földrajz tudománya (Kaplan, 2013). A földrajzi tényezők az emberiség történelme során mindvégig meghatározók voltak, ezért a geopolitika klasszikus elméleteinek még napjainkban is van létjogosultsága, mivel a geopolitika képes volt a 20. század utolsó harmadában újraéledni, és ismételen bebizonyítani saját jelentőségét.

⁵² „A klasszikus geopolitikai elemzés a nemzetközi politikai viszonyok szárazföldi, tengeri és légi teret magába foglaló háromdimenziós térszerkezet interaktív hatalmi hálójának és összefüggésrendszerének a vizsgálatával foglalkozott” (Szilágyi, 2018b, p. 166).

A nemzetközi politika formálása szempontjából az Arktisz a Föld periférikus része volt a 20. század második feléig, de inkább a hidegháború végéig. Hiába voltak stratégiai fontosságú erőforrásai, (többek között halászat, prémkereskedelem, sókitermelés, majd az északi félteke kontinenseit északról összekötő tengeri átjáró lehetősége), a zord éghajlat miatt a geopolitikai elemzések ritkán vizsgálták a térséget. Az elmúlt évtizedek változásai értékelték fel annyira a területet, hogy azzal a kritikai elméletek már érdemben foglalkoztak.

Ahogy a következőkben bemutatom, a klasszikus elméletek közvetve érintik az Északi-sarkvidék témáját, a kritikai geopolitika közvetve és közvetlenül is foglalkozik a területtel. Napjainkban a hagyományos, területalapú terjeszkedés⁵³ miatt értelmezhetők a régió folyamati a hagyományos geopolitikai gondolkodás keretrendszerében. Emellett a kritikai aspektusok is megjelennek, mint a környezetbiztonság (a tengervízszint megemelkedése, a klímaváltozás), a nemzetközi együttműködésen alapuló rezsím kialakítása, illetve a nem állami szereplők bevonása a nemzetközi politika formálásába (Stokke & Hønneland, 2007; Powell & Dodds, 2014; Heininen 2018).

Ahogy a következőkben rámutatok, a jelentős klasszikus szerzők közül már Mackinder térképén is szerepel Orosz Föderáció északi tengeri kijárata a *Magterület* részeként, de Mahan tengeri hatalomra vonatkozó elméletét is vonatkoztathatjuk a régióra, különösen a jelentős kiterjedésű tengeri területek és a helyi erőforrások miatt. Elina Brutschin és Samuel R. Schubert (2016), osztrák kutatók azt is kiemelték, hogy sokszor még az újabb geopolitikai elméletek is a klasszikus, területi szemlélet alapján közelítik meg az Arktisz ügyeit, közöttük Saul Bernard Cohen (Brutschin & Schubert, 2016) – ezt a következőkben elemzem részletesen. Ugyanakkor a 20. század elején a geopolitikai elmélet számára még kevésbé volt érdekes ez a vidék. A klasszikus geopolitikai elméletek lényegében a 20–21. században tapasztalható területi expanzió értelmezése miatt lehetnek relevánsak. A kritikai geopolitika körébe tartozó kutatás esetében a régió olyan specifikus problémák értelmezése miatt fontos, mint például a környezetbiztonsági kihívások, kultúrák együttélése vagy a nem állami szereplők megjelenése a nemzetközi politikában.

⁵³ Az Arktikus-óceán ún. nemzetközi vizei, amelyek a kizárólagos gazdasági övezeteken kívüli tengereket jelentik, és amely egyetlen ország fennhatósága alá sem tartozik. Ugyanakkor a tengeri területek alatt húzódó kontinentális talapzat miatt a parti államok igényt tartanak az Északi-sarkvidék nemzetközi vizeire.

6.2.1. Klasszikus geopolitikai elméletek értelmezése az Arktiszra

6.2.1.1. Rudolf Kjellen geopolitika fogalma és a változó Arktisz

Kutatásom során ismertem fel azt a párhuzamot, hogy magának a geopolitika kifejezésnek a gyökerei is Észak-Európára vezethetőek vissza. Kjellen, a diszciplína atyjának tekintett svéd tudós alkotta meg a fogalmat (Szilágyi, 2018; Wegge & Keil, 2018, p. 4). Fontos azt is látni, hogy hiába a földrajzi összefonódás, Kjellen nem szentelt figyelmet az Arktisz térségének. Ugyanakkor a régió helyzetének klasszikus geopolitikai elméletek szerint történő elemzésével foglalkozó kutató, Njord Wegge (2018), a norvégiai Tromsøi Egyetem és a Norvég Arktisz Központ professzora kiemeli Kjellen elméletei kapcsán, hogy a klasszikus geopolitikai szemlélet az Arktisz mai viszonyaira is alkalmazható, a régió a területi alapú szempontok alapján értékelhető napjainkban is. A természeti erőforrásoknak különösen nagy szerepe van ebben a jelenségben. A napjainkban zajló események (fennhatóság nélküli területek és újonnan elérhető erőforrások) lehetővé teszik a hagyományos geopolitikai folyamatok elemzését. A norvég kutató szerint ilyen módon az Arktisz a klasszikus elméletek laboratóriumaként működik. Wegge szerint e lehetőséghez hasonló a politikatudomány történetében soha korábban nem adódott (Wegge & Keil, 2018, p. 5).

Wegge (2018) Rudolf Kjellen meghatározása alapján magyarázza az arktikus szereplők helyzetét is a nemzetközi térben. Kjellen geopolitikára adott definíciója szerint: „A »geopolitika« szó eredeti definíciója a »földrajzi tényezőknek az állam viselkedésére gyakorolt hatásának vizsgálata«, vagy másképp kifejezve, hogyan érthető, magyarázható vagy jósolható meg a nemzetközi politikai magatartás földrajzi változók alapján, mint a földrajzi elhelyezkedés, méret, domborzat, éghajlat, a természeti erőforrások és a népesség eloszlása, vagy a tenger és a szárazföld globális eloszlása” (Wegge & Keil, 2018, p. 3). Wegge szerint e megközelítés előfutára Kjellen, aki szerint a földrajzi elhelyezkedés meghatározza a nemzetközi szereplők magatartását. Ez az elmélet megmagyarázza az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájának izolacionizmusát⁵⁴, mivel két óceán között, földrajzilag távol helyezkedett el más kontinensektől, mind keleten, mind nyugaton. Ugyanez a földrajzi meghatározottság magyarázza Európa és Orosz Föderáció összetett viszonyát,⁵⁵ mivel a két

⁵⁴ Az izolacionizmus a nemzetközi politikai elszigetelődést jelenti, a függetlenség megőrzése érdekében a nemzetközi folyamatoktól való elszigetelődést jelenti. Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikáját a 19. századtól az első világháborúig jellemezte (Horváth, 2005).

⁵⁵ Az együttműködés és a konfliktus lehetősége egyszerre van jelen.

területi egység között nincsenek természetes határok, óceán vagy hegyvonulat, az Ural az Orosz Föderáció határain belül húzódó hegyvonulat (Wegge & Keil, 2018, p. 5).

Wegge kutatása alapján Kjellen feltételezése ma is igaz, a geográfiai tényezők napjaink nemzetközi politikai eseményeit is meghatározzák. Az Északi-sarkvidéken bekövetkező klímaváltozás új erőforrásokat tesz elérhetővé, és ezzel felértékeli az Arktikus-óceán parti államait. Ezek az államok szabályozhatják az északi tengeri útvonalakon történő hajózást és az erőforrások kitermelését. Ugyanakkor a part menti államok ki vannak téve olyan környezeti kockázatoknak, mint az olajszivárgás és a hajóbalesetek. A klímaváltozás más régióknál nagyobb terhet jelent számukra: gondoskodniuk kell az Arktisz és az Arktikus-óceán védelméről és többek között a környezetbiztonságról⁵⁶ (Wegge & Keil, 2018). Wegge geopolitikai tényezőkre vonatkozó példája jól alátámasztja Kjellen elméletét. Azonban az is kitűnik, hogy az inkább csak az általánosítások szintjén alkalmazható. A megállapítás lényegében kimerül abban, hogy hangsúlyozza a területiség és az erőforrások fontosságát.

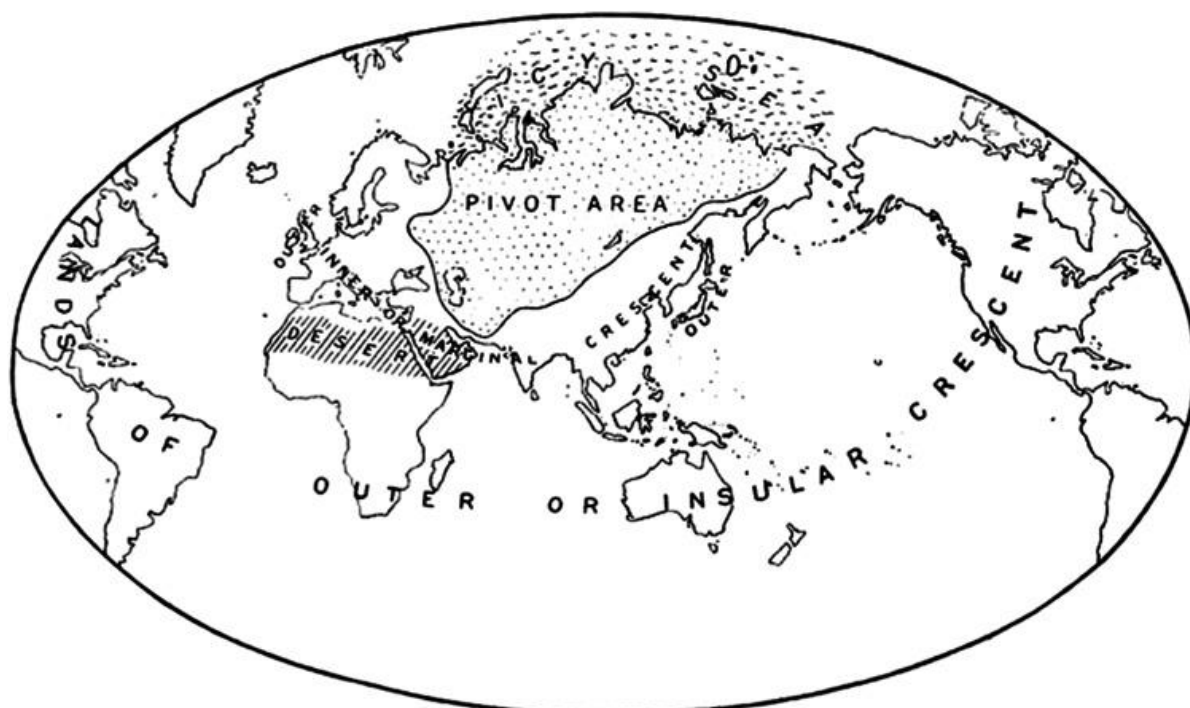
6.2.1.2. Sir Halford Mackinder elmélete és az Arktisz kulcsövezetté válása

Sir Halford Mackinder munkásságát az Arktisz perspektívájából azért tartom fontosnak kiemelni, mivel egyik legismertebb művének számító, a világot geopolitikai helyzetük alapján övezetekre osztó térképe (*4. térkép: Mackinder-kulcsövezet térképe*) már feltüntette az Arktikus-óceánt is, de hangsúlyozta annak elszigetelő jellegét. A területet mint „jeges tengert” (Icy sea) szerepelteti térképén. Más megfogalmazásban pedig megközelíthetetlen (inaccessible) területként írja le, ahogy ezt Paulo Pizzolo (2019), a Sapienza Egyetem kutatója is írja munkájában. Pizzolo (2019) a brit szerző következő gondolatait emelte ki az Arktisz, illetve az Arktikus-óceán kapcsán: „*Hajózható folyók futnak keresztül az alföldön az Arktikus-óceánba, de ezek az óceán⁵⁷ felől megközelíthetetlenek az örök jég birodalma miatt*” (Pizzolo, 2019, p. 240). E zord körülmények következtében az ún. Világsziget (Eurázsia és Afrika együttese) nem kerülhető meg északról, és összességében e térség megközelíthetetlenként jellemezhető (Pizzolo, 2019; Mackinder, 1904).

⁵⁶ Az északi-sarkvidéki amplifikációról, vagyis a régió más térségeknél gyorsabb felmelegedése.

⁵⁷ Arktikus-óceán földrajzi szempontból óceánnak számít.

4. térkép: Mackinder-kulcsövezet térképe

Forrás: Mackinder 1904; Szilágyi 2011

Ahogy erre Lassi Heininen (2018) is felhívja a figyelmet Mackinder nagyírú, *Földrajz a történelem kulcsa* című munkája keletkezésekor, 1904-ben még jelentősen eltértek az Arktisz éghajlati viszonyai a maitól, jelentősebb akadályokat állított a felfedezők és kutatók elé, szinte megközelítetlenné tette a térséget, holott a kereskedelmi hajózási útvonalakra nagy igény kínálkozott, de használatukat sem a technológia, sem a klimatikus körülmények nem tették lehetővé (Hacquebord, 2012). Évszázados felfedezési kísérletek után az Arktisz régiója még csak részlegesen volt feltérképezve, Mackinder írásának megjelenésekkor még az első felfedezőként számon tartott Peary sem járt az északi sarkponton.⁵⁸ A korszakban, amikor Mackinder megalkotta elméletét, fontos fejlemény volt, hogy az első hajósok már keresztülhaladtak az északkeleti átjárón, vagyis a Világsziget (Szibéria) északi partjai mentén⁵⁹, de a régió rendszeres hajózásra még alkalmatlannak bizonyult.

A 20. századi tudós kutatásai nem csupán önmagukban fontosak (Arktiszról alkotott kortárs értelmezésként), hanem amiatt, hogy felhasználhatóak ma is. Utóbbira példa Caitlyn L. Antrim

⁵⁸ Peary 1909-ben jutott el a földrajzi sarkpontra. A Világszigeten kívüli, de arktikus területek megvalósított áttörés volt az is, amikor Roald Amundsen 1906-ban elsőként hajózott keresztül az északnyugati átjárón.

⁵⁹ Adolf Erik Nordenskiöld 1878–79-ben hajózott keresztül elsőként az északkeleti átjárón. E teljesítmény sokáig kimagaslónak számított, mivel az 1910-es évekig hozzávetőleg minden második expedíció kudarcot vallott az útvonalon történő keresztülhajózással (Mills, 2003). Majd 1932-ben történt az első olyan út, amely csupán egy szezonnyi időt vett igénybe (Antrim, 2010).

(2010), a Washingtoni Egyetem, (az Egyesült Államokban az Arktisz kutatás központja), nemzetközi jogi szakértője, aki Sir Halford John Mackinder kulcsövezetekre (geographical pivot) vonatkozó elméletét terjesztette ki az Arktikus-óceán fenekén 2007-ben kitűzött orosz titán zászló esetére. Antrim szerint: „*A nyugati geopolitikai gondolkodás magja mindvégig azt vallotta, hogy természetes konfliktus van a tengerparttal nem rendelkező eurázsiai magterület és a nyugati, tengeri népek között. Ebben az értelmezésben az Északi-sarkvidék alapvető, de még fel nem ismert szerepet töltött be, mivel a nyugati stratégiában ún. az északi fal⁶⁰ a világ legnagyobb szárazföldi hatalmának bekerítésére és visszatartására szolgált. A huszadik század során a Nyugat csekély figyelmet szentelt a sarkvidéki technológiai, gazdasági, éghajlati és jogi terén az 1930-as évek óta végbemenő változásoknak. Az Arktikus-óceán fenekére vonatkozó orosz igényekről és az új tengeri utak ellenőrzésére vonatkozó törekvések, a huszadik század eleji régi (és mára már csikorgó) geopolitikán keresztül értelmezve, fokozták a konfliktusoktól való félelmet*” (Antrim, 2010, p. 15).

Antrim e példán keresztül arra irányítja rá a figyelmet, hogy az Arktisz esetében a geopolitikai kutatás szempontjából fontos változások zajlottak le, területek és erőforrások váltak elérhetővé, és ehhez idomult a feltételrendszer átalakulása is (technológiai, gazdasági, éghajlati és jogi), már jóval azelőtt, hogy a nyugati geopolitikai elméletek felfigyeltek volna a területre. Antrim megközelítése, illetve Mackinder elméletének alkalmazása még két további tényezőre mutat rá: a technológiai fejlődés jelentősége a terület feletti ellenőrzés biztosítása során versenyelőnyt eredményez. Emellett Antrim Mackinder elméletének alkalmazásával arra is rámutat, hogy Orosz Föderáció szárazfölddel körülvett vagy tengerpart nélküli állapota (landlocked státusza) a klímaváltozással megváltozik, és jelentős kiterjedésű, hasznosítható partszakasszal gyarapodik. Ennek nyomán már zajlik a régió újbóli (hidegháború utáni) felfegyverzése, így a katonai támaszpontok újranyitása. Továbbá az északi-partvidék infrastruktúrája kiépítetlen, és külföldi (például kínai és más távol-keleti)⁶¹ működő tőke segítségével épül ki.

Antrimhez hasonló következtetéseket vont le a régió folyamatai kapcsán Klaus Dodds, aki még ha nem is Mackinderre hivatkozva, de a hagyományos geopolitikai keretrendszer alkalmazhatóságát hangsúlyozza több írásában is (Dodds, 2010; Dodds & Woon, 2019). Dodds klasszikus geopolitikai értelmezési keretrendszert írt le az Arktisz területe feletti ellenőrzésre

⁶⁰ Az északi fal itt a keresztülhájózhatatlan Arktikus-óceánt jelenti, amely nem valódi tengeri kijáratként funkcionált az elmúlt századok során, hanem jeges jellege miatt elzárta Orosz Föderációt az északi partjai mentén. E kapu nyílik ki fokozatosan, a globális felmelegedéssel.

⁶¹ A kínai tőke megjelenése mellett a betelepülő távol-keleti népesség Orosz Föderáció keleti tartományaiban hosszabb távon felvetheti a terület hovatartozásának kérdését.

törekvő államok magatartását elemezve. Az északi-sarkvidéki területi igények megjelenését és a kapcsolódó szimbolikus eseményeket mint diadalmas geopolitikát (triumphant geopolitics) jellemzi. E tekintetben mérföldkőnek tekinti a 2007-es orosz platina zászlókitűzést az északi sarkpont alatti tengerfenéken. A mozzanat lehetővé tette, hogy az Arktikus-óceán öt parti állama tényleges és szimbolikus területi igényeit fejezze ki a régióban (az óceán alatti kontinentális talapzat esetében), vagyis ha az egyik parti állam kifejezheti az északi-sarkvidéki terület iránti igényét, akkor a többiek is erre feljogosítva érzik magukat. Dodds szerint az esemény arra a dinamikára is ráirányítja a figyelmet, amely tengeri kijárat nélküli (landlocked) eurázsiai magterület (Mackinder által leírt heartland kifejezés teljességgel értelmezhető ma is, és Orosz Föderációra vonatkoztatható) és a nyugati tengeri nemzetek között feszülő ellentét feszül (Egyesült Államok, Kanada és a három skandináv állam). Így Dodds is igazolja, hogy a hagyományos geopolitikai értelmezési keretrendszer ma is valid, és az Arktisz régiója esetében különösen jól használható. Amennyiben a folyamatok időbeli dinamikáját is az elemzési szempontok közé emeljük, plasztikusan kirajzolódik az is, hogy az eddigiekben szárazfölddel körülvett (landlocked) és hatalmas kiterjedésű kontinentális területekkel rendelkező Orosz Föderáció a klímaváltozás hatására új, nagy kiterjedésű tengeri kijáratokhoz jut, így az éghajlatváltozás a legjelentősebb változásokat Orosz Föderáció számára hozza az Arktikus-óceán olvadásával (az északi partok mentén a landlock állapot megszűnik). Ez erősíti a régiós szembenállást a hagyományos tengeri népek és Orosz Föderáció között.⁶² Előbbiek⁶³ fenyegetve érzik magukat azáltal, hogy Orosz Föderáció tengeri kijáratokhoz jut. Doddsszal szemben Antrim kiemeli azt, hogy Orosz Föderáció is fenyegetve érzi magát, ezért tett meg az elmúlt száz évben számos intézkedést, hogy biztosítsa pozícióit az Arktikus-óceán kontinentális lemezének minél nagyobb része felett. Antrim szerint az új erőforrások elérhetővé válása mellett Orosz Föderáció és a 21. századi geopolitikai erőviszonyok szempontjából jelentős különbség a 20. századhoz képest, hogy az ország a történelemben először tényleges tengeri hatalommá válhat. Ez a helyzet egyben új geopolitikai stratégiákat tesz szükségessé az oroszok számára. Antrim úgy összegzi a jelenséget, hogy Mackinder térképén a klímaváltozás hatására

⁶² Orosz Föderáció és az Arktikus-óceán másik négy parti állama közötti törésvonal több formában tetten érhető. A hidegháborús szembenállás mai továbbélésének tekinthető, hogy az Északi-sarkvidéken a NATO-tagállamok és Orosz Föderáció közvetlenül is érintkeznek az északi óceánon keresztül.

⁶³ Kanada, Dánia, Izland, Norvégia amellet, hogy északi-sarkvidéki államok, az Egyesült Államok katonai szövetségesei is a NATO-ban. Az Orosz Föderációgal szomszédos, illetve térben közeli Svédország és Finnország az eddigiekben kimaradt a katonai szövetségből, de már többször felmerült a szervezethez való csatlakozás lehetősége.

Orosz Föderáció a tengeri hatalom peremterületévé válik, és ezzel az orosz Északi-sarkvidék is a kulcsövezet részévé válik (Antrim, 2010).

A fentiek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Mackinder elméletének időtállóságát bizonyítja, hogy az még száz évvel annak megalkotása után is alkalmazható, illetve továbbfejleszhető a jelenlegi helyzethez adaptálva. Antrim felvetése egyúttal rávilágít arra, hogy a tengeri hatalom szempontjából is szükséges vizsgálni a régiót, ahogy a következő alfejezetben elemzem azt.

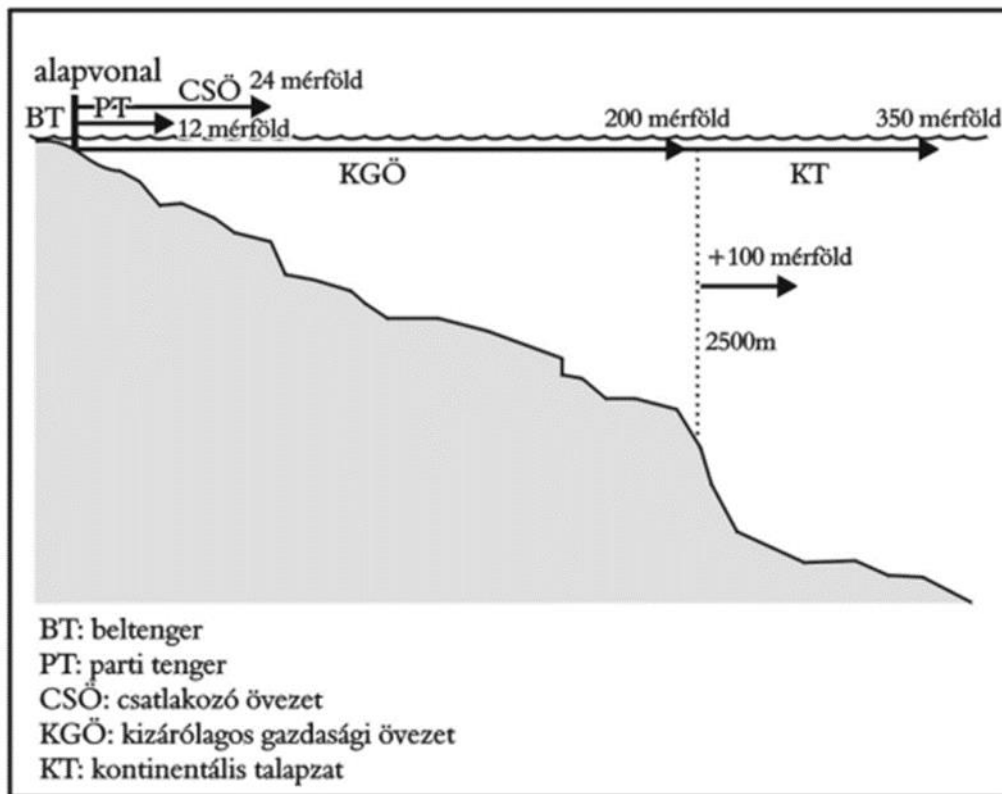
6.2.1.3. Alfred Thayer Mahan, és a tengeri hatalom kialakulása az Északi-sarkvidéken

Az Arktikus-óceán geopolitikai jelentősége az energiahordozókon kívül az újonnan megnyíló tengeri átjárókban és útvonalakban van. Így dolgozatomban szükségesnek tartottam, hogy a tengeri hatalomra vonatkozó elméleti keretrendszer alkalmazhatóságát is vizsgáljam a régióra vonatkozóan. A klasszikus geopolitika képviselői közül Alfred Thayer Mahan foglalkozott kiemelten a tengeri hatalommal. Elméletében rámutatott, hogy a hajós nemzetek a történelem során számtalanszor bebizonyították, hogy a tengerek irányába való nyitottság óriási előnyökkel jár.⁶⁴ E tekintetben is fontosnak tartom az időbeli, dinamikus vizsgálat alkalmazását, mivel a tengeri területek funkciója is átalakult a technológiai fejlődéssel. A tengert vízi közlekedési, kereskedelmi, halászati és hadászati célokra is használták, míg az elmúlt évtizedekben már a tengerfenék ásványkincseinek bányászata is megvalósíthatóvá vált. Ezt az átalakulást a geopolitika is tükrözi, felfigyelt a technológiai fejlődésre, és arra, hogy a tér és annak használata jelentősen kitágult.

A nemzetközi jogban is megfigyelhető ez a változás, ahogyan erre Csatlós Erzsébet (2013) is felhívja a figyelmet. A jogfejlődésben is követhető, hogy kialakultak a különféle tengeri zónák: az állam felségvizei (12 tengeri mérföldig), a kizárólagos gazdasági övezet (200 tengeri mérföldig), csatlakozó övezet, valamint 1964 óta létezik a selfterületet (2500 méteres tengermélységtől számított maximum 100 mérföldes vonal, amely távolsága a kizárólagos gazdasági övezettől 150 mérföld, míg a parttól 350 mérföld) (Pap et al., 2012; Csatlós, 2013; UNCLOS, 2021), a zónákat a következő, 2. ábra (*A tengeri területek kategóriái*) szemlélteti.

⁶⁴ Tengeri területek mellett jöttek létre az első nagy civilizációk, a tengerparti országok helyzeti előnnyel indultak a földrajzi felfedezések és a gyarmatosítás során. A tengerparti államok jelentős gazdasági előnyre tettek szert a szárazföldi államokkal szemben. (Ezt a jelentőséget példázzák Oroszország küzdelmei a [meleg] tengeri kijáratokért, vagy a gyarmatbirodalmak kiépítésére törekvő, egymással versengő európai államok a 19. század utolsó harmadában.)

2. ábra: A tengeri területek kategóriái

Forrás: Kovács Péter (2011): XIV. Fejezet – A tengerjog. In: Nemzetközi közjog. Budapest: Osiris Kiadó. p. 343

Az Arktisz régiójához kapcsolódó érdekesség – melyre Békési László (2004) hívja fel a figyelmet – a tengeri határok vonatkozásában, hogy az első tengeri határ meghúzására is éppen az északi-sarkvidéki régióban került sor, Grönland partjainál 18. század második felében (Békési, 2004).

A tengeri területek további geopolitikai jelentősége is kimutatható. Pap Norbert (2012) rámutat, hogy a tengersizorosok stratégiai jelentőséggel bírnak, geostratégiaiilag a legmagasabb helyi értékű földrajzi pontok, amelyek birtokosa meghatározhatja az áthaladó forgalmat. Ennek megfelelően tengeri területekre számos nemzetállami szintű, illetve nemzetközi jogi szabályozás vonatkozik. Az óceánokhoz való hozzáférés az egyes klasszikus elméletek (Mahan és Mackinder) közötti ellentmondásokra is ráirányíthatják a figyelmet, ennek példája Lassi Heininen vizsgálata. A finn kutató rávilágít: „Mahan tengerihatalom-elmélete (Mahan, 1918) jelentős kihívást állított a kulcsövezet-elmélet elé: aki ellenőrzi legalább kettőt a világ óceánjai közül, vagy kijáráttal rendelkezik legalább két óceán felé, az uralja a világot, mint a Brit Birodalom és az Egyesült Államok.” Ekkor, a 19–20. század fordulóján még „az Arktikus-óceánt nem vették figyelembe, és nem definiálták óceánként” (Heininen, 2018, p. 176). A

Heininen által azonosított ellentmondás álláspontom szerint szintén az időbeli dinamika alkalmazásával oldható fel, a klímaváltozás átrajzolta a világ geopolitikai térképét. Ha a Mackinder korábbi térképén még megközelíthetetlen „jeges tengerként” (Icy sea) szereplő óceán felmelegszik, az stratégiai szempontból is felértékelődik a nagyhatalmak és különféle nemzetközi szereplők (például nagyvállalatok) számára.

Mindazonáltal Mahan tengerihatalom-elmélete, Mackinderéhez hasonlóan időtálló, és alkalmazható az Arktikus-óceánra és az Északi-sarkvidékre. Alfred Thayer Mahan véleménye szerint a tengerparttal rendelkező államok – a történelmi példákat tekintve – predesztináltak arra, hogy terjeszkedjenek a szomszédos tengeri területeken, és hatalmi pozícióba kerüljenek. A tengeri hatalommal rendelkező államok – ahogy a fentiekben is kiemelttem – számos előnyt élveznek a szárazföldiekkel szemben, ellenőrzik a felségterületükhöz tartozó tengeri útvonalakat és tengeri haderővel rendelkeznek (Szilágyi, 2018).

Mahan *A tengeri hatalom hatása a történelemre (The Influence of Seapower Upon History 1660–1783)* című könyvének első fejezetében fogalmazza meg, hogy a tenger egy globális közjő. Olyan, mint egy óriási főút, amelyen bármilyen irányban lehet közlekedni, és kereskedelmi útvonalakat kialakítani, és amelyeknek számos előnye van a szárazföldi útvonalakkal szemben (olcsóbb, gyorsabb, könnyebben lehet nagyobb tömegeket mozgatni). Az Arktisz esetére különösen jól alkalmazható. Az Arktikus-óceán tengeri kereskedelmi útvonallá alakulása szintén hozzá járul az Arktisz változásához, illetve annak geopolitikai laboratórium jellegéhez a korábban nem látott jelentőségek kialakulásával. Az északi hajózási útvonalakon jelenleg még a tengeri világkereskedelem kis hányada zajlik, de a területi nagyhatalmak mellett a rézion kívüli államok érdeklődését is felkeltette. Ennek egyik kiemelkedő példájának tartom, hogy Kína Övezet és Út kezdeményezés (The Belt and Road Initiative, BRI) külgazdasági stratégiája részévé tette az északi tengeri utat.⁶⁵ A kereskedelmi, illetve gazdasági célok magukkal hozzák a katonai védelem fejlesztésének szükségességét is a hajózási útvonal mentén, Szibéria északi partjainál Orosz Föderáció számára. A kereskedelmi és biztonsági funkció fejlődésének kölcsönhatására maga Mahan is rámutat, a békés hajózási célok a haditengerészet fenntartását és fejlesztését is szükségessé teszik (Mahan, 1890). Az,

⁶⁵ A hivatalos orosz definíció szerint az északi tengeri út a Kara-tenger déli bejáratától, illetve a Novaja Zemlja partjaitól indul, érinti a Laptjev-tengert, a Kelet-szibériai-tengert és a Csukcs-tengert, végső szakasza a Bering-szorosig tart (Pastusiak, 2016). A kifejezést lényegében pedig az Észak- és Nyugat-Európát Kelet-Ázsiával összekötő tengeri útvonalra egységesen is használják. A tengeri útvonalakra jellemző módon az északi tengeri út egymást helyettesítő szakaszokból áll, így hosszúsága 2200-2900 tengeri mérföld (Østreng, 2010). Nyugat-Európa és Kelet-Ázsia között minimum harmadával rövidítheti le a távolságot, költséghatékonyabbá téve így a szállítást.

hogy e jelenség megfigyelhető az Arktiszban, szintén erősíti azt az állítást, miszerint a régió a nemzetközi folyamatok laboratóriuma, ahol a hagyományos geopolitikai elméletek alkalmazhatósága is ellenőrizhetővé válik.

Mahan elméletének mai viszonyokra való alkalmazhatóságát több szerző is bizonyította. A fentebb idézett Caitlyn L. Antrim (2010) és Szilágyi István (2018) is kiemelik, hogy az amerikai tudós annak feltérképezésével foglalkozott, hogy a nagyhatalmi viszonyok a világtérképre vetítve, hogyan alakulnak át, vagyis a nagyhatalmi status quo megváltozhat, így például korábban potenciális, új hatalmak felemelkedhetnek. Mahan éleslátásával már a 20. század elején felismerte a következő évtizedek tendenciáit, amelyek szintén érintik az Arktisz térségét. Mahan kiemelte Eurázsia, és ezen belül is Oroszország jelentőségét. Oroszország számos olyan tulajdonsággal rendelkezett, amelyek szárazföldi nagyhatalommá tették, így elhelyezkedése, kiterjedése és népességének nagysága is predesztinálta erre. Ugyanakkor Orosz Föderáció esetében más olyan vonások is érvényesülnek, amelyeket Mahan a tengeri hatalmakra jellemző vonásnak tekint, ilyenek a nagy kiterjedésű tengerpartszakaszai (különösen a sarkvidéki zónában), a lakosság száma és annak tengerhez való viszonyulása (Mahan, 1890), amely megalapozta Oroszország tengeri hatalmi ambícióit (Szilágyi, 2018).⁶⁶ Mindazonáltal a potenciál csupán napjainkban, a klímaváltozás hatására kezd el aktualizálódni.

Mahan lényegében előrevetítette a hidegháborús szembenállást a két nagyhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és Szovjetunió között (Szilágyi, 2018). Az elméletet a 19. század végén alkotta meg, így a két hatalom versengését a Közép-Európáért és Euráziáért folyó vetélkedésben azonosította.⁶⁷ Még ha Mahan nem is láthatta előre, a hidegháborús szembenállásnak már helyszínévé vált az Arktisz régiója is. Napjainkban az Arktikus-óceán menti parti államok együttműködése ellenére is érzékelhető szembenállás a régió nagyhatalmai

⁶⁶ Kaiser Ferenc (2007) elemezte Oroszország tengeri hatalommá válásának folyamatát, és a következőket emelte ki a hidegháborús korszakról. Véleménye szerint a Szovjetunió az Amerikai Egyesült Államokkal ellentétben nem tudott igazi tengeri hatalommá válni. Ennek fő oka éppen a földrajzi helyzet, mivel a Szovjetunió nem rendelkezett megfelelő tengeri kijáratokkal. A Szovjetunióknak négy egymástól elválasztott tengeri kijárata volt, a Csendes-óceán, a Fekete-tenger, a Balti-tenger és az Arktikus-óceán felé, amely kiterjedésében a legnagyobb volt, de a fagy miatt kevésbé bizonyult használhatónak. Így a Szovjetunióknak négy, egymástól elszigetelt flottát kellett fenntartania, ráadásul a meleg tengeri kijáratain keresztül az Amerikai Egyesült Államok szövetségesei által felügyelt vizeken tudta elérni a világtengert. A hidegháború során a Szovjetunió hiába építette ki a világ első-második legnagyobb haditengerészetét – saját gazdasága teljes túlhajszolásával –, mégsem tudott olyan tengeri hatalommá válni, mint az Amerikai Egyesült Államok.

⁶⁷ Az Amerikai Egyesült Államok által kedvezőnek ítélt hatalmi egyensúlyt fenyegette Oroszország (Szovjetunió) felemelkedése. Emellett Mahan már a 19. század végén látta Németország és Oroszország 20. század első felében bekövetkező versengését.

között, az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei (északi-sarkvidéki NATO-tagállamok) és Orosz Föderáció között.

Caitlyn L. Antrim (2010) Mahan elméletei közül – az Arktisz kapcsán – azokat a gondolatokat emeli ki, amely a régióban ma is tapasztalható törésvonalra (az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei, valamint Orosz Föderáció közötti) adnak indikációt. Mahan Oroszország és a gyarmatosító és kereskedő államok (köztük a brit birodalom és az Amerikai Egyesült Államok) Ázsiához fűződő viszonyát elemezte. Ennek keretében Oroszország szárazföldi hatalomként írta le, amely földrajzilag közvetlenül kapcsolódik ázsiai országokhoz, de az ebből fakadó előnyöket mégsem tudja érvényesíteni a kontinentális jellege miatt. Mahan korában Dél-Ázsiában sokkal inkább a brit birodalom és az Amerikai Egyesült Államok dominanciája volt megfigyelhető, mind a tengeri kereskedelem, mind pedig a tengeri hatalmiság tekintetében (Antrim, 2010). Napjainkban az északi tengeri útvonal fokozatos használhatóvá válásával Orosz Föderációnak ez az elzárt jellege feloldódhat, rövid és közvetlen tengeri kereskedelmi utak épülhetnek ki több ázsiai országgal. Ez az átalakulás ismét az időbeli dinamika alkalmazásának szükségességét támasztja alá.

A klasszikus szerzők maguk sem tekintették statikusnak a folyamatokat, a tekintetben, hogy a tengeri és szárazföldi hatalom együttes jelentőségére irányították rá a figyelmet. Mackinder fentebb vázolt elméletével összhangban Mahan is úgy gondolta, hogy a szárazföldi és tengeri hatalom együttes kiépítése vált szükségessé a 19–20. század fordulójára. Ez biztosíthatta volna Oroszország dominanciáját a dél-ázsiai régióban. Mahan Mackindernél lényegesen nagyobb jelentőséget tulajdonított a tengeri hatalomnak. Kiemelte, hogy az orosz tengeri kapcsolatok kedvezőtlen kombinációja hátráltatják az ország nagyhatalmi státuszának kialakítását. A tengeri kijáratok túlságosan távol helyezkednek el a gazdasági, közigazgatási és katonai központtól (Antrim, 2010). Mahan meglátását igazolta a történelem. Még napjainkban is tovább folytatódik a küzdelem a tengeri kijáratokért: az Arktisz régiója mellett a Krímben is.

Mahan utóbb bemutatott konklúziója kapcsán fontosnak tartom kiemelni azt is, hogy a tengeri és szárazföldi hatalom közötti hangsúlyeltolódást a technológiai fejlődés tette lehetővé. A vasút megjelenése fontos mérföldkőnek bizonyult az előző századfordulóra, amely kihatott a geopolitikai erőviszonyokra is.

6.2.1.4. Nicholas Spykman és az orosz északi-sarkvidéki területek

Nicholas Spykman Mackinder kulcsövezetekre vonatkozó elméletét fejlesztette tovább. Pizzolo (2019) kiemeli, hogy Spykman térképén Mackinderhez hasonlóan jelölte az Arktikus-óceán a magövezetet (heartland). Spykman is úgy interpretálta az Arktikus-óceánt, mint a magövezetet északról lezáró földrajzi alakulat (Pizzolo, 2019). (Spykman korában ez a terület már nagyjából egybeesett a Szovjetunióval.) Caitlyn L. Antrim is felfigyelt rá, hogy az Északi-sarkkörön túli Murmanszki régió már helyet kap Spykman gondolkodásában. Murmanszk a második világháború alatt már nagyobb jelentőségű helyszínné vált a Szovjetunióban, mivel a nyugatról érkező szállítások ide érkeztek, és a szovjet északi flotta is itt állomásozott. Emellett, ahogy Antrimen kívül Saul B. Cohen is kiemelte, fontos mérföldkő volt az is, hogy ekkor már Eurázsia északi partjait tengeri útvonalak kezdték összekötni a Szovjetunió más területeivel (Antrim, 2010; Cohen, 2015).

Spykmennél ugyan már feltűnik az északi-sarkvidéki régió egy kisebb részének stratégiai szerepe, de összességében megállapítható, a fenti elméletek áttekintésével, hogy a klasszikus geopolitikai elméletek lényegében nem vetítették előre az Arktisz felértékelődését. Ugyanakkor a hagyományos geopolitikai megközelítésben is fokozatosan begyűrűzik a tér egyre komplexebb használata. Lassi Heininen (2018) kutatásában vizsgálja, hogy a klasszikus elméletek, miként alkalmazhatók az Arktisz régiójára. A finn professzor kiemeli, hogy Spykman Mackinder elméletéből indul ki, de kritizálta is azt, mivel túl nagy jelentőséget tulajdonít a szárazföldnek, különösen a magövezetnek (Heininen, 2018). Az előző, technológiai fejlődést leíró alfejezetben, (ld. 78. o.) már utaltam rá, hogy az Északi-sarkvidék esetében a szárazföldi és tengeri területek feltérképezése során a légtér is helyet kapott. (A kutatók hőlégballonnal és repülővel is igyekeztek elérni az addig megközelíthetetlen területeket a 20. század első harmadában, majd a második világháború alatt és a hidegháborúban is a tér komplex, többdimenziós kihasználására került sor a régióban, (szárazföldi katonai bázisokat létesítettek, hajóflották és tengeralattjárók is megjelentek a térségben). A következő alfejezetben a tér kiterjedését a geopolitika diszciplínában vizsgálom az Arktisz régiójára vonatkozóan.

6.2.1.5. A geopolitikai tér kiterjedése

Ahogy Szilágyi István (2018) geopolitikai elméleteket összefoglaló művében áttekinti, a szárazföldi és tengeri hatalom elméletei után az első világháborútól, de intenzívebben az 1940-es évektől megjelent a légi hatalom gondolata is, vagyis a geopolitikai tér háromdimenzióssá

válása. Saul Bernard Cohen (2015) kiemeli, hogy George Renner volt az a politikai földrajztudós, aki szerint a légtér egyesítette a szárazföldeket, vagyis a légi közlekedés elérhetővé tett korábban szárazföldi úton egymástól elzárt területeket. Cohen szerint a légtér használatbavételének az Arktisz esetében különösen nagy jelentősége volt. A régióban megvalósuló légi közlekedés korábban egymással összeköttetésben nem álló területeket kapcsolt össze, így például összekötötte az északi félteke kontinentális területeivel. Cohen szerint az új összeköttetés nem csupán előnyökkel járt, hanem új veszélyforrást is teremtett: „*az Arktisz térségén keresztül egyszerre vált sebezhetővé Eurázsia és az Angol-Amerikai térség. [...] Így az Északi-sarkvidék a kulcsövezet felvonulási zónájává vált, és ezzel a magterület és a világ feletti uralom kulcsává vált*” (Cohen, 2015, p. 27).⁶⁸ E kölcsönös fenyegetettség az, ami az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei, valamint Oroszország között kialakult, és e régióra is kihat.

Összegzésként a földrajzi tér kiterjedése kapcsán megállapítható, hogy a földrajzi tér kitágulása nem valósulhatott volna meg a technológia fejlődése nélkül. Emellett Cohen elméletében annak van nagy jelentősége, hogy a tér kitágulása és a technológiai fejlődés lehetőséget biztosított arra, hogy az Arktisz addig elszigetelt térségei egyre szorosabb összeköttetésbe kerültek egymással, és a Föld más területeivel.

Az Arktisz térsége fokozatosan beszüremlett a geopolitikai gondolkodásba a technológiai fejlődés és a tér kiterjesztett értelmezése kapcsán. Még napjainkban is kevés szerző tér ki arra a jelenségre, amire a holland kutató, Louwrens Hacquebord hívta fel a figyelmet, vagyis az Arktisz erőforrásainak századokkal korábbi hasznosítására. Valódi áttörést, vagyis az Északi-sarkvidéket már közvetlenül vizsgáló elméleteket az elmúlt évtizedekben a kritikai geopolitikai elméletek hoztak.

6.2.2. Kritikai geopolitikai elméletek értelmezése az Arktiszra

A kritikai geopolitika, ahogy a fentiekben utaltam rá, új megközelítéseket hozott az Arktisz folyamatainak megértésében. A régióra vonatkozó új aspektusok megértéséhez szükséges látni a diszciplína megváltozott keretrendszerét.

⁶⁸ Ahogy ez korábban említésre került, az 1920-as évektől már az északi sarkpont is elérhetővé vált légi úton.

Szilágyi István (2018) kiemeli, hogy a geopolitikai elemzése tárgyának folyamatos fejlődésével együtt alakul és változik. E jelenség kapcsán Lassi Heininen (2018) arra hívja fel a figyelmet, hogy a hatalom-, területi, illetve erőforrás-alapú megközelítéseket kihívások érték az 1990-es évekre a környezetbiztonság, a klímaváltozás,⁶⁹ az emberek, népek, illetve az identitás irányából. Bernek Ágnes (2016) ezt úgy foglalja össze, hogy a kritikai geopolitika a hatalom területi kiterjedése helyett a társadalomról (kultúráról, identitásról) és gazdaságról szól. Más meglátások szerint már az 1980-as évekre érezhetővé vált, hogy a nemzetközi kapcsolatok és a politikatudomány területén új megközelítésmódok válnak szükségessé, amely következtében a diszciplína újraéledt, de már megújult formában.

John Agnew a kritikai geopolitika egyik neves képviselője az újragondolt tudományág feladatait a következőképpen foglalja össze:

- (1) *„megállapítja, hogyan befolyásolja a világpolitikát a földrajzi meghatározottság és a társadalmi-gazdasági erőforrások eloszlása;*
- (2) *a világot hogyan strukturálják a legkülönbözőbb politikai szereplők;*
- (3) *mennyire fontos a területiség és identitás a modern nacionalizmusokban, és milyen szerepet tölt be az államhatárok meghúzásában, valamint a politikai döntéshozók viselkedését is számításba kell vennie” (Agnew, 2013, p. 20).*

Ezek a szempontok a klasszikus (terület- és erőforrás-alapú) geopolitikai megfontolás mellett teret adnak az újonnan kialakuló nemzetközi rendszer és a nemzetközi aktorok kiterjedtebb értelmezésének (nem állami szereplők megjelenése a nemzetközi térben), valamint az ember, a népek és az identitás is meghatározó tényezőkké válnak. Emellett a kritikai geopolitika olyan újszerű jelenségekkel is foglalkozik, mint a környezetbiztonság.

Az Arktisz geopolitikai folyamatainak elemzése, még ha olyan neves kutatókhoz kötődik is, mint Klaus Dodds, Simon Dalby vagy Lassi Heininen, még napjainkban sem tartozik azok közé a régiók közé, amely a geopolitikai diszciplína elsődlegesen vizsgál. Az Arktisz jelentőségét a szakirányú kutatásokban inkább az adja, hogy sok tudományterület határán, illetve azok közös metszetében helyezkedik el. A térség környezeti változásai nagy természettudományos

⁶⁹ A klímaváltozásnak társadalmi és politikai következményei is vannak, illetve kihat a politikaformálásra is. Korábbi közösségek felbomlanak (például őslakos közösségek), de napjaink migrációs hulláma is idesorolható, valamint új politikai eszmék jönnek létre (mint a 20. században a zöldpártok).

érdeklődést váltanak ki (különösen a klímaváltozással összefüggésben), ami átgyűrűzik a társadalomtudományokba is.

Mielőtt részletesebben elemzem a kortárs geopolitikai szerzők Arktiszról alkotott elméleteit, ismertetem a kritikai geopolitika egyik fontos irányzatának, a geoökonómiai megközelítésnek a régióra vonatkozó következtetéseit. E perspektíva létjogosultságát az adja, hogy az újonnan elérhetővé váló erőforrások szorosan kapcsolódnak a gazdasági szemlélethez, illetve a gazdasági perspektíva fontos elemekkel egészíti ki az értelmezési keretrendszerét.

6.2.2.1. Geoökonómia és az Arktisz

Edward Luttwak 1990-ben írta le elsőként a geoökonómia fogalmát (Bernek, 2016). Bernek Ágnes (2016, p. 32) egy általánosabb meghatározását írja le a geoökonómia fogalmának, mint a *„a geostratégiák gazdasági eszközökkel történő megvalósítása és e megvalósítás lehetőségeinek kutatása, prognosztizálása.”* Luttwak, a fogalom atya ezt rövidebben úgy foglalja össze, hogy a geoökonómia lényegében azt jelenti, hogy a korábbi hatalmi konfliktusokat a fegyverek helyett gazdasági eszközökkel vívják. E megközelítésben a gazdasági érdekérvényesítés, versengés és hódítás kerül előtérbe, ahogyan az Arktisz esetében is láthatjuk az elmúlt évtizedekben. A geoökonómiai értelmezési keretrendszerben az államok mellett az óriásvállalatok is meghatározó nemzetközi szereplőkké válnak (Luttwak, 1990; Bernek, 2016). *„Az államok törekszenek, hogy megőrizzék pozíciójukat relatív gazdasági erejük biztosításával, úgy hogy gazdaságilag fontos tereket birtokolnak”* (Brutschin & Schubert, 2016, p. 149). E gondolat lényegében folytatása a Mackinder által leírt korszakhatárnak. Az államok térbeli terjeszkedése akadályokba ütközik, miután a Föld összes régióját felfedezték, és azok valamely állam fennhatósága alá kerültek. Az Arktisz esetében is inkább csak a területi expanzió szándéka merül fel (nem valós területszerzés), amelynek háttérében az áll, hogy a nagyhatalmi pozíciók megőrzésének a kulcsa a gazdasági fölény biztosítása. Az Arktisz esetében olyan erőforrások válnak elérhetővé (például fosszilis energiahordozók), amelyek más régiókban egyre szűkösebben állnak rendelkezésre, vagyis az Arktisz esetében különösen fontos szemponttá válik a gazdasági előny biztosítása.

Maga Luttwak az 1990-es évek elejét írja le korszakhatáráként. Innentől kezdve a világkereskedelem és a globális gazdaság kerül előtérbe (Brutschin & Schubert, 2016; Bernek, 2016). Ez a szemlélet nem feltétlenül mond ellent Mackinder elméletének, a különbséget inkább az jelenti, hogy a két elmélet különböző korokban és politikai realitások között született

(hidegháború előtt és után). A korszakhatár az Arktisz esetére is igaz lehet, mivel a régió a hidegháború után kezdett el felértékelődni. Az Arktisz régiójában a gazdasági szempontok és a transznacionális kereskedelem már évszázadokkal ezelőtt is jelen volt (lényegében ezeréves távlatban is).⁷⁰ Az észak-európai őshonos népek először a déli szomszédaik adófizetőivé váltak, majd a skandináv, illetve orosz területi expanziót is gazdasági érdekek mozgatták. Lassi Heininen (2018) történeti perspektívából is vizsgálta a geopolitikai tényezők megjelenését a régióban, amely több korszakra tagolja az európai arktikus régió fejlődését, (ld. 3. táblázat, *Az Arktisz egyes területein megtalálható erőforrások és a jelen lévő érdekcsoportok*). E korszakok közül a viking kor volt az, amelyet a regionalizáció (az európai Arktiszra kiterjedő együttműködés) és a transznacionális kereskedelem (őslakosok és más észak-európai népek között) jellemezett. Emellett a szerző felhívja a figyelmet a geoökonómia valódi térnyerésére az Arktiszban, amely álláspontja szerint is az 1990-es évekkel kezdődött.

A hidegháború vége után az északi-sarkvidéki államok nagyobb figyelmet fordítottak az átalakuló Arktisz erőforrásaira, és regionális gazdasági integrációk, illetve szövetségek is létrejöttek. Heininen (2018) véleménye szerint ennek fontos eleme volt a világban tapasztalható regionalizáció folyamata és ezen belül, Finnország és Svédország európai uniós csatlakozása, valamint a NAFTA létrehozása Észak-Amerikában.⁷¹ A nemzetköziesedés folyamata vállalati szintre is kiterjedt, például a fosszilis energiahordozók kutatását is multi-, illetve transznacionális vállalatok valósítják meg koncessziós szerződések keretében. Heininen (2018) azt is kiemeli, hogy a hidegháború utáni együttműködések esetében elképzelhetetlen szövetségek is létrejöttek orosz és nyugati vállalatok között.

Összességében megállapítható, hogy Heininen fontos elemként kezeli a gazdasági érdekek előtérbe helyezését. Véleménye szerint több más tényező mellett, például az immateriális értékek (környezetbiztonság, identitás, tudás, őslakos perspektíva elfogadása) a régió stabilitásának kialakulásában kulcsszerepet játszanak a közös gazdasági érdekek (mind állami, mind vállalati szinten). Ugyanakkor Heininen elmélete kapcsán kritikaként fogalmazhatjuk meg, hogy más szerzők éppen az erőforrásokért való küzdelmet és a gazdasági konfliktusok kiéleződését tekintik meghatározó tendenciának a régióban. Így a kritikai forráselemzés

⁷⁰ Az arktikus őslakos népek kereskedtek, árut cseréltek mind a skandináv, illetve finn szomszédakkal, mind pedig a novgorodikkal.

⁷¹ Az északi-sarkvidéki területekkel rendelkező államok más integrációkba is bekapcsolódtak. Finnország és Svédország az Európai Unió tagja lett az 1990-es évek során. Dánia már két évtizeddel korábban csatlakozott az európai integrációhoz. Norvégia pedig az EFTA-n, illetve az Európai Gazdasági Térségen keresztül áll kapcsolatban a többi európai állammal. Eközben az észak-amerikai sarkvidéki államok, az Amerikai Egyesült Államok és Kanada is kialakították integrációjukat, a NAFTA keretei között.

nyomán arra a következtetésre jutottam, hogy a régióban a gazdasági érdekek előtérbe helyeződésével inkább egymásnak ellentmondó tendenciák érvényesülnek, amelyek a kooperációra is ösztönzik a nemzetközi szereplőket, de a konfliktus lehetőségét is hordozzák az újonnan elérhetővé váló erőforrások.

Elina Brutschin és Samuel R. Schubert (2016), osztrák szerzők az északi-sarkvidéki erőforrások geoökonómia felértékelődését tanulmányozták. Ők is kiemelték a klasszikus és újabb geopolitikai szempontok együttes jelenlétét (erőforrás központú szemlélet és a fenntartható, békés egymás mellett élés gondolata), emellett figyelmet fordítanak az erőforrások hasznosításának folyamatára. Véleményük szerint az északi térségben növekszik a kereskedelmi hajók forgalma és a helyi befektetések mellett a katonai jelenlét is erősödik. A két szerző a fentiekben általam is leírtakhoz hasonló következtetésre jutott, a régiós erőviszonyokat inkább a gazdasági érdekek mozgatják, és az eddigiekben tényleges területi expanzióra nem került sor (Brutschin & Schubert, 2016). Az északi hajózási utak megnyílása úgy teheti megkerülhetetlen nemzetközi szereplővé a régió hatalmait (ez különösen Orosz Föderációra igaz), hogy nem kerül sor területi expanzióra, csak a már meglévő területek felértékelődésére. Amennyiben az északi tengeri út rendszeresen hajózhatóvá válik, az alternatívát jelenthet olyan útvonalakkal szemben, amelyek még a brit birodalom korszakában alakultak ki a meleg tengereken, és összekötik Európát Ázsiával. Ráadásul az Arktisz régiójában egyetlen országhoz tartozó területeken halad át a kereskedelmi útvonal nagy része.

Lassi Heininen (2018) gondolatmenete kapcsán fontosnak tartom elemezni, hogy a gazdasági érdekek és az immateriális értékek előtérbe kerülése együtt jár az Arktisz régiójában a stabilitás kialakulásával. E gondolatmenet önellentmondást tartalmaz, mivel a gazdasági érdekek és a környezetbiztonsági szempontok között sokszor ellentét feszül: a fosszilis energiahordozók kitermelése önmagában is környezeti károkat von maga után, ehhez kapcsolódnak a szállítás, vegyi folyamatok és felhasználás közben jelentkező kockázatok és hatások. A globális felmelegedés hozzájárul a régió hajózhatóvá válásához. Sok esetben mégis azt láthatjuk, hogy az arktikus államok egyszerre képviselik mindkét típusú érdeket (környezetbiztonság és gazdasági érdekek), Arktisz-politikákban deklarálva.⁷² Az Arktisz erőforrásait kiemelten kezelő nemzetközi szereplők közötti viszony mellett a gazdasági és környezeti szempontok ütközését is vizsgálom. Érdeemes azt is látni, hogy a kritikai geopolitika számol a komplex

⁷² Arktisz-politika: az Arktisz Tanács tagállamainak és a megfigyelő államok számára kötelezően megfogalmazandó dokumentum, amely a részes államok Arktisszal kapcsolatos elképzeléseit tartalmazza.

nézőpontokkal. A következőkben az Arktisz folyamatait kutató, legtöbbet idézett szerzők munkásságát elemzem.

6.2.2.2. Klaus Dodds: diskurzusok az Arktiszról mint komplex régióról

Klaus Dodds az Arktisszal foglalkozó geopolitikai gondolkodók közül az egyik legnagyobb hatású és legtöbbet idézett szerző. Számos írása jelent meg mind a környezetbiztonságról, mind az Arktisz geopolitikai folyamatairól. Klaus Dodds az Északi-sarkvidék területén ütköző érdekekkel, az Arktisszal kapcsolatos gondolkodással, környezetbiztonsági kérdésekkel és a helyi őslakosokkal is foglalkozik írásaiban. 2019 összefoglaló műve jelent meg a térségről, amelynek társszerzője Mark Nuttall, a kanadai Albertai Egyetem kulturális antropológusa, a könyv címe *The Arctic – What Everyone Needs to Know*, és az Oxfordi Egyetem kiadója adta ki. A könyv inkább ismeretterjesztő jellegű, és igyekszik az Arktisz régióját minden oldalról megvizsgálni, társadalom, nemzetközi politika, földrajz és történelem, különös tekintettel a környezeti kérdésekre, a helyi természeti erőforrásokra, illetve az őslakos népek és telepések együttélésére.

Ahogy a fentiekben utaltam rá, Dodds gondolkodásában fontos szerepe van a populáris kultúrának, vizsgálja annak összefüggéseit a politikai gondolkodással és a nemzetközi politikával. A geopolitikai gondolkodás vizsgálata szempontjából fontosabb a 2019-ben megjelent legutóbbi publikációja, amelyben összegzi gondolatait az Arktisz geopolitikájáról. Másik, legtöbbet idézett műve a régióról 2010-ben jelent *Flag planting and finger pointing* címmel. Az írás megjelenésekor nagy hatást gyakorolt a szakirányú kutatásra, és magas idézettségű tudományos művé vált. Az utóbbi írás még sokkal kevésbé volt kiforrott, és későbbi meglátásaival ellentétben a régió konfliktusos minőségét hangsúlyozta. 2019-re álláspontja jelentősen megváltozott, a hangsúly átkerült a regionális együttműködések vizsgálatára a korábbiakkal szemben (az erőforrások kiaknázását középpontba helyező, területi versengés elemzése helyett). Az együttműködés a parti államok megbékélését foglalja magában, célja a környezeti terhelés helyreállítása. Ennek a folyamatnak kiemelt fóruma az Arktisz Tanács. Ugyanakkor Dodds véleménye szerint: „*az Arktisz esetében fontosak az alternatív geopolitikai*⁷³ *érdekek, így az őslakos népek és a területen kívüli felek is kihívást állítanak az államok által képviselt politika elé, azáltal hogy alternatív elképzeléseket és kapcsolatokat alakítanak ki az Arktisz ügyeiben*” (Dodds & Woon, 2019, p. 1). „*Az alternatív geopolitika*

⁷³ Sara Koopman alkotta meg a fogalmat.

segít dokumentálni a már létező geopolitikai gyakorlatot, amely elősegíti a különböző helyeken élő népek közötti szolidaritást, a domináns hatalmi struktúrákkal szembeni (békés) beavatkozást.” (Dodds & Woon, 2019, p. 11)

Így Dodds megközelítésében is fontos szerepet kap a mikro szint, vagyis a helyi őslakosok álláspontja és nemzetközi politikára gyakorolt hatása, de elméletében inkább a számos szereplő és az ő eltérő értelmezéseik hangsúlyosak. Lényegében számos, a régióról alkotott diskurzus együttes létezésével, és kölcsönhatásával számol. Így a globális közvélemény és a populáris kultúra régióról alkotott képe sem hagyható figyelmen kívül a politikai döntéshozók számára, és ezzel befolyásolja a régió ügyeinek vitelét. A szolidaritás szerepét emeli ki, amely a környezeti degradáció megállítását és mérséklését is magában foglalja, de a helyi őslakos népek narratíváját is erősíti. Klaus Dodds e gondolata plasztikusabban világítja meg Marjo Lindroth (2015), a finnországi Lappföldi Egyetem kutatója, aki szerint az őslakos népek évszázadokig tartó hátrányos megkülönböztetését áldozati státusznak nevezi. E státusz ma a nemzetközi szinten a pozitív diszkrimináció mozgatójává vált.

Ahogy Klaus Dodds kiemeli, az expanzív területi politikának, amelyet az európai civilizáció képviselt az elmúlt századok során, az őslakos népek váltak a kárvallottjaivá. Álláspontja szerint lényegében e korszakot nevezi Mackinder kolumbuszinak, amely időszak végéig más földrészek felfedezése és meghódítása zajlott. Majd a 20. századtól (poszt-kolumbuszi korszak) az ismeretlen területtípusok: a mély tengerek, levegő és az űr tudományos felfedezése és meghódítása zajlott. A területek és erőforrások felosztása („diadalmos geopolitika” Dodds kifejezésével élve) lényegében lezajlott, és megjelent az ún. anti-geopolitika vagy alternatív-geopolitika. Ekkor a gyarmatosító geopolitikai gondolkodással szemben létrejöttek olyan momentumok, amikor az egykori hódító államok deklarálták múltbéli vétségeiket, így például Kanada vagy Ausztrália elismerte az őslakosok ellen elkövetett bűneit, és hivatalosan is bocsánatot kértek azokért. Ez a folyamat az állami politika mellett a nemzetközi politika formálására is kihatott. Ennek eredményeként jelenhettek meg az őslakos népek szervezeti állandó résztvevőkként az Arktisz Tanácsban.

Dodds azt is kiemeli, hogy az Arktisszal kapcsolatos politikaformálásban számos érdek és törésvonal jelent meg, így maguk az arktikus államok között is számos ellentét bontakozott ki.⁷⁴

⁷⁴ Egyrésztől Orosz Föderáció, valamint az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei. Másrésztől a két nagyhatalom mellett öt kisebb, közepes hatalom, illetve nemzetállam. Továbbá az öt parti állam esetenként külön tárgyalásokat folytat, kihagyva a három Arktikus-óceánnal közvetlen kapcsolatban nem lévő észak-európai államot (Izland, Svédország, Finnország).

Dodds e gondolatát itt azért emelem ki, mert rávilágít arra, hogy az Arktisz esetében számolni kell azzal is, hogy marginalizált csoportok (őshonos népek) is megjelentek a nemzetközi politika formálásában, újabb törésvonalat hozva az amúgy is fragmentált regionális rendszerbe. E marginalizált csoportok megjelenése kihívást jelent a klasszikus („győzelmi”) geopolitikai érdekekkel szemben. A nemzetközi fórumokon jelen lévő szereplőként az erőforrás-orientált aspektusokkal szemben képviselik sajátos természetközeli perspektívájukat.

Dodds az állami szereplőket nem szorítja háttérbe más aktorokat kiemelve, inkább a nemzetközi szereplők sokrétűségére irányítja rá a figyelmet. Így például számol a területen kívüli államok regionális érdekeivel is (például az északi tengeri hajózásban érdekelt délkelet-ázsiai államokkal). Számos, nem arktikus állam vesz részt megfigyelőként az Arktisz Tanács munkájában. Még ha a Tanácsban nem is rendelkeznek teljes körű jogokkal, de például az érdekelt ázsiai országok (Kína, Japán és Dél-Korea) saját fórumaikon is egyeztetnek az Arktisz ügyeiről, illetve saját tudományos expedíciókat is kiviteleznek a térségben (Dodds 2019).

Dodds munkásságának megkerülhetetlenségét az adja, hogy felismerte az Arktisz régiójában jelen lévő és a térség ügyeiben érdekelt nemzetközi szereplők sokrétűségét. Dodds elmélete a klasszikus geopolitikai elméletekből indul ki, elismeri azok értelmezési keretrendszerét a régió aktuális eseményeire. Ezt a keretrendszert kibővíti, és az alternatív geopolitika szemléletét is alkalmazza a régióra. Az állami szereplők mellett számol az állam alatti szereplőkkel, és az ő nemzetközi térben való megjelenésük kapcsán hangsúlyozza, hogy kitágul a régióról való gondolkodás keretrendszere, és megváltozik a politikaformálás is. Dodds elméletének hiányossága talán az, hogy a régió erőforrásai iránt érdeklődő vállalatokra kisebb figyelmet fordít. A térséget inkább kizárólagosan az együttműködés régiójaként tekinti.

A konfliktusok elkerülésének fontos eleme a régióban jelen lévő összetett érdekrendszer, számos, különféle érdekekkel rendelkező aktor képes egy-egy részérdek mentén egymással kooperációt kialakítani.

6.2.2.3. Lassi Heininen: „az Arktisz a stabilitás régiója”

Az Arktisz geopolitikájának egyik legjelentősebb nemzetközi szakértője Lassi Heininen. A finn kutató a régióról alkotott elképzeléseit a következőképpen foglalja össze: *„A számos felfogás, diskurzus és megközelítés ellenére, a hidegháború utáni Északi-sarkvidék nagy geopolitikai stabilitással rendelkezik. Ez a stabilitás olyan intézményeken és nemzetközi együttműködésekkel alapul, amelyeket az arktikus államok hívtak életre, és sarkvidéki őslakos népek, nem*

kormányzati szervezetek, illetve szubnacionális kormányok támogatnak” (Heininen 2018, p. 171). Heininen fontosnak tartja kiemelni, hogy a régióban nincs valódi konfliktus (sem fegyveres, sem élénk határviták), aminek az oka az arktikus államok közös érdeke, és bizonyos politikai jellemzői (az állam szilárd szuverenitása, a magas fokú jogbiztonság és a napirendformálás rugalmassága). Heininen a közös érdeket a környezetbiztonsági kihívások kezelésében látja. Ennek lényegében intézményesült formája az Északi-sarkvidék legfontosabb nemzetközi intézménye, az Arktisz Tanács. Heininen véleményét kiegészíthetőnek tartom azzal a kitételrel, hogy az északi államok közös érdeke a terület és a természeti erőforrások maguk között történő felosztása. Azt Heininen is hangsúlyozza, hogy kétféle érdek kerül összeütközésbe: *„az Arktisz a »béke övezete«, egy kivételes régió, másrészt ugyanitt versengés zajlik az erőforrásokért, aminek következtében konfliktus – »új hidegháború« – alakulhat ki”* (Heininen, 2018, p. 171).

Összességében Heininen nem csupán a régió kooperatív jellegét hangsúlyozza, hanem az egyes aktorok önérdékével és a konfliktus lehetőségével is számol. Azonban az összetett érdekrendszerek és a számos érdekelt fél jelenléte vezet el az egyensúlyi helyzethez, és a részes felek stabilitásra való törekvéséhez.

Heininen gondolatai mindazonáltal kiválóan összegzik az Arktisszal kapcsolatos geopolitikai gondolkodás átalakulását (a klasszikustól az alternatív geopolitikáig), és átvezetnek napjaink helyzetének elemzéséhez. Az átalakuló Arktisz a terület felértékelődése mellett új szereplőket, intézményeket és újszerű megközelítéseket hívott életre.

6.3. A fejezet összegzése

Jelen fejezetben a klasszikus és a kritikai geopolitikai elméleteken keresztül térképeztem fel az Arktisz geopolitikai folyamatait. A hagyományos elméletek ugyan nem számoltak a régióval, de az értelmezési keretrendszerük alkalmazható rá, mind a történeti folyamatokra, mind az aktuális eseményekre (az erőforrások és a terület felosztása). Emellett olyan jelenségek is megfigyelhetők, mint a hagyományos geopolitikai kutatás által leírt folyamat, a tér fokozatos kiterjesztése: a szárazföldi, tengeri és légi hatalom megjelenése a régióban. A jelenkorban az Északi-sarkvidék térsége különleges terület a tekintetben, hogy a hagyományos értelmezési keretrendszer alkalmazható az erőforrásokért folyó versengésre. E tényező miatt tartják számon a régiót a nemzetközi politika laboratóriumaként (ahogy a fentiekben többször hangsúlyoztam). Ugyanakkor a terület nemzetközi vizeinek felosztása, az erőforrások kiaknázása jelenleg inkább potenciál. Emiatt és a helyi folyamatok komplexitása miatt szükséges a kritikai elméletek alkalmazása, és az értelmezési keretrendszer kibővítése ezekkel. Olyan, az alternatív

geopolitika – vagyis a hidegháború utáni korszak – tárgykörébe tartozó kihívások is megjelennek a nemzetközi ügyekben, mint a környezetbiztonsági és az identitási kérdések (civilizációk, kultúrák és identitások szembeállása).⁷⁵ Emellett a nemzetközi szereplők nagy száma és többféle típusa is kiemelt szereplője a regionális politika formálásának. Összességében, a fentiekkel összhangban, az Arktisz térségére jellemző, gyorsan változó és sokrétű folyamatokat jól jellemzi a kifejezés, amely szerint az Északi-sarkvidék a nemzetközi folyamatok laboratóriuma.

⁷⁵ Az Arktisz esetében elsősorban a nyugati civilizáció és az őslakos népek találkozása és együttélése jellemző.

7. Napjaink geopolitikai tényezői

A következőkben vizsgált északi-sarkvidéki erőforrások a klasszikus geopolitikai értelmezési keretrendszer központi elemei, és gazdasági potenciált jelentenek a térség államai számára. Emellett a térségben az elmúlt három évtizedben az alternatív geopolitika szempontrendszere is érvényesült, így a környezetbiztonság kérdései is meghatározók a régiós ügyekben. Álláspontom szerint a térség természeti környezete önálló erőforrásnak is tekinthető, többek között mivel a térség fontos szerepet tölt be a Föld klímájának szabályozásában, és természeti állapota egyedi (északi-sarkvidéki tundra éghajlat). Jelen fejezet második szakaszában a kritikai geopolitika szempontjából meghatározó tényezőt elemzem. A régió két meghatározó adottsága az elérhetővé váló erőforrások, és az, hogy a térség környezeti állapotát is kiemelt helyen kezeli számos aktor (például a nemzetközi intézmények közül az Arktisz Tanács, a globális közvélemény, a nemzetközi sajtó, a helyi államok és az őslakos szervezetek is).

Az Arktisz nagy léptékű változásokat mutatott (természeti környezet átalakulása, a gazdasági lehetőségek felismerése), illetve a világ átlagánál gyorsabb gazdasági fejlődés jellemezte, különösen a 2000–2010 közötti időszakban. Ahogyan az Arctic Human Development Report ([Az Északi-sarkvidék emberi fejlődéséről szóló jelentés], 2014) kimutatta, az északi sarkkörön túli területek dinamikusabb gazdasági bővülést értek el, a térségben jelen lévő nemzetállamok más, a sarkkörtől délre elhelyezkedő területeinél (Huskey et al., 2014). Az ENSZ⁷⁶ egyik kutatása arra is felhívta a figyelmet, hogy az Északi-sarkvidék esetében a termelékenység és a gazdasági potenciál jelentős, azonban a pénzügyi, környezeti és társadalmi kockázatok magasak. Emellett a régió esetében nagy politikai érzékenységgel is kell számolni, számos eltérő érdek ütközik (nagyhatalmak között, de az egyes nem állami szereplők esetében is), valamint a régió környezeti állapotát övező széles körű nemzetközi érdeklődés is a gazdasági hasznosítás ellenében hat. Továbbá a jövőben elérhetővé váló erőforrásokba való befektetések még napjainkban sem materializálódtak, ezért a befektetők elkezdték egyre óvatosabban kezelni a régiót. Így 2010-es évektől némileg lassult a gazdasági növekedés lendülete (Quillérou et al., 2015). Az adatok tükrében a vizsgálat során szükségesnek tarotam tisztázni

⁷⁶ Az UNESCO által, 2014 júniusában elindított Óceán és Éghajlat Fórum (Ocean and Climate platform), amely egy számos érdekelt felet (közöttük tudományos közösség tagjait, nonprofit és üzleti szervezeteket) tömörítő struktúra, az éghajlatváltozás óceánokra gyakorolt hatását vizsgálja. A Platform Tudományos Bizottsága nemzetközi szinten elismert tudósokból áll az oceanográfia, a biodiverzitás és a tengeri környezet ökológiája területén, valamint az óceánhoz kapcsolódó társadalom- és gazdaságtudományok képviselőiből, és monitorozzák az éghajlatváltozáshoz kapcsolódó természeti, társadalmi, illetve gazdasági folyamatokat, többek között az Arktikus-óceán esetében (Quillérou, 2015).

azt a kérdést is, hogy a helyi erőforrások ténylegesen elérhetővé váltak-e, vagy továbbra is csupán potenciálként tekinthetünk rájuk. További adalékul szolgálhat a gazdasági fejlődés elemzésénél, hogy a technológiai újítások is kihathatnak-e a régió hasznosítására, és ezáltal a geopolitikai érdekekre. Ez azt jelenti, hogy a fosszilis energiahordozók jövőbeli helyettesíthetőségével is számolni kell (kitermelhetőek lesznek-e helyi tartalékok, vagy az ún. zöldgazdaság és a klímavédelmi szempontok miatt ez háttérbe szorul). Ennek megfelelően értékelem azt is, hogy a térség környezeti állapota jelenthet-e geopolitikai szempontból fontos tényezőt. Felmerül a kérdés, hogy az elmúlt évtizedekben gazdasági potenciált jelentő tényezők (fosszilis energiahordozók, hajózási útvonalak) geostratégiai erőforrásnak minősülnek-e, illetve a régió környezeti állapota is értelmezhető-e hasonlóan. Utóbbi különösen fontos abból a szempontból, hogy a régiós ügyek között a környezetbiztonsági kérdések is meghatározó ügyek lehetnek.

7.1. Hagyományos geostratégiai erőforrások

Az Északi-sarkvidék a világ egyedülálló régió a tekintetében, hogy javul a stratégiai forrásokhoz (mint a fosszilis energiahordozókhoz) való hozzáférés lehetősége (*ld. 5. térkép: Az Arktisz kőolaj és földgáz termelése, valamint bányászati területek*). Ennek nyomán a 20. század utolsó évtizedeiben, illetve a 21. század elején értékelődött fel a térség geopolitikai jelentősége. Így a geopolitikai gondolkodás lényegében három évtizede számol az Északi-sarkvidék térségéve. Az Északi-sarkvidékről szóló első nagy horderejű publikáció, Oran R. Young írása, *Az Északi-sark kora*⁷⁷ is 1986-ban született. Ugyanakkor a történelmi folyamatok áttekintése új kontextusba helyezi az Arktisz erőforrásai iránt mutatott geopolitikai érdeklődést.⁷⁸ Az Északi-sarkvidék történelme⁷⁹ arra irányítja rá a figyelmet, hogy a geopolitikai erőforrások változásának historikus vizsgálata szükséges.

⁷⁷ Young, O. R. (1986). The age of the Arctic. *Foreign Policy*, 61(4), 160-179.

⁷⁸ Az Arktisz értékes erőforrásait már több mint ezer évvel ezelőtt fedezték fel, először a szomszédos népek (skandinávok és oroszok) az Európai Északi-sarkvidéken és Szibériában; később hasonló folyamat zajlott le Észak-Amerikában.

⁷⁹ A korábbi évszázadokban nem ugyanazok az erőforrások (pl. fosszilis energiahordozók, ásványi anyagok) voltak fontosak, mint napjainkban. Történelmi perspektívából szemlélve az Északi-sarkvidék legértékesebb erőforrásai az élelmiszerek és a luxuscikkek (hal, bálnák, szörme, nemesfémek és só) voltak.

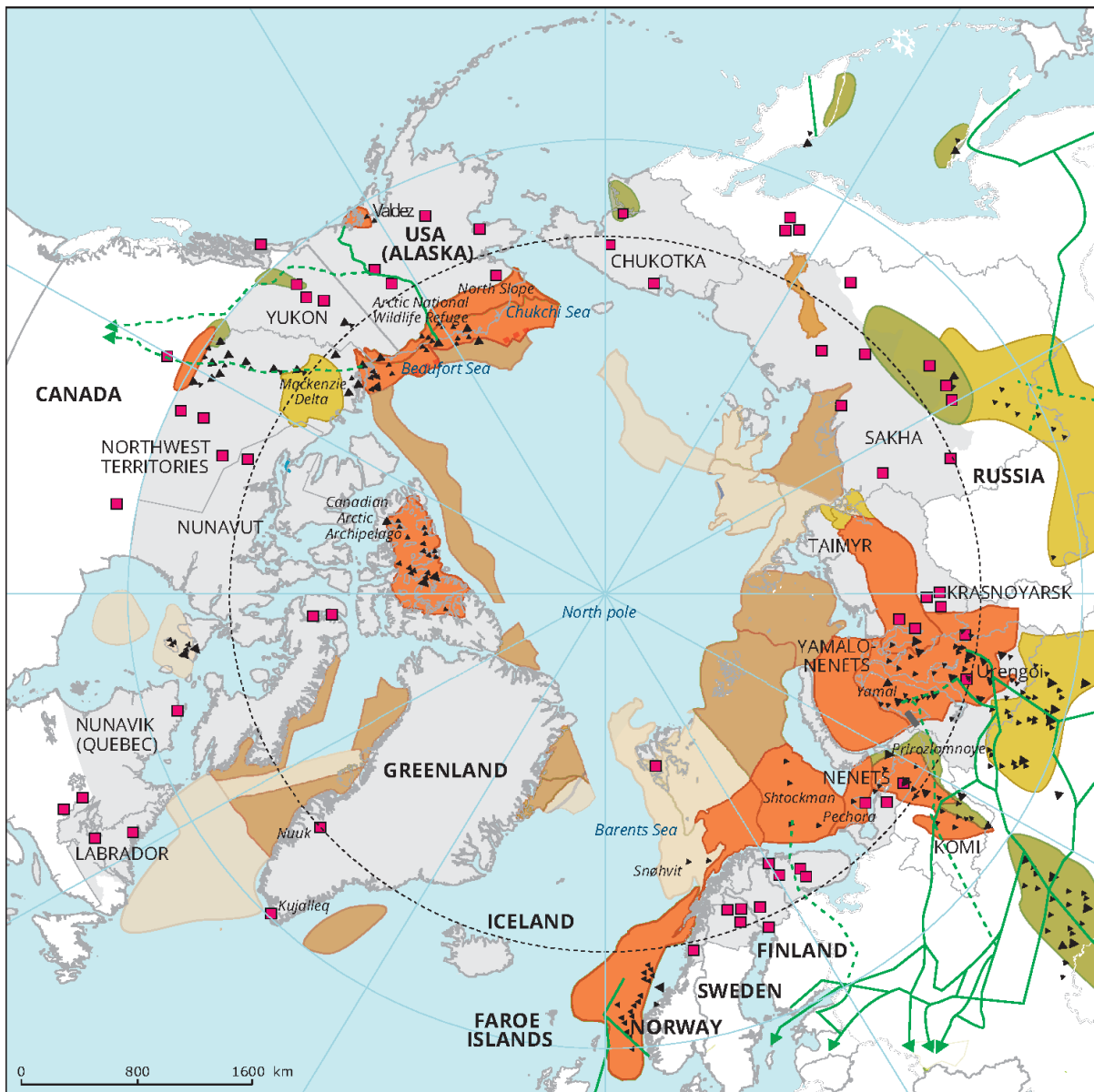
7.1.1. Az Arktisz jelenlegi stratégiai erőforrásai

Az Északi-sarkvidék gazdag olyan meghatározó jelentőségű erőforrásokban (ásványi anyagok, fosszilis tüzelőanyagok), amelyek a fentebb idézettek alapján egyenetlenül oszlanak el az egész világon. Az előbbieken bemutatottak szerint érdemes a vizsgálatot kiterjeszteni olyan tényezőkre is, melyek földrajzi adottságokhoz kötődnek, mint a kereskedelmi útvonalak, az idegenforgalom szempontjából értékes területek, illetve kritikus jelentőségűek és szintén egyenetlenül oszlanak el a Föld különböző régiói között, például az élelmiszer.

Az Arktisz legfontosabb erőforrásai a szakirányú nemzetközi kutatások alapján a következők:

- A **kőolaj- és földgázkészletek**, melyek kitermelése jelenleg még nagyon költséges. A technika fejlődésével, a klímaváltozással, illetve a Föld más területein az olajkészletek kimerülésével felértékelődhetnek a sarki ásványkincsek.

5. térkép: Az Arktisz kőolaj és földgáz termelése, valamint bányászati területek

Északi-sarkvidék erőforrásai

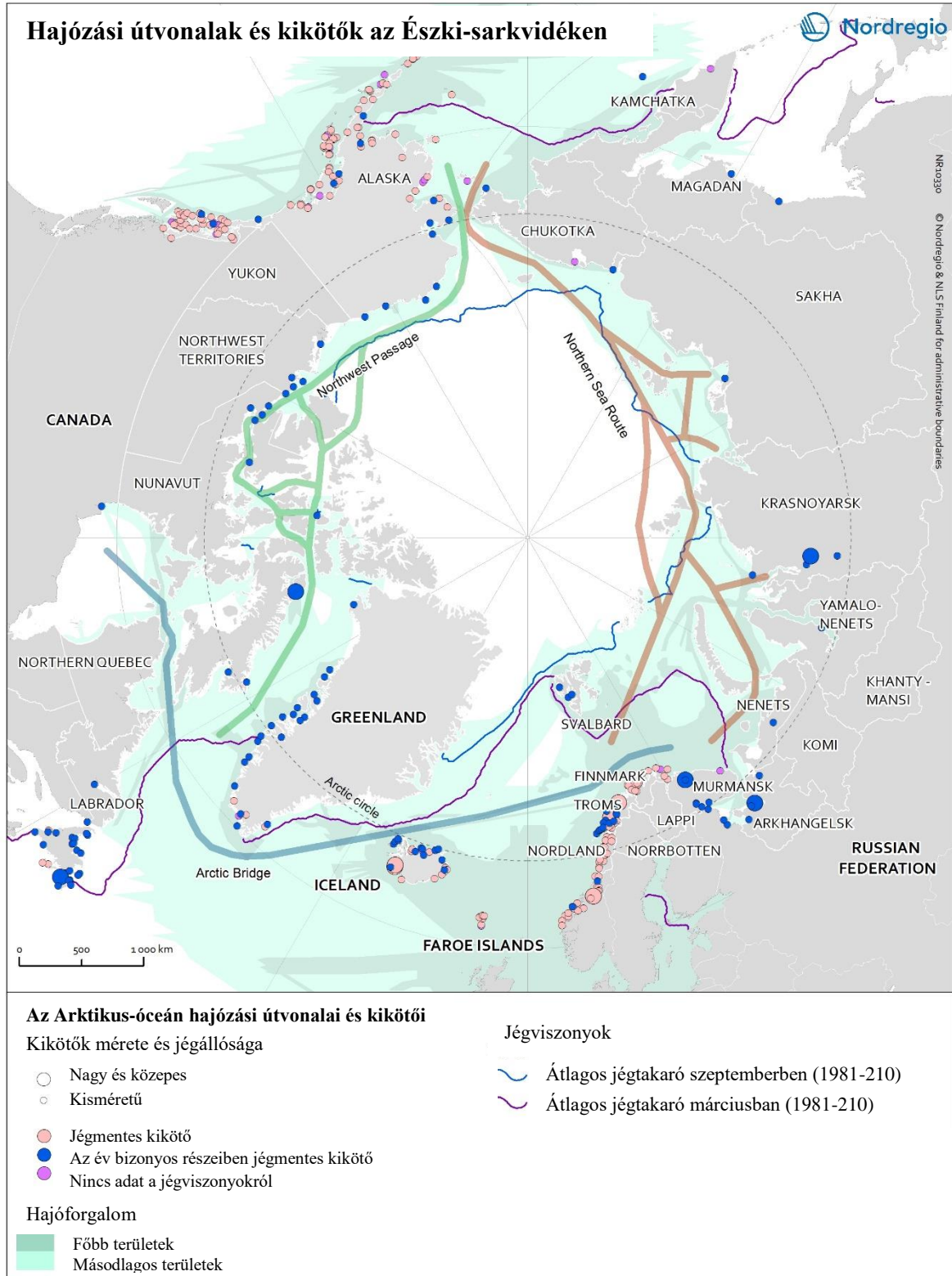
▲	Kőolaj- és földgáztermelés	■	Főbb bányászati helyszínek	■	Közepes (30-50%), tengeri	---	Északi-sarkkör
---	Tervezett gázvezetékek	■	Feltárt tartalékok	■	Magas (>50%), tengeri	---	Nemzeti / regionális határok
---	Létező gáz- és olajvezetékek	■		■	Közepes (30-50%), szárazföldi	---	Az Északi-sarkvidék határai az Arktisz Emberi Fejlettségi Jelentésben
■		■		■	Magas (>50%), szárazföldi		

Forrás: Nordregio (2015)

- Az északi **hajózási útvonalak** is nagy nemzetközi érdeklődésre tartanak számot (ld. 6. térkép: *Északi-sarkvidéki tengeri útvonalak*). Az északnyugati átjáró az amerikai kontinens északról való megkerülését teszi lehetővé. Míg az északkeleti átjáró az Európa és Ázsia közötti távolság jelentős lerövidítésére alkalmas. Ez az Arktisz térségén

kívüli, tengeri kijáráttal rendelkező nyugat-európai és délkelet-, kelet-ázsiai országok számára is kiemelten fontos lehetőség.

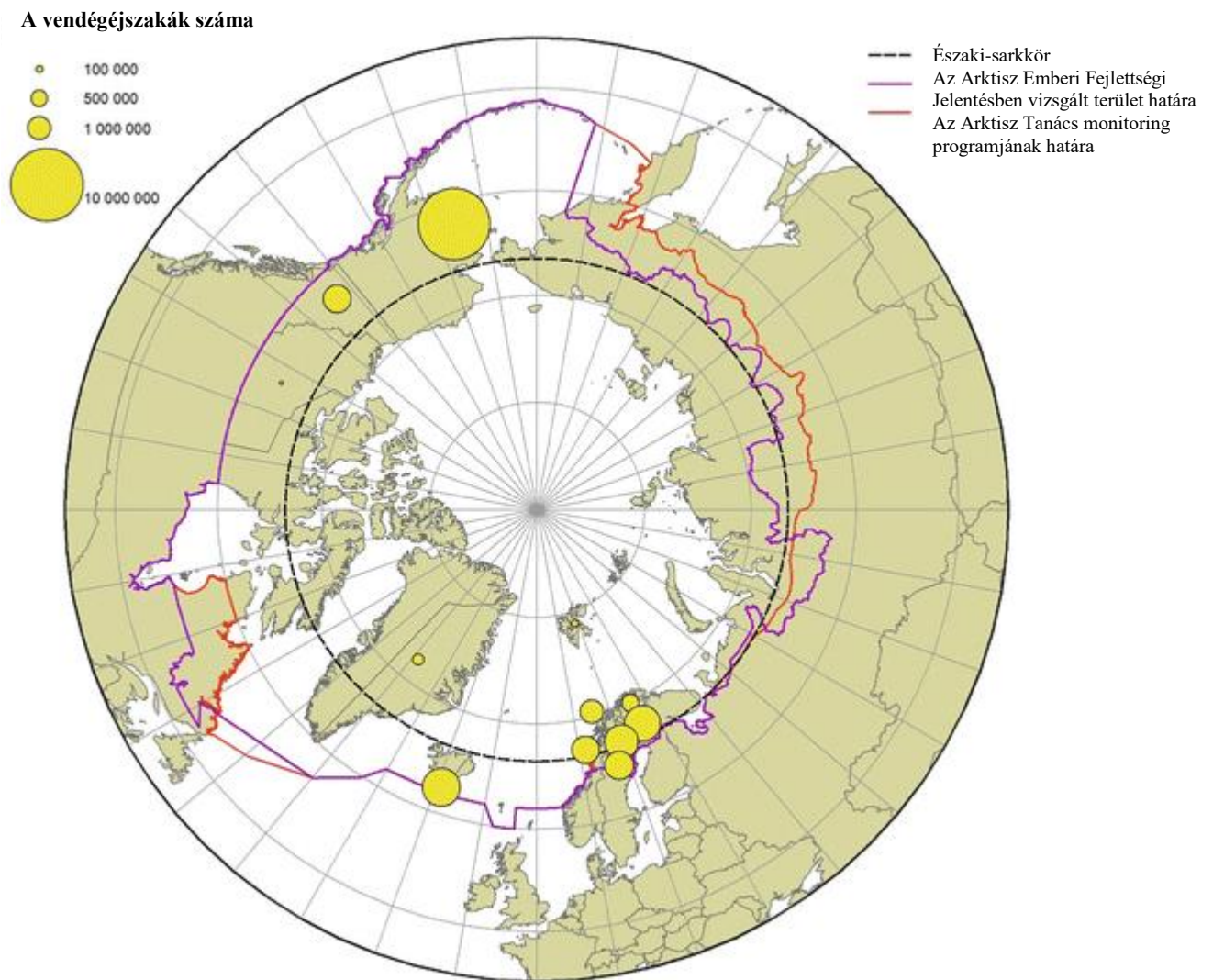
6. térkép: Északi-sarkvidéki tengeri útvonalak

Forrás: Nordregio (2017)

- A tengeráramlatok, illetve a tengerek hőmérsékleti viszonyai, valamint a sarki jég olvadásából felszabaduló sómennyiség miatt nehezen megjósolható, hogy az ökoszisztéma hogyan alakul át, de feltételezhető, hogy az északi tengerek melegedésével javulnak a **halászat feltételei**, miközben a Föld délebbi területein a fajok kipusztulása fenyeget.
- További szempont a **turizmus**, amely szintén egyre inkább hozzáférhetővé válik (*ld. 7. térkép: Az Arktisz turizmusa*). Még ha nem is ez a legfontosabb előnye a régiónak, jelenleg a turizmus fontos szektor a térség gazdasági szempontjából. A GDP arányában 0,5-12,5% között változik az egyes északi-sarkvidéki országok és régiói között (TUFTS, 2018).

7. térkép: Az Arktisz turizmusa

Forrás: Müller (2015)

Az Arktisz erőforrásainak vizsgálata új megvilágításba helyez néhány, a fentiekben szereplő állítást. Az északi-sarkvidéki erőforrások kapcsán megint érdemes utalni arra az állításra, miszerint a régió a geopolitikai folyamatok laboratóriuma. Ennek oka, hogy a régió abban a sajátos helyzetben van, hogy az erőforrások elérhetővé válnak, miközben más térségekben azok fogynak, vagy esetlegesen kimerülőben vannak.

Azt az állítást is fontosnak tartom vizsgálni, hogy mely erőforrások válnak újonnan elérhetővé. A földrajzi térben ez leginkább az Arktikus-óceán területére, illetve annak kontinentális talapzatára igaz. A felfedezőknek a 19-20. század fordulóján sikerült először keresztülhaladni az északi hajózási útvonalakon. Annak rendszeres használatbavétele még napjainkban is zajló folyamat (Furuichi & Natsuhiko, 2013; Leypoldt, 2015; Mietzner, 2015; Naum & Nordin, 2013, Ørts Hansen et al., 2016). Az évente keresztülhaladó hajók száma még mindig rendkívül alacsony más hajózási útvonalakhoz képest (az északi tengeri útvonalon 2020-ban 331 hajó haladt keresztül [Reuters, 2020], míg például a Szezi-csatornán 18 830 hajó [Marineinsight.com, 2022]). A szárazföldi területek évezredek óta lakottak az őshonos népek által. Fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy a kontinentális területek az európai (nyugati) civilizáció perspektívájából számítanak újonnan felfedezettnek.⁸⁰ Az erőforrások meghatározó tényezők voltak már az európai civilizáció korai északi-sarkvidéki terjeszkedésében is. (A legészakabbi területek élelmiszerek és luxuscikkek forrását jelentették, például halak, bálnák, szörme, nemesfémek és só [Heininen, 2018]). Míg napjainkban már más típusú erőforrások kerültek előtérbe, többek között az olaj- vagy földgázkészletek váltak kulcsfontosságúvá. Ez a folyamat ráirányítja a figyelmet a geostratégiai erőforrások történeti változására. Az ásványkincsek és a gazdasági szempontból fontos tényezők nem önmagukban jelentősek, hanem az a felett rendelkező nemzetközi szereplő perspektívájából.

A geopolitikai elméletek egy csoportja azokat a tényezőket mutatja be, amelyek hozzájárulnak a nagyhatalmi státusz kialakulásához, és amelyek a területi expanziót indukálták. Jelen elemzés szempontjából azt tartom fontosnak kiemelni, hogy a különféle hatalmi tényezők közül a régióban a természeti kincsek lehetnek a gazdasági potenciál alapja. Emellett azt is hangsúlyosnak tartom, hogy a technológiafejlődéssel változik, hogy mely természeti erőforrásokra van szükség.

⁸⁰ Észak-Európa esetében nehezen feltárható, hogy azt a délebbi népek (skandináv, finn és orosz népek) mikor térképezték fel, de a terület meghódítása már jobban dokumentált. A betelepülés pedig néhány évszázaddal előtti fejlemény.

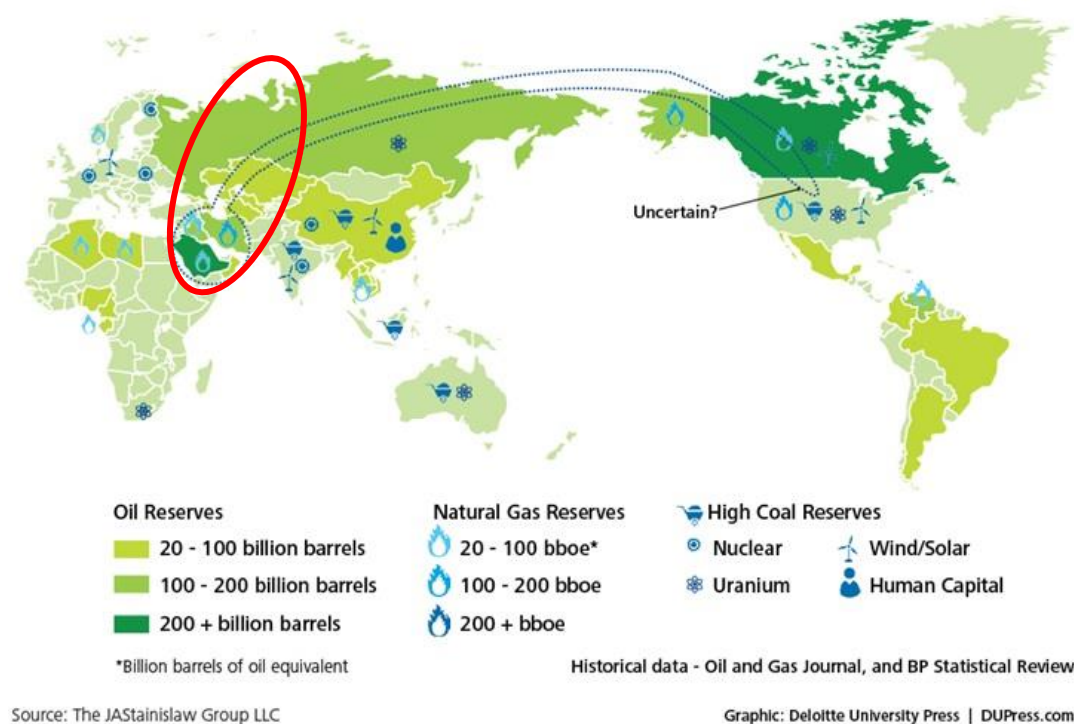
A természeti erőforrások azonban nem bizonyultak önmagukban elégségesnek, a technológiának is fontos szerepe van. Szilágyi István (2018) is rámutat, a technológiai ciklusok (vagyis, hogy adott korszakban mi számított csúcstechnológiának) és a nagyhatalmi korszakok között összefüggés van. Azok a hatalmak váltak vezetővé, amelyek a legfejlettebb technológiát birtokolták.⁸¹ A technológiához szükséges biztosítani a megfelelő nyersanyagokat (például napjainkban a fosszilis energiahordozók szükségesek az áramtermeléshez, illetve üzemanyagként is funkcionálnak).

A források áttekintésével arra a következtetésre jutottam, hogy a geopolitikai elemzések nagy része statikusan vizsgálja a természeti erőforrások helyzetét, így például a legfontosabb olaj- és földgáztermelőkkel számol. Az elemzés sokkal kevésbé összpontosít a fosszilis üzemanyagok előtti, múltbeli erőforrásokra. Kevésbé tanulmányozott kérdés, hogy mely források voltak a legmeghatározóbbak, és ezek hogyan oszlottak el a földrajzi térben (például nemesfémek, luxuscikkek, szőrmék, fűszerek vagy szántóföldek). A dinamikus szemlélet magában foglalja azt is, hogy a jövőben a fosszilis energiahordozók szerepét más erőforrások vehetik át.⁸² Az ún. stratégiai ellipszisben (a Föld energiaforrását biztosító központ) földrajzi elhelyezkedésében is változás várható, vagyis ahogyan az 8. térkép (*Stratégiai ellipszis átalakulása*) mutatja, az energiahordozók, az energiatermelés súlypontja áthelyeződik a földrajzi térben. Ebben nem csupán a fosszilis energiahordozók tartalékainak átrendeződése játszik szerepet, hanem a technológiai fejlődés és az alternatív erőforrások előretörése is. (A tartalékok átrendeződése magában foglalja, hogy az Északi-sarkvidéken újonnan elérhető ásványi anyagok vannak, míg más régiók tartalékai fogynak, vagy esetlegesen ki is merülnek.)

⁸¹ A technológiai korszakokat vizsgáló elméletek közé tartozik Kondratyjev elmélete, amely hosszú távú gazdasági ciklusokat írt le, a technológiafejlődés korszakai alapján. Modelski a nemzetközi rendszer vezető hatalmai alapján elemezte a ciklusokat, a középpontban a gyarmatosító hatalmak állnak. Peter Taylor és Colin Flint ezt a modellt egészítette ki a különböző korszakok világrendekhez kapcsolásával (Szilágyi, 2018).

⁸² A fosszilisenergia-hordozók készletei kimerülhetnek, a fenntartható fejlődés szempontja is egyre fontosabbá válnak, a technológiai fejlődés pedig lehetővé teszi alternatív erőforrások használatát.

8. térkép: Stratégiai ellipszis átalakulása

Forrás: Deloitte (2017.08.01.) A piros kerettel jelölt terület a fosszilis energiahordozók stratégiai ellipszis helyszíne, míg a szaggatott vonallal jelölt terület a stratégiai ellipszis átalakulását, alternatív energiahordozókkal való kiegészülését jelzi

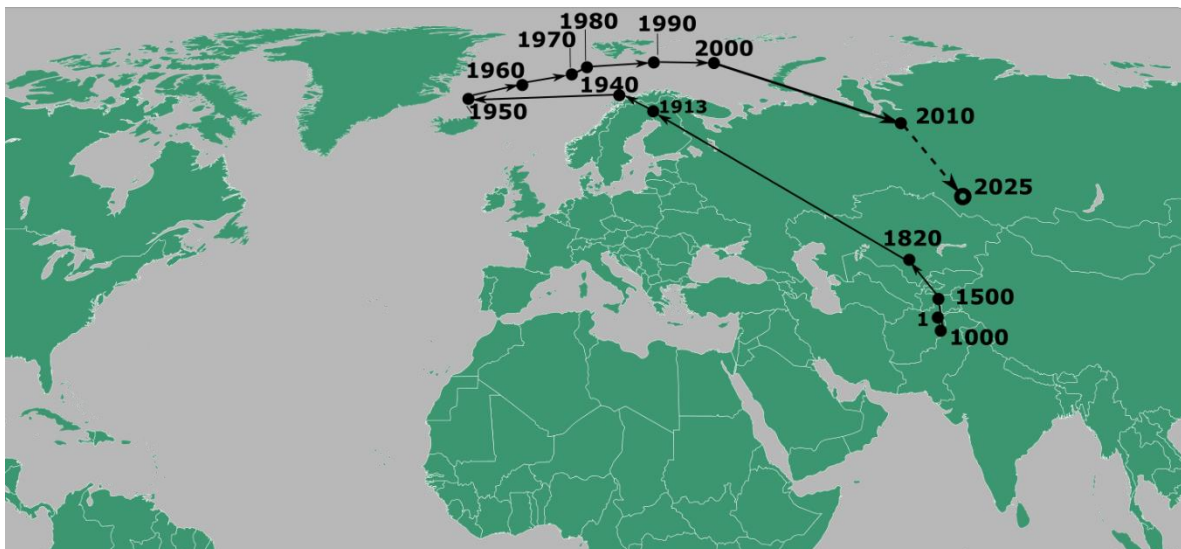
Arra a következtetésre jutottam, hogy geostratégiai szempontból fontos erőforrások változása kijelöli az újonnan felértékelődő területeket. Ennek történelmi példája, hogy a gyarmatosítás korában az ún. gyarmatárúk (luxuscikkek, fűszerek, nemesfémek) kiemelt szerepet játszottak a távoli földrészek meghódításában. A fosszilis energiahordozókra alapuló technológiai fejlődés maga után vonta a közel-keleti kőolajtermelő államok stratégiai jelentőségének felértékelődését, illetve gazdasági megerősödését. Napjainkban az Arktisz az a terület, amely stratégiai jelentőségének felértékelődését látjuk. Mindazonáltal kérdéses, hogy mikor következik be a technológiai váltás, amely felváltja a fosszilis energiahordozók központi jelentőségét. A két folyamat párhuzamosan zajlik, ahogyan erre az 8. térkép (*Stratégiai ellipszis átalakulása*) is utal. A fosszilis energiahordozó tartalékok átrendeződnek, és az alternatív energia terjed.

Fontos azt is vizsgálni, hogy a fosszilis energiahordozó tartalékainak földrajzi átrendeződése kihat a hatalom nemzetközi eloszlására is. A korábban periférikus területnek minősülő arktikus térség geopolitikai szempontból felértékelődött. Függetlenül attól, hogy az arktikus régióban jelen lévő államok között vannak a legfejlettebb és politikai szempontból a vezető hatalmak (az

Amerikai Egyesült Államok, Orosz Föderáció, európai államok és Kanada). E térbeli vizsgálat a régiói közötti versengéshez is adalékul szolgál.

A gazdasági központok folyamatos történelmi változását írja le az ún. gazdasági gravitációs központ északra tolódása. A McKinsey Intézet Angus Maddison gazdaságtörténeti adatbázisa alapján elkészített egy térképet (9. térkép: *A világ gazdasági gravitációs központjának eltolódása*), amelyen az elmúlt 2000 év során bekövetkezett gazdasági súlypont-átrendeződést ábrázolja (McKinsey Global Institute, 2012). A kutatás azt mutatta ki, hogy a világ gazdasági súlypontja 1000 körülől 2000-ig folyamatosan északra tolódott (keletről nyugatra való eltolódás is megfigyelhető ugyanezen időszakban), a 2000-es évek óta pedig fokozatos délre és keletre húzódása figyelhető meg. Ebben Kína gazdasági súlyának folyamatos növekedése játszik kulcsszerepet. E kutatás kevésbé számol olyan tényezőkkel, mint az északi államok arktikus tartalékai (nyersanyagoktól a fokozatosan elérhetővé váló tengeri útvonalakig). E tekintetben fontos adaléknak tartom azt is, hogy az Északi-sarkvidék gazdasági potenciálját Kína is felismerte, és törekszik annak kihasználására, az elmúlt 20 évben igyekezett egyre aktívabb szereplővé válni az Északi-sarkvidék folyamataiban. (Kína és több távol-keleti állam északi-sarkvidéki törekvéseiről átfogó könyvet írt Aki Tonami (2016), japán kutató, akinek e művét jelen dolgozat írásánál is felhasználtam).

9. térkép: A világ gazdasági gravitációs központjának eltolódása

Forrás: McKinsey Intézet és Angus Maddison alapján szerkesztve

Az Arktisz erőforrásainak elemzése, és a hatalom térbeli eloszlásának vizsgálata arra irányítja rá a figyelmet, hogy a régió fejlett országai gazdasági előnyének megőrzéséhez hozzájárulhatnak az Arktisz újonnan elérhetővé váló erőforrásai. A környezetvédelmi kérdések

előtérbe kerülését mutatja, hogy a gazdaságban is zöldfordulat és az alternatív erőforrások terjedése zajlik. A gazdasági trendekkel párhuzamosan nemzetközi kapcsolatokban és politikaformálásban is egyre inkább kiemeltté válik a környezetbiztonság kérdése. A következő alfejezetben az Arktisz környezeti állapotát mint a nemzetközi politikai diskurzus kiemelt elemét vizsgálom.

7.2. Környezeti állapot mint az Arktisz kiemelt erőforrása

A kutatás során abból indultak ki, hogy az Arktisz természeti állapota a régióról való geopolitikai gondolkodás fókuszába került. Az Északi-sarkvidék klímaváltozása egyúttal ellentmondások forrása is, ahogyan erre többek között Ó Tuathail és szerzőtársai (2006, p. 179–180, p. 183–184) is rávilágítanak (az Arktisz-paradoxont). Az Arktisz esetében ez az ellentét nem államok közötti, hanem a regionális államok politikáin belül is megfigyelhető. Az ambivalens jelenség része, hogy a klímaváltozás teszi lehetővé az Északi-sarkvidék erőforrásainak elérését és gazdasági hasznosítását. Céljaik között van a térségben zajló környezeti degradáció megfékezése, például az Arktisz Tanács által biztosított keretek között. Eközben a természeti környezet átalakulása olyan erőforrásokat tesz elérhetővé, amelyek a regionális országok számára gazdasági előnyt jelenthetnek. Az ellentmondás másik dimenziója, hogy az Arktisz jelenleg a Föld legkevésbé szennyezett régiója (a viszonylag alacsony emberi aktivitás következtében) (Bock, 2012), a terület hasznosításával elszennyeződésének kockázata jelentősen megnövekszik (például a fosszilis energiahordozók kitermelése vagy a hajózás során keletkező szennyeződés, mint az olajszivárgás).⁸³

A környezetbiztonsági elvek és a mindennapi politikaformálás között feszülő ellentétre Noel Castree (2003) szintén felhívja a figyelmet. Ez az ellentét, véleménye szerint – a különböző típusú szereplők között – elsősorban az állami szinten jelenik meg. Castree megállapítja, hogy az államok környezeti problémákról szóló diskurzusa kettős, nem feltétlenül fedi le a gyakorlati cselekvés irányait. *„A környezetről szóló geopolitikai diskurzus gyakorlata összefüggés rekurzív vagy kétirányú. A sajátos politikai érdekekkel rendelkező szereplők olyan irányú*

⁸³ A szennyezés veszélye és a káros hatások a tengeri forgalom bővülésével együtt növekednek. Az északi tengerek biodiverzitása így nem kizárólag a klímaváltozással csökken. Fennáll az olajszennyeződések kockázata, valamint a széndioxid-kibocsátás növekedése is megfigyelhető lesz (Pastusiak, 2016). Az antropogén hatásokkal járó környezeti változások, így a tengerhajózáson kívül a tenger alatti szénhidrogénkészletek feltárásának, kitermelésének és finomításának termékei, a nehézfémek és a kohászatból keletkező hulladék szintén hatnak a helyi bioszférára (Agarkov et al., 2018). Az antropogén eredetű átalakulás az Északi-sarkvidék édesvizei (tavak, folyók) esetében is lejátszódik.

diskurzust folytatnak, amely éppúgy megfelel valós érdekeinek, mint amennyire nem felelnek meg annak, és tényleges érdekeiktől eltérhet az, amit hangoztatnak.” (Castree, 2003, p. 428) Vagyis egyes szereplők környezetvédelmi elvek mellett szólalnak fel, de az gazdasági vagy nagyhatalmi érdekekkel ellentétes, és politikai cselekvésük valójában nem az ökológiai szempontokat követi, hanem egyéb érdekeiket.

A természeti állapot és a gazdasági érdekek együttes jelenléte az Arktisz Tanács működésének kritikái között is felmerült. E kritika lényege, hogy az Északi-sarkvidék legfontosabb hivatalos fóruma csupán a környezeti kérdésekkel foglalkozik, ami által korlátozott működése számos kiemelt jelentőségű politikaterületet figyelmen kívül hagy.

Az északi-sarkvidéki régiótól függetlenül vizsgálva a környezeti kérdéseket, azok a nemzetközi kapcsolatok és geopolitika diszciplína számos dimenziójában jelentek meg az elmúlt évtizedekben. Shannon O’Lear (2018) úgy fogalmaz, hogy a környezeti kérdések teszik a földrajzi térben újra értelmezhetővé a geopolitikát (szárazföld, tenger és levegő, a kibertér és az űr helyett). Más érvrendszer szerint a lokális környezeti problémák globális megoldást igényelnek (Castree, 2003), amely egy újfajta, speciális térértelmezést tesznek szükségessé. Már nem csupán a tér hagyományos értelmezése jelenik meg a geopolitikában, hanem annak állapota (szárazföld, víz vagy légtér esetében egyaránt) meghatározó.

Fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy a környezetvédelmi kérdések mentén a lokális és globális közötti kapcsolat egyik következménye, hogy nem állami szereplők is megjelenjenek a nemzetközi kapcsolatokban.⁸⁴

A környezeti állapot milyensége a biztonságpolitika egy újabb dimenziójaként⁸⁵ is értelmezhető. E tekintetben a jólétet nem ellenség vagy háborús konfliktus fenyegeti, hanem az ember természeti környezetbe való drasztikus beavatkozása. Ez a korábbiaktól (hagyományos, erőforrás-alapú gondolkodás) rendkívül eltérő politikai diskurzusra és politikaformálásra ad teret. Emellett – radikálisabb formában – a természeti környezetet középpontba helyező gondolkodás is megjelent, az értelmezési keretet kitérítve. Ilyen módon a természet és emberi

⁸⁴ Azt is érdemes számításba venni, hogy a környezetvédelmi szabályozás állami hatáskörbe tartozik, még ha azt sok esetben nem állami szereplők tűzik is politikai napirendre. Ez az aktorok két típusa közül az államok megkerülhetetlen szerepét húzza alá.

⁸⁵ A klímaváltozás a biztonságpolitika tárgyává tesz olyan kérdéseket, mint a környezet-, élelmiszer- és energiabiztonság, valamint a hagyományosnak tekinthető katonai biztonság kérdései is felmerülnek. Utóbbi, a rendelkezésre álló erőforrások (élelmiszer, ivóvíz hiánya) háborús konfliktusok kiváltó okává válik.

beavatkozás egymáshoz való viszonya új perspektívába került, előtérbe helyezve a környezetvédelmi szempontokat.

A fentiek alapján felmerül a kérdés, hogy a környezetpolitika vagy más politikaterületek (például a terület gazdasági erőforrásainak hasznosítása) a meghatározóak-e az Arktisz ügyeiben. Ennek vizsgálata során először elemzem, hogy a természeti állapot értelmezhető-e geopolitikai szempontból fontos erőforrásként. Majd azt is ismertetem, hogy milyen megközelítések léteznek a természeti környezet esetében a különböző társadalomtudományokban, és hogy milyen helyet foglal el a geopolitikai gondolkodásban. Utóbbi esetében vizsgálom a környezetbiztonság geopolitika diszciplínáján belüli megjelenését.

A korábbiakban ismertetett kritikai geopolitikai értelmezési keretrendszer, és azon belül a környezeti szempontok előtérbe kerülése jelentette számomra a kiindulást jelen fejezetben. E keretrendszert foglalja össze Noel Castree, a nemzetközileg elismert brit geográfus a természet geopolitikájáról 2003-ban megjelentetett könyvében (*The Geopolitics of Nature*). A hidegháború utáni geopolitikáról így fogalmaz: *„A vélemények megoszlanak arról, hogyan lehet értelmezni a kormányközi kapcsolatok új korszakát. Sok geopolitikai »szakértő« számára, legyen az akadémiai elemző vagy politikus, az »új világrend / zűrzavar«, ahol az amerikai hegemonia hanyatlása következik be, az államkommunizmus elsorvad, féktelen gazdasági globalizáció, a nemzetállam »kiüresedése« és a telekommunikációs forradalom, amely tényezők összeesküdtek a »klasszikus geopolitika« elavulttá tételére. Egy hiperintegrált »határ nélküli« világban gyakran azzal érvelnek, hogy a huszadik századi államközponttú rendszer – ahol a vezető államok stratégiaileg fontos szárazföldek, tenger és az erőforrások elfoglalására és uralására töreksznek – már kezdi érvényét veszíteni az új millennium hajnalán. Mások, bár egyetértenek abban, hogy a »földrajzi tényező« jelentősége megváltozott a világpolitikában, de kevésbé hangsúlyozzák a termelés, a kereskedelem és az informatika globalizációját. Számukra a kialakulóban lévő geopolitikai rendnek jelentős részben az új környezeti problémák sokasága által kiváltott példátlan kihívásokra épül (vagy kellene épülnie). Egy olyan világban, ahol az államok ökológiai kölcsönös függése nyilvánvalóbb és élesebb, mint a modern történelem bármikor, az elemzők az ökológiai problémákat egy új »rendezőelvnek« tekintik a hidegháború utáni korszak a »környezeti geopolitikáé«”* (Castree, 2003, p. 423).

A fentiek kapcsán több szempontot is fontosnak tartok kiemelni. Egyrészt Castree a környezet perspektívájából vizsgálja a geopolitikát (*The Geopolitics of Nature*), másrészt az Arktisz esetében is jellemző nemzetközi folyamatokat ír le. E folyamatok közé tartozik az állami

szereplők mellett a nem állami aktorok fokozatos előtérbe kerülése (ld. „új világrend / zűrzavar”, a nemzetállam „kiüresedése”), valamint az ökológiai kérdések felértékelődése, és esetlegesen annak új világrend szervező ereje („környezeti geopolitika korszaka”). Továbbá érdemes szem előtt tartani azt is, hogy az Arktisz esetében a klasszikus erőforrás központú gondolkodás is megjelenik, és az ökológiai szemlélet előtérbe kerülésével ütközik.

Annak vizsgálata során, hogy a környezeti állapot önmagában geopolitikai értelmezési keretrendszerben – a hagyományos erőforrásokhoz hasonló – erőforrás lehet-e. Az elméletek általában az erőforrások esetében energiahordozók és ásványi anyagokra koncentrálnak. Ez mutat átfedést a kétféle tényező között, tágabb kontextusban a környezeti állapot is értelmezhető természeti kincsnek. Ugyanakkor a definícióban leírt gazdasági hasznosíthatóság a természeti környezet esetében már kevésbé tekinthető relevánsnak. Azzal a kitételrel, hogy jelen dolgozatban nem vizsgálom részletesen a közgazdasági diszciplína átalakulását (mint a zöldgazdaság vagy a fenntartható fejlődés gondolatának megjelenése), röviden mégis kitérek annak néhány vonatkozó aspektusára. A környezeti állapot hozzá tartozhat a jóléthez, sőt ahogyan az előbbi Noel Castree idézetben is szerepelt, annak alapját adja. Az államok kölcsönös ökológiai függésben vannak: ha adott állam esetében nagy léptékű környezetszennyezés jelenik meg, az más államok létét is ellehetetlenítheti. Így az egyes államok együttműködésre kényszerülnek a környezeti szabályozás tekintetében (szennyezés mértékének szabályozása). A kölcsönös függőség egyúttal magában foglalja, hogy a környezetvédelem esetében nem csupán jóléti kérdéstről van szó, hanem életfeltétel is a természeti környezet állapotának megőrzése. Az életfeltétel jelleg párhuzamba állítható a környezetbiztonság aspektusával a biztonságpolitikán belül, amely már nem csupán a háborús konfliktust, hanem a nagy léptékű környezeti degradációt is létet és emberi biztonságot fenyegető tényezőként kezeli. Összességében abba az irányba mutatnak az érvek, hogy a környezeti állapot a geopolitikai értelmezési keretrendszerben erőforrásként is felfogható (természeti kincs, a gazdaság működésének alapja, a jólét és a lét feltétele), azonban e keretrendszeren túl is mutat. A vonatkozó források kritikai elemzésével azt is megállapítottam, hogy a környezeti szempontok társadalomtudományokba való beépülése áthelyezte a fókuszot e diszciplínában. Ahogyan a kritikai geopolitika a hagyományos erőforrások helyett beépültek a posztmateriális értékek, mint a környezetvédelem. E változás átalakította a geopolitikai gondolkodást.

A fentiek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a természeti állapot megjelenése a geopolitikában kitágította az értelmezési keretrendszert. Már nem csupán a hagyományos

erőforrások, és ezzel párhuzamosan nem kizárólag a klasszikus geopolitika térértelmezése (szárazföld, víz, levegő), hanem a természeti környezet állapota is felértékelődött. E tényező geopolitikában való megjelenése túlmutat az erőforrás-alapú szemléleten és a klasszikus térértelmezéseken. E változás azonban nem csupán a geopolitika diszciplínáján belül jelent meg. A geopolitika számos tudományterülettel van kölcsönhatásban. E komplex értelmezési keretrendszer más ágazataiban (a természetföldrajzban, a történelemszemléletben vagy a társadalmi és a gazdasági folyamatok értelmezésében) is megjelent az ökológiai szempontrendszer. Más társadalomtudományokban is megjelenik e szemléletváltás, például a történetírásban jelentkeznek a természet történetét (nem azonos például a földtörténettel) bemutató írások, a jogtudományban megjelent az a szemléletmód, amely a természetet személyiségjoggal ruházza fel. A tudományág a környezet és az annak emberi beavatkozás hatására történő változását vizsgáló tudományág.⁸⁶

A következőkben vizsgálom a fenti kérdést, miszerint a társadalomtudományok, és ezen belül a geopolitika diszciplínája miként kezeli a természeti környezetet.

Az ökológiai szempont is a természettudományokból került át a társadalomtudományokba. A 20. század második felében a természettudományoknak szembesülnie kellett a klímaváltozásra utaló tényekkel, míg az 1970-es évekre már kezdtek kialakulni a globális felmelegedéssel kapcsolatos elméletek (American Institute of Physics, 2017). Később a társadalomtudományok – köztük a geopolitikai elméletek – is beépítették saját szempontjaik közé a természettudományok egyes megfigyeléseit. Ahogyan az előbbieken is kiemeltem, a klímaváltozás társadalomra és gazdaságra gyakorolt hatásával már a társadalomtudósok is foglalkoznak, emellett megjelent a nemzetközi politikában is. A környezetvédelem nemzetközi egyezmények tárgyává vált, nemzetközi szervezetek is hozzájárultak a kérdéskör intézményesüléséhez, emellett állami szinten külön politikaterületté alakult. A geopolitikai gondolkodás látókörébe a kritikai elméletek megszületésével került be.

A Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby és Paul Routledge által szerkesztett geopolitikai olvasókönyv, a *Geopolitics Reader* c. könyv nagy terjedelemben foglalkozik az ökológiai problémák diszciplínában való megjelenésével. Simon Dalby (2011) írása alapján a geopolitika

⁸⁶ A természeti környezet átalakulását vizsgáló könyvek, többek között:
J. Donald Hughes (2009). *An Environmental History of the World: Humankind's Changing Role in the Community of Life* (Routledge Studies in Physical Geography and Environment)
Stephen Mosley (2010). *The Environment in World History*
John Robert McNeill, Erin Stewart Mauldin (2012). *A Companion to Global Environmental History*
A természet jogait úgy fogalmazhatjuk meg, mint „*A természeti környezet jogait elismerő rendszer [...] belefoglaltatik például az ökoszisztéma, a fajok vagy önmagukban a természet jogai*” (Gordon, 2018, p. 82).

már a 19. század óta foglalkozik a földrajzi determinizmus fogalmával, amibe a környezeti degradáció szempontjai beleértendőek.⁸⁷

Castree (2003) megállapítása szerint a különböző szinteken jelentkező (helyi, regionális és globális) környezeti kihívás kezdett tömegessé válni az 1970-es évekre (Castree, 2003; Dalby, 2014). A hidegháború végével pedig már körvonalazódott, hogy a környezetbiztonság kérdésköre válik meghatározóvá a következő, vagyis az 1990 utáni időszakban.

Ahogy Castree (2003) Prins (1993) nyomán kiemeli: „*ellenség nélküli fenyegetés*”, amelynek kezelését minden szereplő máshogy közelíti meg, és más megoldást lát kívánatosnak. Emellett az egyes környezeti problémák vagy azok hatása hiába lokálisan jelentkeznek – mint a talajszennyezés –, a megoldás kizárólag globális lehet. Ez alkalmas arra, hogy a deterritorializáció irányába vigye a kérdéskört, a politikaformálást és az ebből következő cselekvés terét. Ambivalens módon a környezeti kérdések azok a problémák, amelyek tovább erősítik a geopolitika földrajzi térhez való kötöttségét.

Ez az állítás az Arktisz esetében különösen érvényes, mind az északi-sarki jég olvadása kihatott a globális közvéleményre, mind pedig az, hogy a helyi őslakos népek képesek voltak megjeleníteni nemzetközi fórumokon, és saját jogaik mellett ráirányítani a figyelmet a környezeti kérdésekre is. Továbbá azt a párhuzamot is fontosnak tartom kiemelni, hogy az Arktisz geopolitika általi felfedezése szintén ezen korszakhoz kötődik, vagyis az 1980-as, 1990-es évek fordulójához. Már maga Young (1986) is felfigyelt a régióban zajló éghajlatváltozásra, illetve annak geopolitikai jelentőségére.

Az ökológiai szempontok a nemzetközi viszonyok elemzésének más aspektusában is megjelentek, az 1990-es években indult el az a folyamat is, amely a környezeti problémákat biztonságpolitikai kihívásnak kezdte tekinteni. Ahogyan Robert Kaplan⁸⁸ (2011) is

⁸⁷ Dalby (2011, p. 179) alapján a folyamat a következőképpen foglalható össze: az 1950-es és az 1960-as években az ember által okozott természeti katasztrófák, például olajszivárgások a tengeren, rováirtószerek használata, a szmog megjelenése a nagyvárosokban, illetve a hidegháborús atombomba-kísérletek következményeitől való félelem keltette fel a szélesebb közvélemény érdeklődését az ökológiai problémák iránt, illetve vált a biztonságérzetet fenyegető tényezővé. Tuathail és szerzőtársai (2011) alapján, miután a globális környezeti kihívások a nemzetközi közbeszéd, egyezmények és közigazgatás tárgyává váltak, a geopolitika diszciplínája is számolni kezdett a környezeti degradációval. A környezetbiztonsági szempont és a gazdasági érdek között ellentét körvonalazódott. A környezetvédelmi intézkedések megjelentek a helyitől az állami és nemzetközi szintig. Ez az egyes aktorok között feszültséget okozott, többek között a kőolajtermelő vállalatok és a környezetvédelmi intézkedéseket szorgalmazó kormányok között. (Ó Tuathail et al., 2011, p. 179–180, p. 183–184).

⁸⁸ Az 1990-es években Robert Kaplan hipotézise emelte a környezeti szempontokat arra a szintre, amelyben közvetlenül konfliktuskiváltó okká válhatnak. Írása alapján az ökológiai problémák államok összeomlásához és ezáltal káoszhoz vezethetnek (Ó Tuathail et al., 2011, p. 182). Olyan természeti kincsek hiánya, mint az ivóvíz polgárháborúkhöz, államok közötti konfliktusokhoz és migrációhoz vezethet.

megfogalmazza, a környezeti problémák önmagukban is hordoznak veszélyt (így például a biodiverzitásra, az emberi közösség[ek] létezésére), de államokon belüli vagy államok közötti konfliktusoknak is kiváltó okai lehetnek (például a vízhiány nyomán).

A lokális és a globális kölcsönhatása úgy nyilvánul meg a környezetbiztonsági problémáknál, hogy a helyi kihívások nem csupán lokálisan fejtik ki hatásukat, hanem több országra, régióra vagy globális szintre is kiterjedhetnek (például a szennyezőanyag szivárgása egy határszakasz két oldalát is érintheti, vagy az egyik országban történő légszennyezés áterjed a szomszédos államokra, ami a légköri folyamatok miatt lényegében globális következményekkel jár). Így sok esetben a környezetbiztonsági kihívások kezelésére nemzetközi összefogás születik (például nemzetközi egyezmények).

A Castree (2003) a helyi szinten generálódott problémák nemzetközivé válását a következőképpen foglalja össze: „[...] a környezeti problémák – melyek »szivárognak« –, vagyis olyan problémák, amelyek egy országban merültek fel, de amelyek komoly következményekkel járnak (erkölcsi, pénzügyi, esztétikai, egészségügyi stb.) más országok egész sorára.” (Castree, 2003, p. 424)

Castree (2003) állítása arra is felhívja a figyelmet, hogy nem csupán feszültség keletkezik a környezeti és gazdasági szempontok között, hanem más típusú (erkölcsi, pénzügyi, esztétikai, egészségügyi) következményekkel is jár a környezeti degradáció. Ez mutatja az ökológiai kérdések számos tudományterületre való kihatását, így például a gazdasági megfontolások körében helyet kapott a fenntartható fejlődés, a zöld- vagy a körforgásos gazdaság⁸⁹ gondolata. Az ökológiai szemlélet többféle diszciplínában való megjelenése magában foglalja a probléma komplex kezelését is, illetve azt, hogy számos politikaterületet érint.⁹⁰

Az Északi-sarkvidék legfontosabb nemzetközi fóruma is tükrözi a komplex, ökológiai szempontot. Az Arktisz Tanács államközi szinten intézményesítette a régió környezeti

⁸⁹ „A körforgásos gazdaságban használt termékek és alapanyagok értéküket a lehető leghosszabb ideig megőrzik; a hulladéktermelés és az erőforrás-felhasználás szintje minimális, az élettartamuk végét elért termékekben lévő erőforrások pedig bent maradnak a gazdaságban, az ismételt felhasználás révén további értéket teremtve.” (Európai Bizottság, 2015)

⁹⁰ A nemzetközi szereplők elemzésének is fontos aspektusa a környezetvédelem előtérbe kerülése. Az ökológiai kérdések mentén jelentek meg a nemzetközi térben az őslakos népek szervezetei. Az Arktisz esetében is érvényes a kibővített értelmezés, a transznacionális kapcsolatok specifikus típusára, a médiára és a nemzetközi közvéleményre. Ugyanakkor az állami szereplők is részeseivé váltak az ún. környezeti geopolitikának (environmental geopolitics), közreműködésük nélkül a nemzetközi fórumok nem tárgyalhatnák e problémákat. Emellett a lokális állami szabályozás is sok esetben nemzetközi szabályok és elvek átültetése a helyi rendbe, például az Európai Unió és tagállamai esetében. E folyamatok mentén a geopolitikai szempontrendszer és a szereplők egyre komplexebb hálózatának kialakulását láthatjuk.

kérdéseit. A nemzetközi szervezet célja a régió környezeti állapotának megőrzése, illetve a degradáció lassítása, ezt különböző munkacsoportokon keresztül teszi. E munkacsoportok mandátuma a régió természettudományos monitorozásától a társadalmi, fenntartható fejlődési kérdésekig terjed.

A környezeti szempontok a biztonságpolitikai aspektus mellett több más módon is jelentkeztek a geopolitikában. Simon Dalby (2007) arra hívja fel a figyelmet, hogy a természet perspektívájából is szükséges szemlélni a geopolitikát. Az antropocén⁹¹ fogalmát a geopolitikában is alkalmazza, amely kifejezés arra a geológiai korszakra utal, amelyben az ember formálja a természeti környezetet.

„Az antropocén értelmezési keretrendszere azt hangsúlyozza, hogy fontos, hogy ne csak az éghajlatra koncentráljunk.” (Dalby 2014, p. 11) Dalby felhívja a figyelmet, hogy az éghajlatváltozás hatására átalakulnak a mezőgazdasági termőterületek és a halászati zónák, amely fenyegeti az élelmiszerbiztonságot, és e tényezők az Arktisz klímaváltozása kapcsán is megfigyelhető átalakulásokat hoznak.⁹²

„Míg az éghajlat befolyásolása új politikai térkategóriákat generál, korántsem világos, hogy ezek az eszközök az antropocén következő időszakára fenntartható együttműködést tudnak létesíteni az emberi és a természeti rendszer között az antropocén következő időszakában. A modern gondolkodás kulcseleme, hogy az ember és a természet közötti megosztottság többé már nem létezik.” (Dalby, 2014, p. 3) E megfogalmazás, vagyis az ember és a természet egymásrautaltsága a környezetvédelmi rezsím létrejötte irányába mutat, amely előfutárának az Arktisz Tanácsot tekintik. Ahogyan a korábbiakban rámutattam, e rezsím kialakulásának és az Arktisz Tanács működésének számos gátló tényezője van, ezek éppen a hagyományos erőforrások, melyek még napjainkban is kiemelt jelentőségűek.

Az előbbi kérdés ismét abba az irányba mutat, hogy a geopolitika diszciplínáján belül a hagyományos, erőforrás-alapú szemlélet számára az ökológiai szempontok kihívást jelentenek. A klasszikus elméletek számára fontos, gazdaságilag hasznosítható tényezők kiemelt szerepe

⁹¹ Az antropocén jelentése az ún. az ember kora elnevezésű földtörténeti korszak, amely az ember, illetve az emberi tevékenység megjelenése óta a környezetre való kihatását foglalja magában (MTA, 2016).

⁹² Az Arktisz esetében e tekintetben is ambivalens folyamatok zajlanak. A zord éghajlati zóna átalakulása egyes területeken (például Észak-Európában) a mezőgazdaság, az erdőgazdálkodás és a halászat olyan átalakulását hozza, amely a következő időszakban nagyobb bőséget biztosíthat. Eközben olyan kedvezőtlen hatások is érvényesülnek, mint például Szibéria egyes területein a permafroszt talajok olvadása a légkörbe kerülő üvegházhatású gázok légtérbe jutásával jár, gyorsítva az egész Föld éghajlatának átalakulását.

nem tűnt el, hanem egyszerre létezik az ökológiai megfontolásokkal. A következőkben jelen fejezet állításait összegzem.

7.3. A fejezet összegzése

Az Arktisz folyamatait geopolitikai értelmezési keretrendszerben vizsgálva két, egymással ellentétes tendencia bontakozik ki. A klímaváltozás hatására a természeti kincsek, közöttük stratégiai fontosságú erőforrások válnak elérhetővé, eközben a térség éghajlatváltozása visszafordíthatatlan degradációt okoz az Északi-sarkvidék egyedi környezeti állapotában.

Az Arktisz erőforrásai közé tartoznak a hagyományosan stratégiai erőforrásként nyilvántartott fosszilis energiahordozók. Emellett más, gazdasági szempontból jelentős adottságai is vannak a régiónak, amelyek éppen a klímaváltozás hatására válnak fokozatosan elérhetővé, ezek közé tartoznak a térség hajózási útvonalai, és az átalakuló halászati zónák, valamint az erdőhatár északra tolódása, továbbá a mezőgazdasági termelés átalakulása. E tényezők nem sorolhatók a hagyományos geopolitika által stratégiai erőforrásként számon tartott fogalmak közé, hanem azok közé a természeti tényezők közé tartoznak, amelyeket a geopolitika számon tart. Igaz ez a térség korábbi erőforrásaira is (mint például sóbányák, bálnavadászat lehetősége, a régió nemesfémjei). E dimenzió – a felhasználható és gazdasági jelentőséggel bíró erőforrások köre – felhívja arra a jelenségre is a figyelmet, hogy a hasznosítható természeti kincsek folyamatosan változnak az idők folyamán.

A régió országai közé tartoznak a világ vezető nagyhatalmai és a legfejlettebb gazdaságok. Az arktikus tartalékok hozzájárulhatnak e nagyhatalmi status quo fenntartásához. Mindazonáltal a jelenleg csupán potenciált jelentő arktikus erőforrások jövőbeli hasznosítása kérdéses. A technológiai fejlődéssel például az alternatív energiahordozók vagy a zöldgazdaság által hasznosított tényezők kerülhetnek előtérbe. E jelenség már ráirányítja a figyelmet a környezetpolitikák, illetve az ökológiai szemlélet térnyerésére számos politika- és tudományterületen.

Az alternatív vagy kritikai geopolitika a hagyományos erőforrásokról olyan posztmaterális értékekre irányította rá a figyelmet, mint a környezeti állapot megőrzésének szempontja. Az Arktisz esetében a hagyományos, erőforrás-alapú gondolkodás és az ökológiai szempontok ütközése különösen élesen jelentkezik. A régió legfontosabb nemzetközi fóruma, az Arktisz Tanács ugyan kizárólag a környezeti kérdésekre fókuszál, de a nagyhatalmi érdekek fókuszában továbbra is kiemelt helyet kap a klasszikus erőforrásokat középpontba helyező gondolkodás.

A természeti állapotot középpontba helyező értelmezési keretrendszer számos ponton párhuzamot von a hagyományos erőforrásokat fókuszba helyező keretrendszerrel. Mindkét tényező esetében természeti kincsről van szó, amely a (gazdasági) jóléthez is hozzájárul. E megkötésekben azonban a természeti állapot részben túlmutat, mivel létfeltétel (e gondolat például a biztonságpolitika környezetbiztonsági leágazásában is megjelenik).

A forráselemzés alapján az is körvonalazódott, hogy az ökológiai szemlélet nem csupán a geopolitika diszciplínáját állította kihívások elé, hanem az összes társtudományban is megjelent. Komplex szemléletmód-változást jelent, amely az elmúlt évtizedekben fokozatosan gyűrűzött be a társadalomtudományokba.

A régióban így együttesen van jelen a kétféle szempontrendszer, ambivalenciát okozva a régió állami szereplőinek politikaformálásában. Az Északi-sarkvidékben rejlő potenciál kiaknázása még napjainkban is számos tényezőtől függ, különösen a környezetbiztonsági elvek előretörése, mind a nemzetközi politikában, a gazdaságban (például zöldgazdaság és fenntartható fejlődés), mind a technológiában (például az alternatív energiaforrások terjedése).

8. Az állami szereplők a történelmi előzmények tükrében

Az Arktisz nemzetközi kapcsolatainak egyik specifikus jellemzője, hogy nagyszámú és több típusú nemzetközi szereplő van jelen a térségben. A kutatásom során ennek kapcsán több kérdést vizsgáltam: mely nemzetközi szereplők vannak jelen az Arktisz térségében? Milyen szerepet töltenek be a regionális ügyekben? Az elemzés során részletesebben foglalkozom a helyi őslakos népekkel és szerepükkel, különös tekintettel az európai Északi-sarkvidék őslakos népeire, a számikra.

Először az aktorok különböző típusait vizsgálom, majd azt, hogy ezek a nemzetközi tér mely szintjeihez kötődnek (globális, regionális és lokális). Elemzem a nemzetközi kapcsolatok főbb iskoláinak (elsősorban realista és liberális elméletek tükrében) megközelítésébe, hogyan illeszkednek a különböző típusú szereplőkről, közöttük az őslakos népek. A nemzetközi aktorok nagy száma és sokféle típusa miatt a rájuk vonatkozó szakirodalom igen kiterjedt, a következő elemzés során elsősorban összefoglaló műveket vettem figyelembe, emellett néhány alapműnek számító írást, közöttük Joseph Nye elméletét.

A kutatás következő lépéseként az Arktisz vonatkozásában vizsgálom a nemzetközi szereplőket, bemutatva a különböző szintekhez (globális, regionális és lokális) tartozó aktorokat, azok főbb jellemzőit és érdekeit. A nemzetközi kapcsolatok szereplőit csoportosíthatjuk típusuk szerint, de az Arktisz esetében fontos azt is meghatározni, hogy mely földrajzi egység alapján értelmezzük a régiót. A térség földrajzi határait figyelembe véve elemeztem az érintett aktorok körét, és a közöttük lévő kapcsolat főbb jellemzőit.⁹³ A következőkben az aktorok típusára is kitérek, közöttük az állami és a nem állami szereplők közül a térség esetében specifikus, és a szakirányú kutatásban egyre többet vizsgált helyi őslakos népekre (különösen az európai első népekre, a számikra). Először a helyi államok (nagyhatalmak) geopolitikai szempontból fontos jellemzőit mutatom be, majd a civilszervezeteket. Annak oka, hogy nagy hangsúlyt fektettem a helyi őshonos csoportokra, hogy részvételük a regionális ügyekben a térség egyik sajátossága, és az őslakosok egyedi (saját kultúrájukban gyökerező) perspektívája a régiós ügyek alakításában szintén egyedülálló. A regionális aktorok két típusának (államok és őslakos szervezetek) együttes bemutatásának az

⁹³ Az aktorokat többféle szempont alapján lehet csoportosítani: földrajzi (területen kívüli vagy azon belüli, illetve hogy a régiót miként osztjuk fel), a nemzetközi térbeli helyzetük alapján (globális, regionális, lokális), típusuk szerint (állam, nem állami: nemzetközi szervezet, NGO, vállalat vagy valamilyen egyéb jellemző alapján szerveződő közösség).

oka, hogy kontextusba helyezzem a helyi népek képviselőinek súlyát, illetve érdekérvényesítő képességük lehetőségeit és korlátait.

A nemzetközi kritikai és alternatív geopolitikai kutatás is felfigyelt az őslakos népek speciális helyzetére a regionális ügyekben. Ahogyan Lassi Heininen és szerzőtársa fogalmaz: „Az Északi-sarkvidék mint régió geopolitikai története az elmúlt két évtizedben lényegében a kibontakozó nemzetközi és régiók közötti együttműködés, valamint a modern régióépítés, illetve a civil társadalom felépítésében járt az élen, ennek keretében erőfeszítések történtek a nemzetek közötti befogadás és együttműködés irányába, a civil szervezetek, az őslakos népek és különféle intézményi szereplők között” (Nicol & Heininen, 2014, p.80).

Az idézet arra világít rá, hogy az Arktisban jelen lévő nagyszámú és több típusú nemzetközi szereplő egymással különféle együttműködések épít ki. Így nem csupán az aktorok változatossága figyelemre méltó a régióban, hanem azok hálózata, illetve a közöttük lévő kapcsolatok is.

8.1. Nemzetközi kapcsolatok szereplői

A források áttekintése után arra a következtetésre jutottam, hogy a nemzetközi rendszer szereplőit a nemzetközi tanulmányok, illetve a geopolitika kutatói ritkán definiálják. Általában maguk a nemzetközi kapcsolatok állnak a diszciplína központjában (Gebhard, 2016). Az aktorok maguk a folyamatok alanyai. „Széles körben elfogadott feltételezés szerint a nemzetközi kapcsolatok az államok közötti kapcsolatokból állnak. Azonban a világpolitika olyan meghatározását, amely pusztán az államok cselekedeteire és interakcióira szorítkozik, az 1960-as évek vége és az 1970-es évek elejétől kezdve egyre több kihívás érte, mivel sok más szereplő egyre inkább bekapcsolódik a nemzetközi politikai folyamatokba” (Kan, 2011). E leírásból azt érdemes kiemelni, hogy a különböző cselekményeket a nemzetközi szereplők (nem csupán államok) indítják el. E meghatározás kiegészítéseként, a szakirányú források elemzése alapján, a következő jellemzőket azonosítottam az aktorok definiálása során: (1) érdekeik és (2) képességeik vannak (McDonald et al., 2020), emellett (3) hatást gyakorolnak más szereplőkre (Kan, 2011). A „képességekkel rendelkezés”, a hatalmi tényezők meglétére utal, vagyis többek között földrajzi, gazdasági, katonai, technológiai, politikai, társadalmi vagy társadalmi erőforrásokkal rendelkeznek (Viotti & Kauppi, 2013).

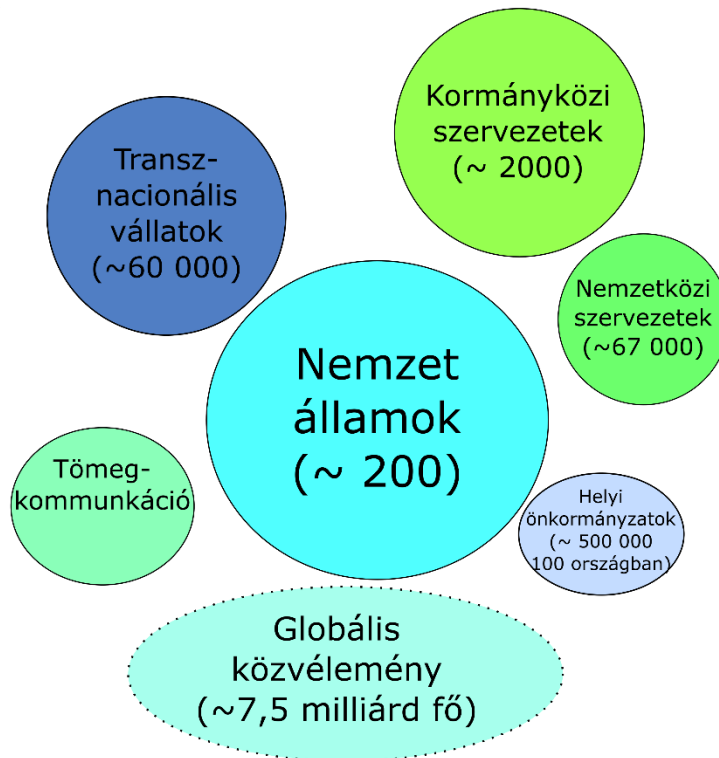
A kutatás következő lépéseként azt a korszakot azonosítottam, amikor a nemzetközi tér átalakult, és a nem állami szereplők térhódítása megkezdődött. Egedy Gergely (2017)

megállapítja, hogy a vesztfáliai, államközpontú nemzetközi rendszer a 20. század során fokozatosan átalakult. A hidegháború enyhülésével az 1970-es években, a klasszikus hatalmi politika veszített korábbi jelentőségéből (Egedy, 2017, p. 20). Joseph S. Nye és szerzőtársa, Robert O. Keohane (1971) publikálta a *Transnational Relations and World Politics: An Introduction* című publikációját, amely az ún. államcentrikus megközelítéssel szemben kiemelte, hogy az államok közötti nemzetközi kapcsolatok nem vákuumban léteznek, hanem a transznacionális (nem állami szereplők közötti) kapcsolatoknak is fontos szerepe van (Keohane & Nye, 1971). Szörényi András (2014) a nem állami szereplők térnyerésének folyamatát elemzi, kutatása alapján először a nemzetközi szervezetek váltak hangsúlyossá a második világháborút követő időszakban, majd az állam alatti szint nemzetköziesedése következett be. Utóbbi folyamat már a hidegháború alatt elkezdődött, de az 1990-es évek után gyorsult fel (Szörényi, 2014).⁹⁴

A nemzetközi tér szereplőinek két főbb típusát különbözteti meg a szakirodalom: az állami és nem állami szereplők. A nemzetközi kapcsolatok szereplőinek, benne mind az állami és nem állami szereplőknek is megvan a maga történeti fejlődése. A különböző korokban más és más aktorok jutottak kiemelkedő szerephez, ahogyan Louis Sabourin (2012), kanadai professzor leírja: „*A városok, birodalmak, monarchiák és feudális rendszerek, valamint a szervezett vallások, valamint a hozzájuk kapcsolódó gyülekezetek és rendek, mint például a Templomos, vagy a Máltai Lovagrend, továbbá a kereskedelmi és pénzügyi egyesületek (az 1602-ben alapított Holland Kelet-Indiai Társaság; a reneszánsz olasz bankok)*” (Sabourin, 2012, p.1). A nem-állami szereplőknek számos további típusa van, mint a kormányközi szervezetek (intergovernmental organizations – IGO, mint az ENSZ és szakosított szervezetei, a NATO, vagy a G8-ak), nem kormányzati szervek (nongovernmental organizations – NGOs, mint a World Wide Fund for Nature, Amnesty International), nemzetközi nagyvállalatok különböző típusai vállalatok (transnational corporations (TNCs) vagy multinational corporations (MNCs)) (Gebhard, 2016; McDonald et al., 2020). A következő 3. sz. ábra (*A szereplők típusa a nemzetközi térben*) az egyes szereplők típusát és becsült számát mutatja be.

⁹⁴ Szörényi András (2014) a következő mérföldköveket azonosítja a nem állami szereplők nemzetközi szintén való megjelenésében: az 1950-es években az emberi jogok előtérbe kerülése, az 1960-as években a környezetvédelmi szempontok megjelenése, az 1970-es évekre pedig a nemzetközi szervezetek térnyerése következett be. A hidegháború vége új lendületet adott a nem állami szereplők nemzetközi folyamatokban való megjelenéséhez. Az óslakosok nemzetközi szintére kiterjedő érdekképviselete szintén 20. századi előzményekkel bír, de ez esetben is az 1990-es évektől következett be fordulat (Lindroth, 2015; Niezen, 2003).

3. ábra: A szereplők típusa a nemzetközi térben

Forrás: saját szerkesztés, Ertürk, Eşref (2015); Kordos, Marcel & Vojtovic, Sergej (2016); OECD (2016); Dekalchuk, Anna A. (2014); Fisher, Janet (2013) alapján

A 3. ábra (*A szereplők típusa a nemzetközi térben*) szemlélteti az egyes típusú szereplőket, és igyekszik arra is reflektálni, hogy a nemzetközi szereplőknek milyen súlya van a nemzetközi térben. Így például a más típusú aktorokhoz képest kisszámú állami szereplő jelentős érdekérvényesítő képességgel rendelkezik a nemzetközi kapcsolatokban. Míg a jelentős létszámú helyi önkormányzatok a nemzetközi együttműködések szempontjából jóval kisebb relevanciával bírnak. Az ábrán bemutatottak csupán orientációs jellegűek, mivel a nemzetközi kapcsolatok elméletei eltérően látják és ítélik meg az egyes szereplőtípusok súlyát. A következőkben e kérdést elemzem.

A nemzetközi kapcsolatok elméletében alapvető kérdés az állami és nem állami szereplőknek tulajdonított jelentőség, amely alapján az elméletek kategorizálhatók. Az állami szereplők súlya alapján lényegében két nagy csoportba sorolhatók az elméletek a diszciplínát leíró források alapján. A realista megközelítés általában központi szerepet tulajdonít az államnak, míg a liberális elméletek pluralista nemzetközi teret feltételeznek. A konstruktivizmus a világpolitikát a szereplők (agent) és a struktúrák (a szereplők között nem állami szereplők) kölcsönhatásaként értelmezi (Behraves, 2011). Azt is fontos látni, hogy a realista elméletek fejlődésével (neorealizmus) a nem állami szereplőket is politikaformáló tényezőként ismerik el. A realista

szemléletben továbbra is az állam a leghangsúlyosabb aktor (Laksmana, 2013). A liberális elméletek pedig kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a magánszereplőknek (Gordon et al., 2010). Jelen kutatás perspektívájából fontosnak tartom kiemelni, hogy a nemzetközi kapcsolatok főbb típusai számolnak a nem állami szereplőkkel. A dolgozatnak nem célja alátámasztani vagy cáfolni valamelyik elmélettypust. Az Arktisz esete azonban szolgálhat arra vonatkozó indikációval, hogy a nemzetközi szereplők nagy változatosságával rendelkező régióban, mely tendencia érvényesül erőteljesebben (állami vagy nem állami szereplők a hangsúlyosabbak). További indikációt adhat forráselemzésem, mely alapján a régióval foglalkozó kutatók általában a liberális elméletek keretrendszerét alkalmazzák.

A nem állami szereplők nemzetközi térben való megjelenésének a második világháború utáni időszak adott lendületet. Az 1970-es évektől a nemzetközi fórumokon már számos nemzetközi szereplő tűnt fel. Különösen a környezetvédelmi kérdések voltak alkalmasak a többféle aktor határon átnyúló együttműködésére. Az igazi fordulópontra az 1990-es években következett be, amikor felismerték a nem állami szereplők világpolitikára gyakorolt hatását (Ataman, 2003).

A geopolitika diszciplinájában nem csupán a szereplők típusának van fontos szerepe, hanem a földrajzi helyzetnek is. Az Arktisz egyedi helyzete miatt – mint egzakt földrajzi határok hiánya, nemzetközi vizekre vonatkozó területigények – érdemes a régió nemzetközi aktorait és a közöttük lévő kapcsolati hálót e szempontok segítségével elemezni, ahogyan ez a következő alfejezetben szerepel.

8.2. Az Arktisz nemzetközi szereplőinek azonosítása és csoportosítása

A terület összetettsége miatt számos szereplő érintett (állami és nem állami szereplők, valamint területi és azon kívüli szereplők egyaránt), illetve ezek az aktorok igyekeznek érdekeiket érvényesíteni az Arktisz ügyeiben (elérhetővé váló erőforrások, biztonságpolitikai, valamint környezetbiztonsági kérdések). A nemzetközi tér mindhárom szintjén (globális, regionális és lokális) értelmezhetők a folyamatok, illetve a helyi szereplők köre.

A helyi geopolitikai folyamatok laboratórium jellegéhez (Heininen, 2018; Wegge, 2018) hozzájárul az is, hogy a régió folyamatai igen komplexek és gyors változások zajlanak a régióban, ami mellett az Arktisz térsége a nemzetközi kapcsolatok számos típusú szereplőjét felsorakoztató régió. Mielőtt elemzem a régióban a különféle szereplők hálózatát, összegzem a régióban jelen lévő aktorokat típusuk szerint. A térség nemzetközi szereplőinek másik

lehetséges felosztása a térbeli szinteken alapul: globális, regionális és helyi. Ez alapján az ENSZ,⁹⁵ a globális média és közvélemény alkotják a globális szintet. A regionálisba az olyan szervezetek tartoznak, amelyek szűkebb területek aktorait fogják össze (esetenként azon túl is mutatva): maga az Arktisz Tanács, a Barents Euro-Arktisz Tanács⁹⁶, az Északi Tanács⁹⁷, az EU,⁹⁸ a NATO,⁹⁹ és további szervezetek, mint az őslakos népek transznacionális szervezetei. Ez a felosztás nehezebben tudja kezelni a területen kívüli államokat. A helyi szintet pedig a helyi őslakosok és lakosok jelentik. Ezek az aktorok a következőképpen csoportosíthatók a nemzetközi térben elfoglalt helyük szerint:

- A nagyszámú területi és azon kívüli érdekelt államok mellett nemzetközi szervezetek, a helyi erőforrásokban érdekelt vállalatok, valamint az állam alatti szintről a helyi őslakos népek is képviselik magukat az Arktisz ügyeinek alakításában.
- A helyi kérdéseket a nemzetközi média is napirendjére emelte, és ennek mentén a globális közvélemény is véleményt formál az Arktisz folyamatairól: mind a környezeti folyamatokról, mind az erőforrások feletti ellenőrzés kérdéséről, és ezzel összefüggésben a területi vitákról is. A médiát és a közvéleményt az Arktiszon zajló klímaváltozás kiemelten foglalkoztatja. Klaus Dodds és szerzőtársai (2011) is kiemelik, a populáris kultúrába egyre inkább beépül az Arktisz környezeti állapota. *„Döntő fontosságú, hogy figyelembe vegyük ezeket, valamint a populáris kultúrát és gyarmati*

⁹⁵ Az ENSZ esetében szintén fontos téma az Északi-sarkvidék, elsősorban a klímaváltozás témáján és a határkérdéseken keresztül. Az UNCLOS Kontinentális Talapzat Bizottság az elmúlt időszakban több esetben vizsgálta a sarkvidéki területek hovatartozását (Csatlós, 2013).

⁹⁶ Barents Euro-Arktisz Tanács: az együttműködés a régióban 1993-ban indult két szinten: a kormányközi szinten Barents Euro-Arktisz Tanács (BEAC) és az Interregionális Barents Régió Tanács (BRC) szinten. A Barents-együttműködés átfogó célja a fenntartható fejlődés. Tagjai Dánia, Finnország, Izland, Norvégia, Orosz Föderáció, Svédország és az Európai Bizottság. Míg az interregionális együttműködésben tizenhárom megyei vagy hasonló szintű állam alatti terület képviselői vesznek részt. A két tanács tematikus munkacsoportokat hozott létre, egymástól függetlenül és közösen is. A munkacsoportok határon átnyúló fórumot jelentenek az adott szakterület köztisztviselői és szakemberei számára. A három helyi őslakos nép, a számik, a nyenyecsek és a vepszek képviselői együttműködnek az Őslakos Népek Munkacsoportjában (WGIP). Emellett mindkét szervezet munkacsoportjaiban tanácsadó szerepkörük van, hasonlóan az Arktisz Tanácshoz (Barents Euro-Arktisz Tanács, 2022).

⁹⁷ Északi Tanács: az észak-európai országok interparlamentáris együttműködése. A Tanács tagjai a nemzeti parlamentek tagjai, és a pártcsoportok jelölik őket. A Tanácsnak 87 választott tagja van. Dániának, Finnországnak, Norvégiának és Svédországnak 20 tagja van, a dánok közül 2 a Feröer-szigetéről, kettő pedig Grönlandról, Finnországnak pedig 2 Álandi képviselője van. Izlandnak 7 képviselője van. Az Északi Tanácsot 1952-ben alapította Dánia, Izland, Norvégia és Svédország. Finnország 1955-ben, a Feröer-szigetek és Áland-szigetek (Finnország autonóm tartománya) 1970-ben, Grönland (Dánia autonóm tartománya) pedig 1984-ben csatlakozott. Az Északi Tanácsban folyó munka bizottságokon és pártcsoportokon keresztül zajlik (Északi Tanács, 2022).

⁹⁸ Az Európai Unió egyes tagállamain (Dánia, Svédország és Finnország) keresztül közvetve is érintett, és szomszédságpolitikáinak is része az Arktisz (Európai Bizottság, 2016).

⁹⁹ A NATO is rendelkezik arktikus tagállamokkal (az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Dánia, Izland és Norvégia). A szervezet a katonai kockázatok mellett különösen sokat foglalkozik a helyi környezetbiztonsági kérdésekkel.

örökséget, ha meg akarjuk érteni a sarkvidéki geopolitikát” (Dittmer at al., 2011, p. 205). E jelenséget úgyis összegezhethetjük, hogy a terület lényegében a klímaváltozás egyik szimbólumává vált. A komplex folyamatokat nemzetközi fórumokon is tárgyalják.

- A regionális ügyekkel foglalkozó nemzetközi szervezeteket a következőképpen csoportosítom az alapján, hogy fő vagy részfeladatai közé tartozik az Arktisz ügyeivel kapcsolatos politikaformálás. Létrejöttek a kizárólag az Arktisz ügyeire fókuszáló intézmények, mint az Arktisz Tanács vagy a Barents Euro-Arktisz Tanács. Míg más szervezetek egyes politikaterületek között foglalkoznak az Északi-sarkvidékkel. az Európai Unió szomszédságpolitikai kérdéseiben is fontos szerepet kap az Arktisz régiója (Európai Bizottság, 2016). A NATO egyre több figyelmet fordít a klímaváltozás kérdésére, amely az Arktiszban zajló folyamatokra is kiterjed.¹⁰⁰ Továbbá az ENSZ szakosított szervei foglalkoznak a területi igényekkel (UNCLOS), a klimatikus kérdésekkel (például a klímaegyezmények témája), vagy a helyi őslakosok életkörülményeit monitorozzák (a WGIP [*Working Group on Indigenous Populations, az ENSZ Őslakos Népekkel Foglalkozó Munkacsoportja*], valamint UNPFII [*United Nations For Indigenous Peoples, az ENSZ Őslakosok Kérdéseivel Foglalkozó Állandó Fóruma*]), ILO169-es konvenció) az őslakos népek ügyeire szakosított szervezet. Emellett a nemzetközi tudományos együttműködések sorából a Nemzetközi Poláris Év emelkedik ki (Csatlós, 2013).
- A helyi szintet a területi államok, a helyi lakosság és az őslakos népek alkotják. Sok esetben a helyi önkormányzatok és határ menti tartományok határokon átnyúló együttműködések is hozzátartoznak a régió nemzetközi kapcsolatihoz.¹⁰¹

Az Arktisz ügyeiben érdekelt nemzetközi szereplőket – azonosításuk után – térbeli (globális, regionális és lokális) hatókörük és elhelyezkedésük alapján csoportosítottam.

8.3. Az Arktisz geopolitikai folyamatainak három szintje

A kritikai forráselemzés után arra a következtetésre jutottam, hogy az Arktisz geopolitikai folyamatai három szinten, (1) globális, (2) regionális és (3) lokális szinten értelmezhetők (4.

¹⁰⁰ 2021 márciusában a NATO külügyminiszterei jóváhagyták az Éghajlatváltozási és Biztonsági Agendát (Climate Change and Security Agenda). A 2021. június 14-i brüsszeli NATO-csúcson a NATO-vezetők megállapodtak egy Éghajlatváltozási és Biztonsági Cselekvési Tervben (Climate Change and Security Action Plan), amelynek célja, hogy a NATO-t vezető nemzetközi szervezetté tegye az éghajlatváltozás biztonságra gyakorolt hatásának megértésében és az ahhoz való alkalmazkodásban.

¹⁰¹ A helyi városok geopolitikai szerepével foglalkozik egy tanulmányom: Városok a geopolitikában – Rovaniemi az Arktisz geopolitikájában. A tanulmány a Közép-Európai Közlemények 45. számában jelent meg (2019).

ábra, Az Arktisz geopolitikai szempontból meghatározó folyamatai és tényezői három szinten: globálisan, lokálisan, regionálisan). A három szinthez tartozó folyamatok a következők:

1. Globális szint: az Északi-sarkvidék időjárása befolyásolja a globális klímát, míg a helyi erőforrások felhasználása szintén világgazdasági következményekkel jár. A régió nemzetköziségét erősíti, hogy az ásványkincsek (kőolaj, földgáz, fémérc) egy jelentős része nemzetközi vizek alatti kontinentális talapzaton található. Továbbá – az ENSZ, a világ országait összefogó nemzetközi szervezetek foglalkoznak a régió ügyeivel, elsősorban szakosított szervezetein keresztül.
2. Regionális szint: léteznek a régiós ügyekre fókuszáló nemzetközi fórumok, mint az Arktisz Tanács és a Barents Euro-Arktisz Tanács. E szervezetek teljes értékű tagjai a regionális államok.

Ezeknek az országoknak a helyzete specifikus, mivel hiába rendelkeznek arktikus területekkel, földrajzi területeik jelentős része az Északi-sarkkörtől délre helyezkedik el, ilyen módon az Arktisz ügye csak egy kisebb szegmenst képvisel saját belügyeikben. Emellett ezek az államok a nemzetközi rendszerben nagyhatalmaknak számítanak, vagyis külpolitikájuknak is csupán egy szűkebb szegmensét képviselik az arktikus ügyek.

Az Északi-sarkvidék esetében a térségben jelen lévő nagyhatalmak (köztük Amerikai Egyesült Államok, Orosz Föderáció, az Európai Unió északi tagállamai) abban érdekeltek, hogy maguk döntsenek a régió jövőjéről, mind a terület felosztásában, mind a természeti kincsek felhasználásában, mind a térségre vonatkozó szabályrendszer és intézmények kialakításában (így például a térség legfontosabb nemzetközi fóruma az Arktisz Tanács keretein belül).

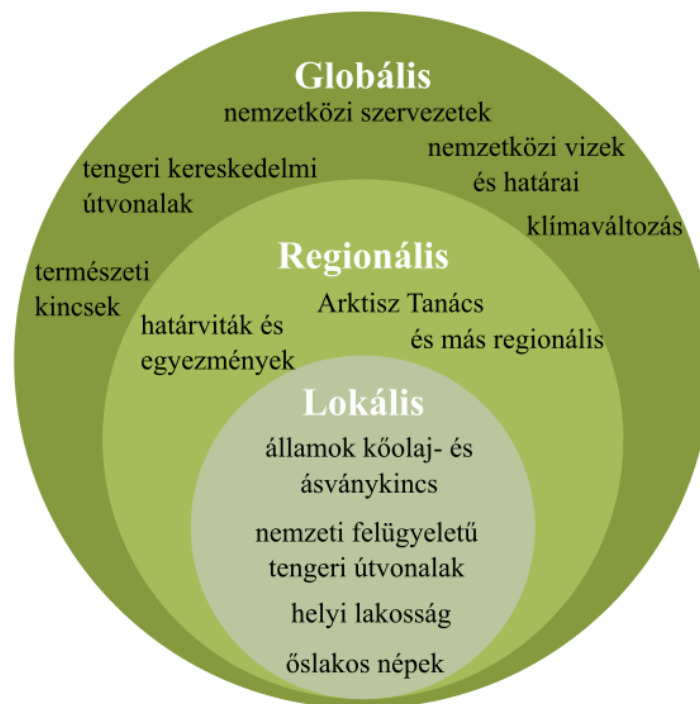
Az Arktisz felértékelődő jelentősége miatt a régió kívüli nagyhatalmak (Kína, India, Japán, az Európai Unió és annak egyes tagállamai) szintén szeretnék érdekeiket érvényesíteni a helyi ügyekben (például kereskedelmi hajózás szabályai, vagy a természeti kincsek kitermelése).

3. Lokális szint: az Arktisz lokális ügyeit az egyes államok belügyének is tekinthetjük, de ahogyan írtam, az északi-sarkvidéki területek csupán csak kisebb szeletét képviselik a belügyeknek is. Továbbá a lakosság összetételét tekintve az államalkotó többségi nemzet mellett jelen vannak az őslakos népek. Az Északi-sarkvidék számos egyedülálló, kis létszámú őslakos népcsoport lakóhelye, őket érinti legközvetlenebbül a helyszín geopolitikai felértékelődése, a klímaváltozás és a helyi élővilág átalakulása.

E népcsoportok sokféle társadalmi problémával küzdenek, amelyek összefüggenek a nyugati (észak-európai és észak-amerikai), illetve ortodox (Orosz Föderáció) civilizáció hódításával, és a későbbi együttéléssel.

A következő, 4. sz. ábra (*Az Arktisz geopolitikai szempontból meghatározó folyamatai és tényezői három szinten: globálisan, lokálisan, regionálisan*) e három szinten (globális, regionális és lokális) érvényesülő legfontosabb folyamatokat, intézményeket (szereplőket) és tényezőket foglalja össze.

4. ábra: Az Arktisz geopolitikai szempontból meghatározó folyamatai és tényezői három szinten: globálisan, lokálisan, regionálisan

Forrás: saját szerkesztés

Az ábrán jelölt egyes szintekre jellemző jelenségek a különböző szintek között megnyilvánuló dinamikát is magukban foglalják (globális-regionális, globális-lokális). Az Arktisszal kapcsolatos dilemmák közé tartozik – ahogy a 4. ábra (*Az Arktisz geopolitikai szempontból meghatározó folyamatai és tényezői három szinten: globálisan, lokálisan, regionálisan*) is mutatja –, hogy a helyi kőolaj és földgáz a teljes világgazdaságra hat, ugyanakkor annak kitermelése legközvetlenebbül a helyi lakosságot érinti. Ugyanígy az Arktiszban zajló klímaváltozás a Föld egészére kihat, azonban például az északi-sarkvidéki amplifikáció¹⁰² nyomán legerőteljesebben lokálisan fejt ki hatásait. Továbbá a lokális és a globális szint

¹⁰² Az északi-sarkvidéki amplifikációról, vagyis a régió más térségeknél gyorsabb felmelegedése.

különös összefonódását mutatja az őslakos népek nemzetközi politikában való megjelenése. Az elmúlt években világszerte több példája volt annak, hogy az őshonos népcsoportok a nemzetközi szinten is képviselték saját érdekeik mellett, illetve azzal szoros összefüggésben saját természeti környezetük érdekeit is (egyes esetekben a természet mint önálló entitás is megjelent). A jelenség nemzetállami szinten is megmutatkozott, illetve az állam alatti és feletti szint a következő példáknál is sokszor szorosán összefügg. Egy-egy terület – vagy akár maga a Föld is – több országban kapott személyiségi jogokat.¹⁰³ A folyamatban élen járnak azok az országok, ahol őslakos népek élnek.¹⁰⁴

8.3.1. Állami szereplők az Arktisz ügyekben

Ahogy a fenti térbeli felosztásban rámutattam, a regionális ügyekben nem csupán a földrajzi helyzet alapján érintett (jelen lévő) szereplők fontosak. Ez a különbség a szereplők egyes típusain belül is jellemző, így egy másik rendszerezést is alkalmazok, megkülönböztetek területi és területen kívüli aktorokat. Előbbi csoportba tartoznak a helyi államok,¹⁰⁵ elsősorban lokális ügyekkel foglalkozó nemzetközi szervezetek (Arktisz Tanács, Barents-Euro Arktisz Tanács), NGO-k, gazdasági szervezetek és az őslakos népcsoportok. Utóbbi csoportosítás, a területen kívüliség, alkalmazható nemzetközi szervezetekre, például a NATO, vagy az Európai Unió, amely szervezetek tagországainak többsége a régió kívül helyezkedik el. Emellett, ahogy a fentiekben ismertettem, számos régió kívüli állam rendelkezik geopolitikai érdekekkel a térségben, így például a kelet- és délkelet-ázsiai országok az északi tengeri útvonal hajózhatóvá válásában érdekeltek, vagy a kőolaj- és földgáz-kitermelésre koncessziót szerző gazdasági társaságok is általában multi- és transznacionális vállalatok, továbbá a média és a nemzetközi közvélemény szintén e kategóriába sorolható.

Az állami szereplők földrajzi helyzete leképeződik az Arktisz Tanácsbeli státuszukra is. Ez azt jelenti, hogy az arktikus államok a szervezet teljes jogú tagjai, míg a területen kívüliek

¹⁰³ A 2000-es évek végén Dél-Amerikából (Ecuador és Bolívia) indult el egy törekvés arra, hogy a természet jogai hivatalosan elismertté váljanak. Jelenleg még nincs egységes jogi forma, a természet jogai a különböző országokban eltérő státuszt jelentenek. A törekvés szorosán összefonódik a környezetvédelemmel, illetve ennek jogrendszerben való megjelenítésével (Gordon, 2018, p. 50).

¹⁰⁴ 2008-ban Ecuadorban bekerültek az Alkotmányba a természet jogai, majd 2010-ben Bolíviában lépett életbe a Földanya törvény, 2014-ben pedig Új-Zélandon egy nemzeti park vált jogi személyiséggé, és ezt több hasonló példa követte.

¹⁰⁵ Az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, a Dán Királyság (Grönland), Norvégia, Svédország, Finnország, Orosz Föderáció.

megfigyelő státuszúak. Továbbá a szakirányú kutatás a régiós országok között is azonosít egy jól körülhatárolható eltérést.

A területi államok esetében fontos különbség, hogy Arktikus-óceán parti államok vagy északi-sarkvidéki országok.¹⁰⁶ Meghatározó kontraszt a két csoport között, hogy az ún. part menti államok rendelkeznek közvetlen földrajzi kapcsolattal az Arktikus-óceán alatti kontinentális talapzattal (az ottani természeti erőforrások és a zóna hajózási útvonalai is ideértendőek), így ezek az országok nyújtottak be területi igényeket arra. Az északi-sarkvidéki államok között van két olyan, amelynek kizárólag szárazföldi területei fekszenek az északi sarkkörtől északra (Finnország és Svédország). Izland esete sajátos, ugyan tengeri területi kapcsolódnak az Északi-sarkvidékhez, de azok nem részei az Arktikus-óceánnak, csupán annak melléktengerével (*ld. I. térkép, Az Arktikus-óceán és melléktengereinek térképe*), a Grönlandi-tengerrel határos. Ennek következtében Izland nem számít parti államnak az Arktikus-óceán vonatkozásában, így nem érintett a kontinentális talapzatra vonatkozó vitákban.

Az Arktisz Tanács a három, kizárólag északi-sarkvidéki tagország és az öt parti állam¹⁰⁷ közötti dinamikát sok esetben elemzi. Andreas Kuersten (2016) kiemelt versengést azonosít közöttük, sőt ráirányítja a figyelmet, hogy a három nem parti állam esetében a Tanácson belül korlátozott tagság feltételezhető. Ez generálja Kuersten szerint a versenyhelyzetet az Arktikus-óceán parti államai és az Északi-sarkkörön túli, nem partmenti államok között. Az öt parti állam kiterjedtebb jogai abban nyilvánulnak meg, hogy a tengeri területek feletti ellenőrzés jogával rendelkeznek (emellett területi igényeik is vannak a kontinentális talapzatra). Az öt ország együttműködése bilaterális, illetve multilaterális alapon is működik.¹⁰⁸ Ahogyan Kuersten (2016), valamint Timo Koivurova és szerzőtársa, illetve Małgorzata Śmieszek (2019) is felhívja rá a figyelmet, az Arktisz Tanács kormányközi fórumként működik, és nem volt képes valódi nemzetközi szervezetté válni, aminek több oka van. Ezek egyike, hogy az Arktisz Tanács fórumain tárgyalt ügyek köre korlátok közé szorított, leginkább az Északi-sarkvidék fenntartható fejlődése és környezeti kérdéseire irányul (Kuersten, 2016; Koivurova, 2019;

¹⁰⁶ Az Arktisz Évkönyvben (Arctic Yearbook) Andreas Kuersten (2016) két körülhatárolást vesz figyelembe. Az egyik definíció alapján a térséget az öt parti állam (az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, a Dán Királyság, Norvégia és Orosz Föderáció), vagyis az Arktikus-óceánrel határos országok csoportjához tartozó területként értelmezi. A másik meghatározás alapján az északi sarkkörön belüli államok sorolhatóak egy egységbe (az előbb felsorolt öt ország kiegészül Izlanddal, Svédországgal és Finnországgal). Az Arktisz Tanács esetében is ez utóbbi, kiterjesztett értelmezés jutott érvényre (Kuersten, 2016).

¹⁰⁷ 2008-ban az öt parti állam külön megállapodást írt alá, az ún. Ilulissati Nyilatkozatot (Kuersten, 2016), az így létrejött megállapodásnak az óslakos népek szervezetei sem tagjai.

¹⁰⁸ Sok esetben egymás közötti külön megállapodások, többek között a területek és erőforrások feletti rendelkezés kapcsán.

Heininen & Nicol, 2014; Pawłuszko, 2013). Eközben például hadászati kérdésekkel nem foglalkozhat. Az öt parti állam kevésbé formalizált együttműködését viszont nem köti hasonló szabályozás. Együttműködésük sokkal inkább ad hoc jellegű, inkább előzetes, az Arktisz Tanács üléseit megelőző egyeztetésnek tekinthető.

Szükségesnek tartom kiemelni az öt parti állam viszonyának ellentmondásosságát. Ennek fontos jellemzője, hogy a területi viták a parti államok között bontakoznak ki (ld. 10. térkép, *Területigények a 2000-es évek közepétől*), ami nehezítheti az együttműködést. Mindazonáltal az érdekkonfliktus mellett egymásrautaltság is megfigyelhető, mivel közös érdekük saját maguk között felosztani a területet, és ebből kizárni a területen kívüli államokat. Továbbá az együttműködés ellentmondásos jellegét és az együttműködést is erősíti, hogy a klímaváltozás által leginkább sújtott térség maga az Arktikus-óceán.

10. térkép: Területigények a 2000-es évek közepétől

Forrás: BBC (2014)

A régióban területtel rendelkező államokat még számos módon lehet csoportosítani, mint például a civilizációs (nyugati és ortodox) törésvonallal, de nemzetközi szervezetekben tagságuk is a térség heterogenitását sugallja.

A régió országai a nemzetközi szervezeteken keresztül igen összetett hálózatában kapcsolódnak, közöttük olyan kiemelt fórumoknak is tagjai, mint a G8 (a világ vezető gazdasági hatalmai). Emellett sok esetben a földrajzi helyük is befolyásolja szervezeti tagságaikat. A Barents-tenger menti, európai arktikus együttműködésnek (Barents Euro-Arktisz Tanács) csupán az Egyesült Államok és Kanada nem tagja. Az észak-európai országok pedig külön együttműködési fórumokat is fenntartanak, mint az Északi Tanács. A különböző szervezetek adta érintkezési lehetőség erősíti is a regionális együttműködést, de azzal is szükséges számolni, hogy az egyeztető fórumok többségén az Arktisszal kapcsolatos ügyek nem tartoznak a főbb politikaterületek közé.

A térségen kívül csoportnál számolnunk kell érdekeikkel (kereskedelmi hajózási útvonalak használata, fosszilis energiahordozók kitermelése), illetve bizonyos jól meghatározott formában való jelenlétükkel (például tudományos kutató expedíciók). Ugyanakkor a földrajzi kapcsolat és az ehhez társuló jogok hiánya az érdekérvényesítés szempontjából még hátrányosabb helyzetet jelent, mint a három nem parti állam esetében. A területen kívüli, Arktisz régiójában érdekelt államok elsősorban nyugat-európai és ázsiai országok, amelyek tengeri kijárással rendelkeznek, és az északi tengeri útvonalon keresztül a közöttük lévő távolság lerövidülhet. A változás és az útvonal elérhetővé válása már napjainkban is érzékelhető jelenség, így az Arktisz Tanács megfigyelő státuszú tagjai között megjelentek a kelet-ázsiai és a nyugat-, illetve dél-európai országok, melyek potenciált látnak az északi tengeri út használatában.

8.3.1.1. Az Arktisz régiójának állami szereplői: konfliktus vagy együttműködés

Az Arktisz ügyeiben érdekelt aktorok csoportosításának jelentősége, hogy milyen érdekek és szövetségi rendszerek vannak jelen a régióban. Más megvilágításban: a szakirodalom egy jelentős része azt a kérdést vizsgálja, hogy az Arktikus-óceán menti államok inkább az együttműködés vagy a szembenállás irányába mutató lépéseket tesznek-e.

A helyi rendszer stabilitása mellett több elmélet foglal állást. Njord Wegge, norvég kutató szerint ide tartozik a hegemon stabilitás, hatalmi egyensúly, vagy nemzetközi rezsim kialakulására vonatkozó elméletek (Wegge, 2010).

A (1) hegemon stabilitás esetén egy domináns állam határozza meg a regionális rendet és fenntart egy nemzetközileg elfogadott rezsimit. A geopolitikai tényezőket áttekintve arra a következtetésre jutottam, hogy a legnagyobb valószínűséggel – gazdasági ereje miatt – az Amerikai Egyesült Államok töltheti be ezt a szerepet. Ettől függetlenül Orosz Föderáció mellett is szólnak érvek, földrajzi helyzete és regionális aktivitása kiemeli a többi szereplő közül, azonban elutasíthatósága a többi ország részéről erős.

A (2) hatalmi egyensúly kialakulásánál a katonai biztonság a fő szempont, illetve az eszköz, amelyen keresztül az államok megvédik saját területüket, szuverenitásukat és gazdasági erőforrásaikat. Ennek az elméletnek a támogatói már a régió konfliktusos jellegével is számolnak, és esetlegesen az ún. kis hidegháború kialakulását prognosztizálják a régióban (Szmieszek & Koivurova, 2019). Az ellentét két fő pólusa az Amerikai Egyesült Államok és Orosz Föderáció. Más szerzők a hatalmi viszonyok feltérképezésénél az Európai Uniót mint harmadik, különálló pólust tartják számon (itt az Amerikai Egyesült Államokkal való szövetségi viszony háttérbe szorul) (Wegge, 2010).

A (3) nemzetközi rezsím kialakulását vizsgáló szerzők az országok közötti interpedenciákból indulnak ki (mint a szabad kereskedelem, demokratikus berendezkedés, vagy nemzetközi jogok széles körű elfogadottsága). A rezsím létrejötte esetén olyan általánosan elfogadott normák érvényesülnek, amelyek a béke légkörét biztosítják. Az Arktisz Tanács és más, határokon átnyúló szervezetek szabályozó erejét, valamint az UNCLOS és további nemzetközi rezsimek meglétét veszik alapul (Wegge, 2010).

A fenti elméletek mindegyike mellett és ellen is szólnak érvek. A különféle nemzetközi rendek tulajdonképpen egyidejűleg létezhetnek más és más dimenziók tekintetében. A régiós államok geopolitikai szempontból fontos jellemzőit tekintve elemeztem az államok közötti viszonyt. A gazdasági erő tekintetében az Amerikai Egyesült Államoké a vezető szerep, ugyanakkor éppen jelentős világgazdasági súlya miatt az arktikus államok közül talán számára a legkevésbé fontosak sarkvidéki területei. Eközben az Északi-sarkvidék Orosz Föderáció számára jelentheti a legnagyobb erőtartalmat, ez a potenciál tovább erősítheti ellentétét a többi régiós országgal.¹⁰⁹ Katonai szinten a két pólust az Amerikai Egyesült Államok és a NATO, illetve Orosz Föderáció képezi. A klímaváltozással kapcsolatos kérdések esetében a helyi államok hajlandóak nemzetközi megoldások elfogadására, ez adja az Arktisz Tanácsban az

¹⁰⁹ Orosz Föderáció és a többi északi-sarkvidéki állam közötti ellentét több irányba visszavezethető, akár a nyugati-ortodox civilizációs törésvonal továbbélése mentén, akár a hidegháborús blokkok kontinuitása nyomán

együttműködés alapját. A környezetbiztonsági együttműködés azonban több korlátba ütközik. Emellett, ahogy az előbbi alfejezetben utaltam rá, a régió kívüli hatalmak (köztük is különösen Kína) a terület nemzetközi felügyeletét támogatják.

A regionális államok nagy része hasonló kulturális hátterű, ahogyan Samuel P. Huntington (2006) civilizációs elmélete is rámutat, ami alól kivétel az civilizációs törésvonal, amely a Nyugat és az ortodox Orosz Föderáció között állhat fenn. Ez a határvonal lényegében egybeesik a katonai szövetségi rendszer, a NATO és Orosz Föderáció területi határaival. Ez a törésvonal mégsem feltétlenül erősíti a konfliktus lehetőségét. A két blokk között a hidegháború alatt sem alakult ki közvetlen konfliktus. Ezért az esetlegesen bekövetkező „Arktisz-korszakot” (Young, 1986) új hidegháborúként is nevezik (Cohen et al., 2008), vagyis egy katonai összetűzést elkerülő szembenállásként.

A források és a különböző elméleti típusok áttekintésével arra a következtetésre jutottam, hogy a régió komplex viszonyai között az együttműködés és a szembenállás is jelen van. Egy nyílt helyi összetűzést lényegében az összes elmélet elveti. A régiós államok (és további aktorok) közötti összetett háló alkalmas a régió stabilitásának biztosítására. A rezsim kialakulásának vizsgálatához szükséges a régió legfontosabb nemzetközi együttműködésének, az Arktisz Tanácsnak a működését, politikaformálásban betöltött szerepét (elsősorban környezetbiztonsági politikaterület), és a nem állami szereplők, köztük a kiemelt helyzetben lévő helyi őslakosok szerepvállalását is vizsgálni. A következőkben e speciális csoport nemzetközi térben való megnyilvánulását elemzem.

8.4. Az őslakosok az Arktisz nemzetközi kapcsolataiban

A geopolitika és a nemzetközi kapcsolatok elmélete gyakran vizsgálja a nagyhatalmak szerepvállalását és politikaformáló erejét. Az elmúlt évtizedekben a nem állami szereplők is egyre hangsúlyosabban jelentek meg a nemzetközi fórumokon, ahogyan a korábbiakban elemeztem. Az Arktiszban megfigyelhető e jelenség egy specifikus típusa, az őshonos népek megjelenése a nemzetközi térben. Ahogyan Marjo Lidroth (2015) kimutatja, e csoportok a 20. század folyamán, különösen a dekolonizáció folyamatával összefüggésben jelentek meg, és kapcsolódtak be a nemzetállami szintű és nemzetközi politikai folyamatokba. Az őslakos népek megjelenése a nemzetközi szintén már 100 évvel ezelőtt megkezdődött, de a változó világrenddel csupán a hidegháború végén vált széles körben elterjedt jelenséggé (Lidroth, 2015). Sajátos módon a nemzetközi térben való késői megjelenésük is korábbi elnyomásukra

vezethető vissza, ugyanakkor – ahogy a későbbiekben elemzem – ez az áldozati státusz segítette elő pozitív megkülönböztetésüket.

Békési László (2004) *A politika földrajza* című könyvében rávilágít, hogy a Sir Halford Mackinder által kolumbiánus kornak nevezett időszak óta, vagyis a kolonizáció kezdeti időszakától számítva az európai civilizáció a világban olyan területeket foglalt el, amelyeken eltérő társadalmi berendezkedéssel és hagyományokkal rendelkező népcsoportok éltek. A népirtás, járványok, majd az elmúlt évtizedekig tartó diszkrimináció áldozataivá váltak. A kolumbiánus kortól kezdve a bennszülött kultúrák nagy veszteségeket szenvedtek el, mind szellemi örökségüket, mind területi kiterjedésüket tekintve (Békési, 2004). A negatív folyamatokban a dekolonizáció hozott változást, és a 20. század során több lépésben a nemzeti és nemzetközi szinten is egyre nagyobb reputációt nyertek az őshonos csoportok. Fontos mérföldkövet azonban a kétpólusú világrend vége jelentett. Ennek egyik szimbolikus eseménye volt, hogy 1989-ben jött létre az ILO (*International Labour Organisation, Nemzetközi Munkaügyi Szervezet*) 169. számú konvenciója,¹¹⁰ amely az őshonos népek helyzetének rendezését jelentette (Világbank, 2019).

Az őslakos népek érdekképviselőinek több egyedi vonását emeli ki a szakirányú kutatás, amelyben annak történelmi előzményei kiemelt jelentőségűek. E népek általában kisebbségi csoportokat alkotnak azokban az országokban, ahol élnek. Együttélésük a többségi társadalommal sok esetben kihívásokkal teli, amelyek okai az elmúlt évszázadokban gyökereznek. Az őslakosok jelentős sérelmeket szenvedtek el a telepések, illetve a gyarmatosítók által, akik főként a nyugati civilizációhoz tartoztak. Még az elmúlt évtizedekben, a második világháború utáni időszakban is negatív diszkriminációban részesültek (Békési, 2004; Lindroth, 2015). Ez paradox helyzetet eredményezett, Marjo Lindroth (2015) konklúziója szerint az áldozati státusz a nemzetközi szinten politikai elfogadottságuk alapjává vált.

¹¹⁰A konvenció tárgya az őshonos és a törzsi népek alapjogainak védelme (Pro169, 2019). Sajátos módon az őshonos népekre vonatkozó, legfontosabb nemzetközi konvenciót az ENSZ Munkaügyi Szervezete, az ILO (International Labour Organisation) dolgozta ki. A Munkaügyi Szervezet aktivitása mögött az húzódik meg, hogy az őslakosok között magas a tartósan munkanélküliek és inaktívak aránya. A Föld mélyszegénységben élő lakosságának 15%-a őslakos háttérű, míg a világ népességén belül az őslakosok aránya 5% (World Bank, 2019). Az őslakos népek többsége kevésbé volt képes alkalmazkodni a modern, nyugati civilizáció vívmányaihoz. Évezredek eltérő fejlődés után, többnyire kényszer hatására, hátrányos megkülönböztetés mellett kellett volna beilleszkedniük az új társadalmi és gazdasági rendszerbe, lemondva az őket eddig megtartó természethez és örökségükhöz való kötődésről. Amellett, hogy nem tudnak beilleszkedni a munkaerőpiacra, társadalmi problémák is sújtják őket (szociális deprimáció, alkoholizmus).

Az ILO 169-es számú egyezményének ratifikálása egy ajánlás (opcionális), amely nem kötelező érvénnyel rendezi az őslakosok helyzetét. Elfogadása esetén azonban már kötelező érvényű nemzetközi jogi dokumentum az államok számára. 2021-ig 22 ország ratifikálta, Arktisz térségének államai közül Dánia és Norvégia csatlakozott az egyezményhez (ILO, 2021).

Először az ENSZ keretein belül jelent meg az őslakos csoportok ügye és érdekeik képviselése. (Az őslakosok szervezetei, mint a WGIP (*Working Group on Indigenous Populations*, az ENSZ *Őslakos Népekkel Foglalkozó Munkacsoportja*), UNPFII (*United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues*, az ENSZ *Őslakosok Kérdéseivel Foglalkozó Állandó Fóruma*) [Solbakk, 2006; Saamicouncil.net, 2001], máig részt vesznek az ENSZ szakosított szerveinek munkájában.) Ennek mentén a különböző kontinensek őshonos népei képesek voltak egymással kooperációt kialakítani, és így megtalálták az utat a hatékony, kiterjesztett, transznacionális együttműködéshez. Ezenkívül ügyeik összekapcsolása a környezetvédelmi kérdésekkel fontos legitimitációt jelentett számukra a nemzetközi politikában (Lindroth, 2015). Ugyanis a nemzetközi térben jellegzetes módon nem csupán saját érdekeiket jelenítették meg, hanem a természet jogait is képviselik (Heinämäki, 2010). Továbbá az őslakos népek nemzetállamon belüli jogainak fejlődését sok esetben a nemzetközi politikai aktivitásuk katalizálta, vagyis a nemzetközi elismertségük segítette őket hazai jogfejlődésükhöz.

Az őshonos népek nemzetközi politikában való megjelenése kapcsán fontosnak tartom kiemelni, hogy az Arktisz régiója kiemelt helyszín. Ahogy a korábbiakban már említettem, egyedi jelenség, hogy az Arktisz Tanács állandó résztvevői (ezt részletesebben a következőkben elemzem). További fontos tényező, hogy az Északi-sarkvidék egyedülálló régió a tekintetben, hogy az őslakos népesség viszonylag nagyarányú: globálisan átlagosan 5% a kisebbség aránya a lakosságon belül, míg az északi-sarkvidéken arányuk 10% körül alakul (World Bank, 2019; Wang & Rato, 2019). Emellett az európai kontinens egyetlen hivatalosan elismert őshonos népessége az arktikus régióban él. A teljes Arktisz 4 millió lakosa közül 10%-ot az első nemzetek adnak (ami a világ átlagának dupláját jelenti) (Arktisz Tanács, 2015).

Az Északi-sarkvidék őshonos népei nem alkotnak nagy létszámú csoportot, de sajátos, nyugatitól gyökeresen eltérő látásmódjuk jelentősen befolyásolhatja a helyi ügyekről való gondolkodást és politikaformálást.

8.4.1. Őslakos népek szemléletének érvényesülése a nemzetközi ügyekben

Az őshonosok nemzetközi térben való részvételének egyik legmeghatározóbb következménye sajátos szemléletük megjelenése a közügyek, illetve a politikaformálás vonatkozásában. Az őslakos gondolkodás leglényegesebb elemeit Porsanger és Virtanen a következőképpen foglalja össze: „[...] az őslakos kulturális örökség konceptualizálásánál különösen fontos szempont a nemzedékek közötti kapcsolatok, az őslakos időszemlélet, az őslakos tudás, a nyelvi örökség és

a természettel való kapcsolat” (Porsanger & Virtanen, 2020, p. 289). Ez a kijelentés arra hívja fel a figyelmet, hogy a természeti környezet mellett számos más életterület, mint az idő, és ezzel összefüggésben az előző nemzedékek esetében figyelhető meg az őshonos népek egyedi gondolkodásmódja. Az őslakosokra (kontinenstől függetlenül) jellemző a szorosabb kapcsolat, mind saját földterületeikkel, mind hagyományaikkal, és e kettő egymással szintén összefügg. A gyakorlati következményeket tekintve számos esetben tiltakoznak egy-egy földterület hasznosítása ellen, mivel az kapcsolódik ősi hagyományaikhoz, emlékhely vagy a természeti vallásuk gyakorlásának helyszíné.

Az őshonos népek sajátos perspektívából szemlélik a régiót, illetve a természeti környezetet, és így formálják az arról való gondolkodást. Az őslakos népek holisztikus gondolkodása (Porsanger & Virtanen, 2020) szintén hatással van magára a nemzetközi kapcsolatok diszciplínára is.

Simon Dalby (2003) az őshonos népek világlátását beépítette kutatásába, és így teljesen új megközelítést alkalmazott az Északi-sarkvidék geopolitikai folyamatainak vizsgálatában. Írásai nagyrészt az őslakos nézetet tükrözik a nemzetközi kapcsolatokról való gondolkodásban, hangsúlyozva az organikus, természetközpontú szemlélet fontosságát, illetve a nyugati civilizáció¹¹¹ perspektívájától eltérő szempontok felhasználását. Véleménye szerint a geopolitikát újra kell gondolni, amiben az Északi-sarkvidék kiemelkedő szerepet játszhat. Ennek oka, hogy a régió olyan problémákat vet fel, amelyek összetettségük miatt segítenek a geopolitikai gondolkodás alapjainak átalakításában. Dalby különbséget tesz a nyugati civilizáció és az összes többi között, függetlenül annak kulturális háttérétől. A nyugati civilizációt Dalby szerint a modernitás eszménye különbözteti meg a többitől.

Az őshonos kultúrára, és így a szemléletmódra is hatott a nyugati civilizáció, illetve a modernitás. Dalby (2013) szerint a nyugati kultúra a modernitás letéteményese, és annak elterjesztője a világban. Így az őshonos kultúrák, például a számik, megváltoznak a nyugati civilizációval való együttélés hatására, identitásuk, társadalmi és gazdasági rendszerük – legalább részben – alkalmazkodik a többségi társadalomhoz.

Mindazonáltal az őshonos gondolkodásmód ma is létezik, és tudományos vizsgálódás tárgyát képezi. Margaret Kovach indián származású kanadai szerző, aki az őslakos gondolkodást kutatja. „*Az őslakos filozófiára való hivatkozás során, az őslakos ismeretelméletre és tudásra*

¹¹¹ A nyugati civilizáció fogalmát a Samuel P. Huntington elméletében leírt módon, az európai és az észak-amerikai kontinens többségi társadalmára jellemző kulturális és gondolkodásmódbeli keretrendszer leírására használok.

támaszkodom. [...] Az őslakos tudás fogalma magában foglalja a közös vonásokat és a sokféleséget, ahogyan a különféle őshonos népcsoportok gondolkodnak. Mindazonáltal az őslakos módszertan, vagy az őslakos gondolkodásmódon alapuló elmélet vitatott kifejezések. A kifejezés-elméletre utalva, ahogy az észak-amerikai őslakos kutató, Neal McLeon (2007) írja, a gyarmatosító gondolkodásmódon túl ez egy »elméleti tevékenység«, de elismeri azt is, hogy vannak olyanok is, akiknek nézőpontja szerint »az elméleti típusú gondolkodásmód eredendően nyugati, és nem fedi le az őslakos látásmódot« (McLeon, 2007, p. 98.).” (Kovach, 2021, p. 19–20). Itt Kovach arra világít rá, Dalbyval összhangban, hogy létezik egyedi, az őslakos kultúrában gyökerező világlátás. A tekintetben vita bontakozik ki, hogy ezt lehetséges-e hasonló elméleti keretrendszerben vizsgálni, ahogyan a nyugati típusú filozófiát és módszertant. Az őslakosok látásmódja – függetlenül attól, hogy a filozófia különálló irányzatának, vagy egy nem definiált különálló kategóriának tekintjük – alkalmazható egyes politikaterületek esetében is. Dalby (2003) szerint van annak létjogosultsága, hogy a geopolitikát és a környezeti biztonságot őslakos szempontból újragondoljuk. Ez visszahathat a nyugati típusú szemléletmódra, és kihathat a kulturális háttér által befolyásolt elméletekre és megközelítésekre. Dalby az őslakos perspektíva geopolitikában való megjelenését a következőképpen foglalja össze: „Az erőforrás-gazdálkodásban az ökológiai dimenzió megjelenése új lehetőség, legalábbis a hosszabb távú folyamatokat tekintve, a modernitás eszméje elé új kihívást állít. Az őslakosok és a messzi északon élők olyan modernizációból eredő kulturális zavarokkal szembesülnek, amely ütköznek a helyiek ismereteivel és térség-specifikus kulturális jellegzetességeivel” (Dalby, 2003, p. 181).

Dalby írásában, az előbbieken általam bemutatott jelenségre irányítja rá a figyelmet, miszerint a nyugati típusú modernitás egyirányúan hatott ki az őshonosok kultúrájára, életmódjára és világlátására. Az őshonosok hagyományos világlátásának lényegi elemei máig fennmaradtak, és a geopolitika vagy az erőforrás-centrikus gondolkodás elé kihívást állíthatnak, előmozdítva az ökológiai gondolkodás fejlődését.

Klaus Dodds (2019) szintén felfigyelt a jelenségre, miszerint az őslakos népek megjelenése a nemzetközi térben nem csupán az aktorok körének kibővülését jelenti, hanem gondolkodásmódjuk beépülését is magával hozta a helyi ügyek formálásába. Emellett kiemeli az őslakos gondolkodás fontosságát az északi-sarkvidéki együttműködés fejlesztésében: „Valójában az új megfontolások a hegemon geopolitikát megkérdőjelezzik, és új geopolitikát hoznak létre. Az alternatív geopolitika segít dokumentálni a már létező geopolitikai gyakorlatokat, amelyek elősegítik a különböző helyeken élő népcsoportok közötti szolidaritást,

és ezáltal az uralkodó hatalmi struktúrák elleni (békés) beavatkozáshoz vezetnek” (Dodds & Woon, 2019, p. 11).

Dodds megállapítása összecseng Dalby elképzelésével, miszerint az őslakos perspektíva hathat a nyugati típusú geopolitikai gondolkodásra, és ezáltal új megközelítés, ún. alternatív geopolitika alakulhat ki. A nemzetközi őslakos mozgalmak összekapcsolódtak, és a közös nemzetközi térben való megjelenésük nyomán jelentős jogfejlődésen mentek keresztül saját államaikban is. E folyamatok kiemelt példája az Arktisz régiója. Erre utal Dodds állítása, miszerint a helyi népek között szolidaritás alakult ki. Az északi-sarkvidéki népek megjelenése olyan nemzetközi fórumokon, mint az Arktisz Tanács, hozzájárulhat ahhoz, hogy a regionális ügyeket miként alakítják a helyi államok, illetve nagyhatalmak. (A helyi őslakos népek egy tárgyalóasztalnál ülhetnek a világ vezető hatalmainak képviselőivel az Arktisz Tanácsban.)

8.4.1.1. Simon Dalby: az identitás és a környezetbiztonsági szempontok megjelenése az Arktisz nemzetközi kapcsolataiban

Napjaink jelentős geopolitikai gondolkodói közül Simon Dalby az egyik, aki a legtöbbet idézett szerző az Arktisz régióját kutatók közül. Dalby kutatási területe a geopolitika és a környezetbiztonság összefüggései. Az Arktisz régiója a 2000-es években állt kutatása fókuszában, ezen belül a térség környezetbiztonsága és a helyi őslakos népek nemzetközi rendszerben elfoglalt helye foglalkoztatta a leginkább. Dalby kutatásai újszerűnek hatottak az időszakban. A 2000-es évek elején maga az Arktisz nemzetközi kapcsolatok diszciplínában való megjelenése is újszerűnek számított. Emellett érdemes azt is látni, hogy a környezetbiztonsági kérdéseket már évtizedek óta fokozódó közérdeklődés övezte, mégis a 2000-es évek elején újszerűen hatott az Arktisz környezetbiztonságának vizsgálata, illetve ennek összekapcsolása a helyi őslakosok helyzetével.

Dalby (2003) a tekintetben is egészen a korábitól eltérő perspektívából közelíti meg az Arktiszt, hogy írásai nagyban tükrözik az őslakos szemléletet, vagyis az organikus kultúra, természetszemlélet és a nyugatitól eltérő gondolkodásmód.¹¹² Véleménye szerint a geopolitika újragondolása szükséges, aminek egyik kiemelt területe éppen az Északi-sarkvidék régiója

¹¹² Az őslakos módszertanról számos tudományos mű született. Az egyik legnevezetesebb könyv a témában Margaret Kovach (2009) *Indigenous Methodology* című írása, amelyben az őslakosok szempontjából mutatja be a nyugati társadalomtudományos kutatás módszereit. Jarno és Sanna Valkonen (2019) könyve *Knowing from the Indigenous North (Sámi Approaches to History, Politics and Belonging)* pedig a sámik életébe és gondolkodásába nyújt betekintést.

lehet. Az Arktisz kiemelt szerepet kap a kritikai geopolitikai gondolkodásban, ennek oka, hogy a térség olyan kérdéseket vet fel, amelyek a diszciplína alapvetéseinek újragondolását segíti.

A Dalby által vizsgált kérdések közé tartozik az identitás, amelyet több szinten elemez, regionális, nemzeti és társadalmi csoportok szintjén¹¹³. A teret a környezetbiztonság szempontjából¹¹⁴ elemzi. Értelmezése szerint a környezetbiztonság része a társadalmi kockázat és a biodiverzitás csökkenése is. Álláspontja szerint az ökológiai kérdések (erőforrás-gazdálkodás, modernitás kiterjesztésének határai), illetve a nemzeti identitás és a büszkeség összekapcsolódik. Ennek példája az őslakos és a modern kultúra ellentmondásai. A bennszülött népek évezredekig változatlan, a természettel harmóniában élő közösségeket alkotnak. Jelentős tudást halmoztak fel a térség természeti környezetéről. Ezek a szempontok ellentétben állnak a fejlődés és a technika orientálta, modern szemlélettel. Dalby szerint az őslakosok megkérdőjelezzik a nyugati civilizáció eddig felhalmozott tudását a területről, illetve az abból levont következtetéseket. (Lehet-e a modernitás felől szemlélni a környezeti kihívásokat, és azokra ebben a gondolkodási keretrendszerben megoldást találni?)

Dalby (2003, p. 187) szerint korunk kultúrája urbanizált, versengő és gyarmatosító szemléletű, mind a természettel szemben, mind pedig a nem európai kultúrákkal szemben. A nyugati civilizáció e sajátossága miatt az ír akadémikus elkülöníti azt a többitől, legyen az akár déli, akár bármely régióra jellemző, nem nyugati vagy nem európai eredetű civilizáció. A nyugati kultúra a modernitás letéteményese, amely együtt jár azzal, hogy kialakul a jövőkép víziója. Más kultúrák, mint az őslakos népek számára az időbeli dimenzió, illetve a lineáris időbeli fejlődés, nem létező megfontolás. E mozzanat a környezeti kérdésekről való gondolkodás eltéréseinek is kulcsfontosságú eleme. A természettel harmóniában élő népek évezredekig megőrizték hagyományos életformájukat, nem fektetve hangsúlyt olyan tényezőkre, mint a technológiai fejlődés, urbanizáció, modernizáció.

Dalby (2003) a nyugati geopolitikai gondolkodást úgy jellemzi, mint amely a természetre külső externáliaként tekint, amely meghódítandó, és amit ellenőrzés alá kell vonni. Az eltérő szemléletmódok alapján Dalby megkülönböztet természetes (őslakos) és mesterséges kultúrát (nyugati civilizáció). A természetes kultúra értelmezésével a nyugati civilizáció által megkonstruált társadalomtudományok nem foglalkoztak. A világpolitikában mégis

¹¹³ Egyrészt az egyes arktikus államoknak is megvan a maguk északi identitása. Regionális szervezetbe, illetve blokkokba is tömörülnek, közöttük az Arktisz Tanács. Másrészt az állam alatti szint esetében is megjelennek az identitási kérdések, mivel a helyi őslakosok még mindig nagy koncentrátsággal élnek a térségben, és nem államalkotó nemzetek.

¹¹⁴

fokozatosan teret nyer – és ennek mentén a geopolitikai gondolkodásban is helyet kap – az őslakos szemlélet (például az északi-sarkvidéki őslakos népek Arktisz Tanácsba való bevonásán keresztül), így megkerülhetetlenné válik az őslakosok perspektívájának tudományos vizsgálata.

Dalby munkásságát annak újszerűsége miatt emeltem ki, az őslakos-perspektíva beépítésével az Arktisz geopolitikai folyamatainak új értelmezési keretrendszert adott, amely gyakorlati következtetésekhez is vezethet az Északi-sarkvidékkel kapcsolatos politikaformálásban (elsősorban a környezetbiztonság terén). Az Arktiszról alkotott elméletének újszerűsége a hagyományos geopolitikához képest, hogy az elsők között írta le a térség környezetbiztonsági kihívásait és az identitások (nyugati civilizáció és őslakos kultúra) ütközését. E két tényező mentén újfajta szemlélet (őslakos-perspektíva) beépülését is szükségesnek tartja a régió vizsgálata során. Ez lehetővé teszi a folyamatok komplexebb megértését, a mikro szint felől, vagyis a helyi lakosok irányából. Emellett a környezetbiztonsági kérdések újragondolásának is alternatív – eddig nem ismert – keretrendszert ad, amely új, gyakorlati megoldásokhoz (politikaformálás) is elvezethet.

Fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy a jelenlegi őslakos kultúrák már sok tekintetben elszakadtak az eredeti, természetközeli állapotuktól, így például a számi kultúra is modernizálódik, igaz ez a népcsoport identitására, valamint a társadalmi és a gazdasági berendezkedésére is. Például nagyüzemi gazdálkodás váltja fel a kis léptékű családi gazdaságokat, vagy a természetközeli életforma helyét sok esetben urbanizált életmód veszi át. Így e keretrendszer alkalmazása is korlátokba ütközik, de segíti a folyamatok komplexebb megértését a mikro szint vizsgálata.

Emellett az Arktisz összetett jelenségeihez hozzátartoznak más, globális összeköttetések. Klaus Dodds ennek megfelelően a nemzetközi közvélemény és a populáris kultúra Arktiszról és klímaváltozásról való gondolkodásának nemzetközi kapcsolatokra való kihatását is vizsgálja.

8.4.2. Az őslakosok az Arktisz Tanácsban

Az őslakos népek Arktisz Tanácsban való részvétele egyedülálló, más nemzetközi szervezetekkel összevetve, hogy az északi-sarkvidéki őslakos népek számára lehetővé teszi a közreműködést az általuk lakott területeket, valamint életkörülményeiket érintő ügyekben. Ugyanakkor az őslakos szervezeteknek mint nem állami szereplőknek csak korlátozott jogai vannak a tanácsadói szerepkörrel. Az őslakos szervezetek részt vehetnek az Arktisz Tanács

minden fórumán és konzultálhatnak minden tagállammal. Ennek kapcsán kiemelendő, hogy olyan nagyhatalmakkal ülhetnek tárgyalóasztalhoz, mint az Amerikai Egyesült Államok, Orosz Föderáció és Észak-Európa országai. A nemzetközi kapcsolatok nagy elméletei közötti vitára irányítja rá a figyelmet, vagyis az állami és nem állami szereplők nemzetközi térben betöltött szerepének értékelésére, amelyet korábban is vizsgáltam. Míg a realista elméletek az államok vezető szerepét emelik ki a nemzetközi kapcsolatokban, addig a liberális elméletek a nem állami szereplők megerősödését hangsúlyozzák.¹¹⁵

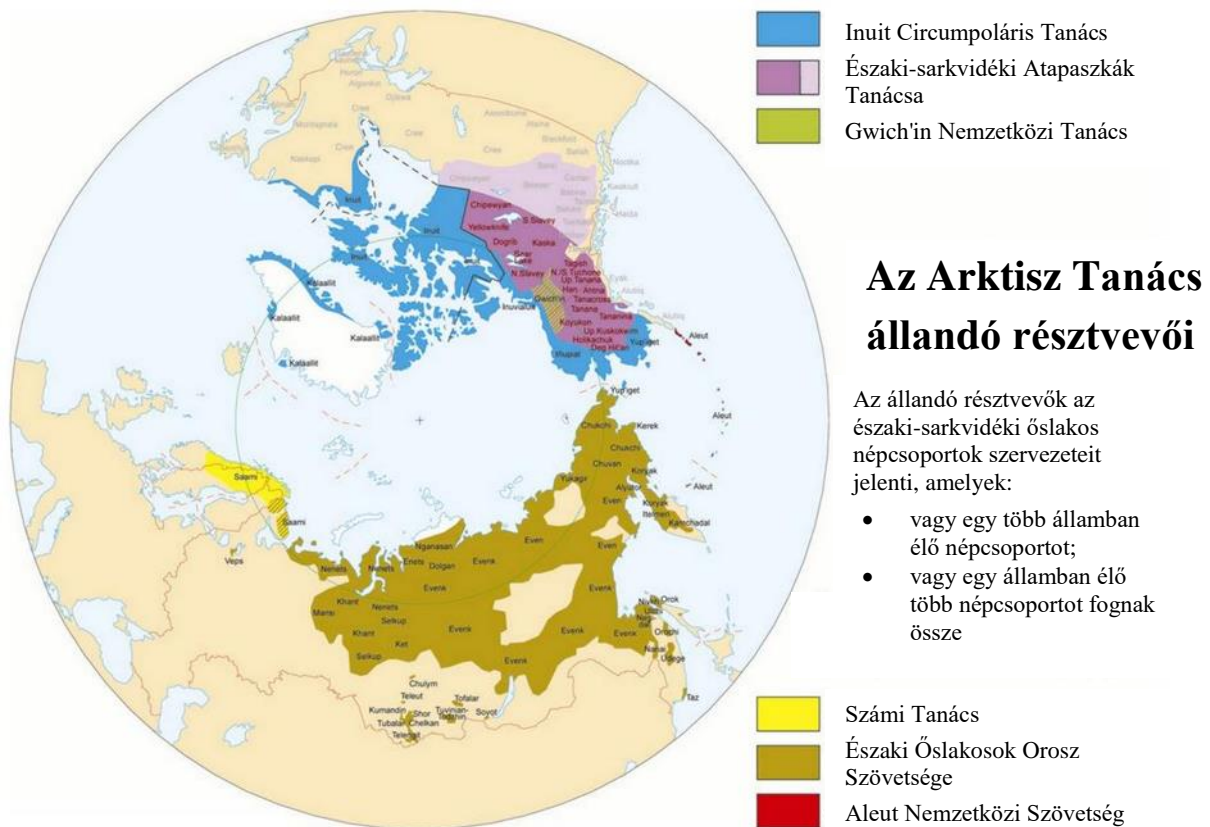
A fent bemutatott folyamatból érdemes kiemelni, hogy az Arktisz Tanács az 1990-es évek közepén intézményesült – párhuzamosan a nemzetközi őslakos mozgalmak fejlődésével. Az Arktisz Tanács fő fókuszja a régió környezeti kérdései, ahogyan ez az őslakos népek számára is kiemelt téma. A résztvevői státuszuk (Permanent Participant) elnyerése során az őshonosok évezredes kötődése a területhez, illetve sajátos gondolkodásmódja a természeti környezetről kiemelt érv volt a Tanács ügyeibe való bevonásuk mellett (Simon, 2003; Dodds & Woon, 2019).

Az Arktisz Tanácsban hat őslakos szervezet állandó résztvevő (Permanent Participant): Aleut International Association, Arctic Athabaskan Council, Gwich'in Council International, Inuit Circumpolar Council, Russian Association of Indigenous Peoples of the North, Saami Council. Egyes szervezetek transznacionálisak (mint a Számi Tanács¹¹⁶), mások pedig ugyanahhoz a nemzeti államhoz tartoznak (mint az Északi Óslakos Népek Orosz Szövetsége). Az őslakos szervezetek munkáját az Arktisz Tanács Óslakos Népek Titkársága (Arctic Council Indigenous Peoples Secretariat) koordinálja és támogatja. A következő, 11. sz. térkép (*Északi-sarkvidéki népek és szervezeteik az Arktisz Tanácsban*) az Arktisz Tanácsban részt vevő őslakos szervezeteket ábrázolja, az alapján, mely földrajzi területen élnek az adott szervezet által képviselt népek.

¹¹⁵ A témáról szóló tanulmányom: Faust, A. & Németh, V. (2020). Óslakos érdekképviselet, mint az állami szuverenitás kihívása – Finnországi őslakos népcsoport helyzete a nemzetközi kapcsolatok liberális elméleteinek tükrében. In Antalík, I. (szerk.), „Térről – erőtér” – Tanulmányok a kárpát-medencei geopolitikai konferencia előadásaiából. (pp. 49-58). Komárno: Selye János Egyetem.

¹¹⁶ Finnország, Norvégia, Orosz Föderáció és Svédország számi népességét együttesen képviseli.

11. térkép: Északi-sarkvidéki népek és szervezeteik az Arktisz Tanácsban

Forrás: W. K. Dallman of the Norwegian Polar Institute (2003)

Az őshonos népek Tanácson belüli szerepe, képviseljük korlátozottsága, illetve ennek megreformálása tudományos viták tárgyát képezi. Emellett magát az Arktisz Tanács működését is számos kritika éri.

Az Arktisz Tanács munkájának és a rá vonatkozó szakirányú kutatás áttekintésével arra a következtetésre jutottam, hogy az őslakos népek státusza mellett több kritika is megfogalmazódott az Arktisz Tanács működési struktúrájával kapcsolatban. Young (2019), Koivurova (2010), valamint Tom Barry és szerzőtársai (2020) szerint a kritikai észrevételek fontos aspektusa, hogy az intézményesült regionális kooperációnak nincs egységes stratégiai víziója, szűk keretek között mozog, nem terjed ki olyan kulcsfontosságú ügyekre, mint a helyi államok közötti területi viták, gazdasági, katonai és biztonságpolitikai kérdések, és más témákat is inkább ad hoc jelleggel tárgyal. Az eseményeket inkább követi, és reaktív módon reagál azokra. Timo Koivurova (2005), a Lappföldi Egyetem kutatója már közel két évtizede¹¹⁷

¹¹⁷ 2005-ben a területi igények és erőforrásokért zajló küzdelem még nem élesedett ki. E tekintetben a fordulópontot a 2007-es orosz zászlókitűzés jelentette az északi sarkpont alatti tengerfenéken.

jelzte, hogy a környezeti kérdés az északi-sarkvidéki geopolitika számos aspektusának csupán egyike, amely látványos formában jelentkezik, és a populáris kultúra és a közvélemény esetében is népszerű. Több szerző – közöttük Koivurova – megkérdőjelezi a kizárólag környezeti biztonság mentén való együttműködés hatékonyságát, mivel ilyen módon számos kérdés megtárgyalását kizárják (Koivurova, 2005). Emellett Koivurova (2010) arra is rámutatott, hogy a Tanács működése a helyi folyamatok alakulásához sem alkalmazkodott a tekintetben, hogy a régió a perifériából a geopolitikai folyamatok kiemelt térségévé vált néhány évtized alatt, ennek ellenére az Arktisz Tanács működésében nem volt lényegi változás 1996 óta.¹¹⁸

A kritikák másik része arra irányul, hogy a Tanács végrehajtó hatalommal sem rendelkezik és kiemelik az őslakos népek limitált jogait is. Emellett az intézmény jelenlegi felépítése kapcsán az is vitatott, hogy megfelelő súllyal kezeli-e a területen kívüli államokat az északi-sarkvidéki ügyekben. Ennek oka, hogy az Arktikus-óceán területének jelentős része nemzetközi terület, és ilyen módon a régió ügyeinek kezelése nem csupán a szomszédos, arktikus területekkel is rendelkező államok feladata. Jelenleg ajánlás alapon és intézményen kívüli, informális módon gyakorolhatnak nyomást az eltérő érdekeltségű tagállamokra (Barry et al., 2020; Young, 2019; Koivurova, 2010). (Így például a területen kívüli államok az irányba igyekeznek módosítani a szervezeti struktúrát, hogy abban meghatározóbb szerepet kapjanak, annak okán, hogy a nemzetközi vizek nem csupán az Arktikus-óceánrel határos államok ügye.)

Az elemzők előremutató tényezőket is kiemelnek a Tanács vonatkozásában, Barry és szerzőtársai (2020) szerint megmutatkoznak a Tanácsban rejlő potenciálok, többek között az ügyvitel rendszerezettségében. A szerzők kiemelik a Tanács által vezetett tudásgyűjtés jelentőségét is, akár természettudományos téren, akár az őslakos tudás becsatornázása szempontjából. Utóbbit elemzi a fentiekben bemutatott módon Simon Dalby (2003), Klaus Dodds (2019) és Lassi Heininen (2014) megállapítása, miszerint az őslakos tudás és világnézet alkalmas lehet arra, hogy befolyásolja például az ökológiai kérdésekről való gondolkodást.

8.4.3. Az északi-sarkvidéki őslakos népek nemzetközi szereplővé válása történelmi perspektívából

Az északi-sarkvidéki őslakos népek nemzetközi szereplővé válását történelmi perspektívából vizsgáló szerzők közül kiemelkedik Lassi Heininen. Heininen (2014) a nyugati civilizáció és

¹¹⁸ A Tanács működését több esetben felülvizsgálták, és javasolták is a struktúra átalakítását, amely azonban nem került elfogadásra. Megjegyzendő az is, hogy maga Koivurova – mint az Arktisz Tanács munkáját segítő tanácsadó – is tett javaslatokat a regionális együttműködés struktúrájának megváltoztatására.

az őslakosok perspektíváját elemezte a térség geopolitikai viszonyain, illetve azok változásán keresztül. Megállapította, hogy a 20. század derekáig az Északi-sarkvidék geopolitikai perspektívából gyarmati típusú periféria volt. Ez explicit módon azt is jelenti, hogy a terület eredetileg egyedi, a modern kor előtti identitással rendelkező népek otthona volt. A gyarmatosítás¹¹⁹ folyamán eltérő kultúrák együttélése jött létre, és a térségben megjelentek a birodalmi vagy nagyvárosi központok, ami által a térség fél-perifériává vált. Ugyanebben az időszakban társadalmi változások is bekövetkeztek, a korábban elnyomott őslakosok öntudatra ébredése is lezajlott. Őslakos mozgalmak kezdtek létrejönni, amelyek célja volt a gyarmati helyzet körülményeinek enyhítése. Majd a hidegháború utolsó időszaka (1980-as évek) és a kétpólusú világrend vége újabb változásokat hozott. A korábban a klasszikus geopolitikai keretrendszerben, gazdasági érdekek és biztonságpolitikai szempontok alapján értékelt terület új perspektívába került. Amellett, hogy a régió militarizálódott (a hidegháború alatt), iparosodott is, amivel együtt környezeti degradáció szintén megjelent, valamint a régiós országok megosztottsága tovább formálódott (a két nagyhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és Orosz Föderáció érdekei mellett a többi arktikus állam érdekei is megjelentek, például a területi igények formájában). Az 1990-es évek nemzetközi változásai nyomán kapcsolatok létesültek a régió népei és a civil társadalmi között. Heininen szerint erre az időszakra datálható az Arktisz államai közötti együttműködés, és régióépítés kezdete is. E korszak geopolitikai változásai kapcsán – jelen kutatás szempontjából – meghatározónak tartom, hogy az 1990-es évektől felismerték az állami szereplők mellett a nem állami aktorok létezését.

Heininen a nemzetközi együttműködések fejlődése mellett egy további momentumot emel ki a régióban három évtizeddel ezelőtt lezajlott változások közül. Véleménye szerint az Észak ettől az időszaktól kezdve maga határozhatta meg saját határait (térben), illetve saját identitása tekintetében. Megjelent az „új”, egy a korábbiaknál „kritikusabb” geopolitikai megközelítés, amely a fizikai tér, a természeti erőforrások és az erő helyett más tényezőket hangsúlyoz (ahogyan ezt az előbbieken Simon Dalbyra és Klaus Doddsra hivatkozva is kiemelttem). Az új szempontok közé tartozik a kulturális identitás és a hagyományos tudásrendszerek, (ahogyan ezt Margaret Kovach elmélete is tárgyalja). E tényezők Heininen szerint: „elősegítik az Északi-

¹¹⁹ Azzal együtt, hogy európai őslakos népek esetében történt a skandináv illetve szláv térhódítás, a nemzetközi szakirodalom a folyamatot, mint gyarmatosítást hivatkozik. Ez esetben a hangsúly nem a földrajzi elhelyezkedésen van (Európán kívüli kontinensek meghódítása), hanem az eltérő kulturális háttér, és a nyugati civilizáció expanziója az őslakos kultúra rovására.

sarkvidék mint összetett és kiszámíthatatlan emberi-fizikai tér megértését” (Heininen, 2014, p. 245).

E megállapítás, vagyis az emberi-fizikai tér arra utal, hogy az Arktisz esetében már nem csupán az erőforrások feletti rendelkezés vált meghatározó geopolitikai tényezővé, hanem az ökológiai szempontok és az (őslakos) identitási kérdések. Azt is érdemes vizsgálni, hogy e kérdések miként tükröződnek a gyakorlati politika formálásában.

Monica Tennberg (2010) a Lappföldi Egyetem kutatója Északi-sarkvidék esettanulmányok alapján vizsgálta az őslakos népek nemzetközi politikai térben való megjelenését, illetve azt, hogy milyen hatalmi potenciállal rendelkeznek, és hogyan valósítják meg érdekeik érvényesítését. Az őshonos népek hatalmi megnyilvánulásainak különböző formái vannak, így az önmeghatározás,¹²⁰ a részvétel (participation),¹²¹ a befolyás¹²² és az érdekképviselés.¹²³ Az őslakosok politikaformálásának módja folyamatosan változott az elmúlt évtizedekben, az 1990-es évektől bekövetkezett változás kiszélesítette jogaikat és megjelenésüket, mind az állami szinten belül, mind nemzetközi téren. Az északi-sarkvidéki őshonos népek államokkal és nemzetközi szervezetekkel kerülnek kapcsolatba, a fent említett módon megjelentek az Arktisz Tanács munkájában, az ENSZ szakosított szerveinél és munkacsoportjaiban. Politikai érdekképviselésük kapcsán fontos elem, hogy a környezetbiztonsági kérdésekben nagy aktivitást fejtenek ki, ez a nemzetközi politikában való részvételüket erősíti, ahogy Tennberg (2010) hangsúlyozza. A környezetbiztonsággal kapcsolatos kérdések fontos legitimációs erővel bírnak nemzetközi politikai szerepvállalásukban, (ahogy erre Marjo Lindroth (2015) is rávilágít). Érdemes azt is látni, hogy az őslakos népek jogai korlátozottak az állami szereplőkhöz képest az Arktisz Tanács esetében is.

¹²⁰ Az őslakosok politikai érdekképviselésének fontos mérföldköve volt az önmeghatározás. Ezt az ILO 169. számú konvenciója is előírja a részes államok felé.

¹²¹ Az északi-sarkvidéki őslakos népek szervezetei Permanent Participants, vagyis állandó tagok az Arktisz Tanácsban. A részvételük másik dimenziója a számik esetében, a nemzetállami szinten belül, hogy az ún. számi parlamentek döntenek számos őslakosokat érintő kérdésben, e parlamentek képviselőit is közvetlenül, részvétel alapon választják.

¹²² A befolyás példája lehet, hogy az őslakos népek az Arktisz Tanácsban nem rendelkeznek döntéshozatali jogkörrel, de tanácsadóként a szervezet összes munkacsoportjában és fórumán megjelennek.

¹²³ Az érdekképviselés az állami, illetve állam alatti szinten is megjelenik, így a helyi ügyekben a számi parlamenteken keresztül érvényesül. A számi parlamentek vezetői (Számi Tanács) regionális és nemzetközi fórumokon képviselik a népcsoport érdekeit.

8.5. A fejezet összefoglalása

Az Arktisz nemzetközi kapcsolatok, illetve az abban részt vevő szereplők komplex hálózatát foglalja magában. A nemzetközi kapcsolatok elmélete által vizsgált állami és nem állami szereplők is jelen vannak. A régió ügyeit elsősorban a területi államok alakítják (azon belül is a legnagyobb hatása az öt parti államnak van). Az Arktisz nemzetközi ügyeiben és magában az Arktisz Tanácsban megjelentek, helyet kaptak a helyi őslakosok szervezetei. Maga az Arktisz Tanács működése is korlátokba ütközik, részben az intézményes formában tárgyalt ügyek szűk köre miatt, részben az intézmény valós végrehajtó hatalmának hiánya miatt. A helyi őslakos népek számára lehetőség a szervezetben betöltött tanácsadói státusz. A geopolitikai kutatók kiemelik az őshonos népek sajátos világlátásának megjelenését a nemzetközi fórumokon, amely formálhatja a helyi ügyekről (elsősorban ökológiai kérdésekről) való politikai gondolkodást. Mindazonáltal számos tényező van, amely miatt az őslakos népek az államokhoz képest korlátozott érdekképviseléssel rendelkeznek.

Jelen disszertáció nem törekszik rá, hogy a nemzetközi kapcsolatok elméletének realista és liberális elméletei között állást foglaljon a tekintetben, hogy az állami vagy nem állami szereplők a hangsúlyosabbak-e a nemzetközi térben. Az Arktisz esete adalékkul szolgálhat a kérdéskör árnyalásához. Az Északi-sarkvidék esetében az állami szereplők és az általuk folytatott informális egyeztetések, bi- és multilaterális megállapodások a legmeghatározóbbak, sok esetben az intézményesített formában működő nemzetközi együttműködésnél, az Arktisz Tanácsnál is hatékonyabbak. Továbbá a nem állami szereplők közül a kiemelt őslakos szervezetek sem rendelkeznek olyan kiterjedt lehetőségekkel, mint az államok.

9. Az Arktisz környezeti kihívásai és a helyi őslakos népek

érdekképviselése, különös tekintettel a számikra

A következő fejezet első szakaszában az Arktiszon zajló klímaváltozást, és annak a természeti környezetre gyakorolt hatásait vizsgálom. Ennek mentén elemzem, hogy a klímaváltozás miként hat az előbbi fejezetben vizsgált földrajzi, gazdaságföldrajzi, illetve geopolitikai szempontból kiemelt tényezőkre. A kutatás során elsődlegesen azokra a lokális hatásokra koncentrálok, amelyek az európai területeket, illetve az európai őslakos népeket, a számikat érintik. Először a tengeri területeken zajló folyamatokat elemzem, így az Arktikus-óceán olvadása nyomán elérhetővé váló hajózási útvonalakat, valamint a halászati zónák északabbra húzódását vizsgálom. Majd a szárazföldi területeken végbemenő éghajlatváltozást ismertetem, amely kihat a mezőgazdaságra, ennek kiemelt területeként a rénszarvastenyésztésre, valamint a vadászati lehetőségekre. A következő nagyobb egységben az északi-sarkvidéki turizmus folyamatait elemzem, mind az éghajlatváltozással, mind az őslakosok életkörülményeivel kapcsolatban. A régió természeti környezetének átalakulása társadalmi hatásokkal is jár, így az éghajlatváltozás a régió urbanizációjára, valamint a helyi lakosok jólétére is kihat, amely változásokat szintén elemzem.

A természeti környezet átalakulása a legnagyobb hatással a helyi őslakos népekre van. Az észak-európai őslakos népek érdekképviselőjének jellemzője, hogy nem csupán saját jogait (kisebbségi jogait) képviselték nemzetállami és nemzetközi szinten, hanem saját területük, az őket körülvevő táj és környezet jogait is. Ennek háttere, hogy őslakos kultúrájuk és hagyományaik szorosan kötődnek a természethez, azzal a megköttéssel, miszerint a természetközeli életforma mára jelentősebben átalakult. Így jelen fejezet második szakaszában az európai őslakos népek, a számik nemzetközi politikai térben való megjelenését ismertetem, két aspektusból: saját érdekeiknek és a természet jogainak képviselője. Ennek keretében három főbb témát vizsgálom. Kiindulásként az őshonos kultúra és a nyugati civilizáció együttélését elemzem. Majd, mivel állam alatti szintet képviselnek az őshonosok, értékelem a számik nemzetállami szintű politikai érdekképviselőjét, mind a négy érintett ország esetében (Norvégia, Svédország, Finnország és Norvégia). Végül a számik nemzetközi szereplővé válását ismertetem, a saját érdek mellett a természet jogainak képviselőjét is bemutatom.

A fenti folyamatok (környezetvédelmi kérdések, identitás, valamint a nyugati civilizáció és az őshonosok – modern és hagyományos kultúra együttélése) nem csupán az Arktisz őslakosait érintik, hanem globális kihívásoknak tekinthetők. A különbséget az jelenti, hogy az Északi-sarkvidék térségében más régiókhoz képest látványosabb formában jelentkeznek e jelenségek,

az Északi-sarkvidéken a klímaváltozás gyorsabban zajlik, és annak társadalmi hatásai is fokozottan jelentkeznek. Azért vizsgálom a régió jelenségeit, mivel az Északi-sarkvidéken zajló folyamatok indikátorai lehetnek a világ más régióiban zajló folyamatoknak, emellett segíthetnek más tájak geopolitikai folyamatainak újraértelmezésében.

9.1. Az Arktisz környezeti kihívásai és a helyi őslakos népek

Jelen fejezetben az Arktisz klímaváltozását elemzem abból a perspektívából, hogy az miként hat a helyi őslakos népek hagyományos kultúrájára és életmódjára, valamint politikai érdekképviselésére. Fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy jelen kutatásban, és így e fejezetben is elsősorban az észak-európai Arktisz őshonos népeire, a számikra fókuszálok.

A kutatás során kiindulópontként állapítottam meg, hogy a szakirodalomban egységesen állapítja meg, hogy az őslakos népek nem csupán saját, hanem a természeti környezet jogait is képviselik. Barry Scott Zellen (2009) *Arctic Doom, Arctic Boom: The Geopolitics of Climate Change in the Arctic* című könyvében így fogalmaz: „Az őslakos népek sok idővel ezelőtt megtanultak a hideg, és zord környezetben élni, amely körülmények között muszáj gondoskodni másokról. Nincs pazarlás. A túlélés érdekében mindent meg kell osztani másokkal. Mindenért felelősséget kell vállalni. [...] Az egész világ tekintetében, ugyanennek a közös felelősségvállalásnak kell felébrednie, ahogy egyre érzékenyebbé válunk a globális környezet szükségleteire” (Zellen, 2009, p. 2). A zord körülményekhez való alkalmazkodás fontos része az északi-sarkvidéki első népek kultúrájának, hagyományainak és életmódjának. E tájjal való szoros együttélés nyoma még ma is érzékelhető az őslakosok esetében, és ez az alapja annak, hogy saját természeti környezetük jogait is képviselik.¹²⁴

A természeti környezet átalakulásának társadalmi hatásait más okokból is érdemes vizsgálni. Henry P. Huntington és szerzőtársai (2019) megfogalmazásában a klímaváltozás folyamata az ember és a környezet kapcsolatának kontextusában értelmezhető. Az éghajlatváltozás befolyásolja az emberek életminőségét, gazdasági lehetőségeit és az őket érő kihívásokat (Huntington et al., 2019). A klímaváltozásnak biztonságpolitikai kockázatai között önmagában nem csupán a természeti környezet átalakulása, hanem annak az emberi életkörülményekre gyakorolt hatása is hangsúlyos (Nicol & Heininen, 2014). E tekintetben a helyi őslakos népek

¹²⁴ 2019-es finnországi tanulmányi utam során alkalmam nyílt a Lappföldi Egyetem Arktisz Központjának kutatóival folytatott konzultációkon kívül Inariba, a finnországi számik közigazgatási központjába is ellátogattam. Itt interjúkat készítettem a Számi Parlament (Számi Tanács) munkatársaival, valamint betekintést nyerhettem az intézmény működésében. A számi kultúra központjában a Sajost, a számi nyelv és kultúra oktatási központját és a számik történelmi múltját, néphagyományait, kultúráját bemutató számi múzeumot, a Siidát is meglátogattam.

a leginkább kitétek a változásnak. Átalakult természetközeli életmódjukra, hagyományos megélhetési formáik és maga az évezredekig változatlan környezetük is, ahogyan az előbbiekben bemutattam.

Az, hogy a klímaváltozás társadalmi-politikai következményekkel jár, politikai diskurzussá válik, vagy ütközéseket is generálhat az államok politikai területei között, érinti a helyi közösségeket, és megjelenik a globális közvéleményben is (Ng et al., 2018). A kutatása alapján az éghajlatváltozás az északi-sarkvidéki őslakos népek közül az inuitokat és a számikat érinti legközvetlenebbül, többek között a kormányzati struktúrákon, az átalakuló gazdasági lehetőségeken és a természeti környezet változásain keresztül (Ng. et al., 2018).

Emellett jelen vizsgálat szempontjából fontos, hogy az őslakos népek természetközeli életformáját más népeknél erőteljesebben befolyásolja a jelenség. Ennek több következménye is van. Ahogy az ENSZ (2005) egy korábbi jelentése is kiemeli, a természetközeli életforma (helyi gazdasági termelés, vadászat, halászat, rénszarvastartás) a kulturális identitással is szorosan összefüggnek (ENSZ). Ilyen módon a klímaváltozás és az ahhoz való alkalmazkodás az emberi tényezőkhöz, társadalmi, identitási kérdésekhez is kapcsolódnak. A régió folyamatainak értelmezése szempontjából fontos, hogy ez nem egységesen érvényes a térségre, mivel az Északi-sarkvidék népességét ma már többségében nem őslakos populáció alkotja,¹²⁵ és a gazdasági tevékenységek is a tradicionális és a formális gazdaság (kereskedelmi célú halászat, nyersanyag, illetve fosszilis energiahordozók kitermelése, erdőgazdálkodás, turizmus, megújuló energiatermelés) keveréke, ahogy az Anisimov és Fitzharris az IPCC ([Intergovernmental Panel on Climate Change, Éghajlatváltozással Foglalkozó Kormányközi Testület], 2018) tanulmányában is kiemeli.¹²⁶

Jelen fejezetben az Arktisz klímaváltozásának hatására elérhetővé váló új erőforrásokat, illetve ennek társadalmat és adott közösség életformáját átalakító hatásait vizsgálom. Kathrin Sephan (2018) kutatásában számba vette az összes új gazdasági lehetőség társadalmi hatásait, közöttük: elérhetővé váló természeti erőforrások, új szállítási lehetőségek (elsősorban új tengerhajózási útvonalak), a halászati zónák északabbra húzódása, a mezőgazdasági termelés átalakulása és a turizmus nagy léptékű fejlődése (Stephen, 2018). Langhelle és Hansen (2008) szintén az erőforrások hozzáférhetővé válásából, illetve a természeti körülmények változása miatt

¹²⁵ Az Északi-sarkvidék népességének körülbelül 9-10%-a őslakos származású (Wang & Rato, 2019; World Bank, 2019).

¹²⁶ Az IPCC az ENSZ-nek az éghajlatváltozás kutatására szakosított szerve.

bekövetkezett hatásokból indul ki (természeti kincsek, kőolaj, földgáz és különféle fémek elérhetővé válása, mezőgazdasági területek, halászati zónák, erdőhatár északabbra tolódása).

A fenti gazdasági változások csoportosíthatók az alapján, hogy új gazdasági lehetőséget jelentenek a régióban (tengeri szállítás¹²⁷, erőforrások kitermelése) vagy korábbi, hagyományosan is jelen lévő ágazatok alakulnak át (mezőgazdaság, halászat). A régió turizmusa újabb típusú jelenség, (az 1800-as években vette kezdetét (Synder, 2006)), mégis a hagyományos életforma megőrzésének módja lehet (Lue et al., 2016).

9.1.1. Az Arktisz klímaváltozása

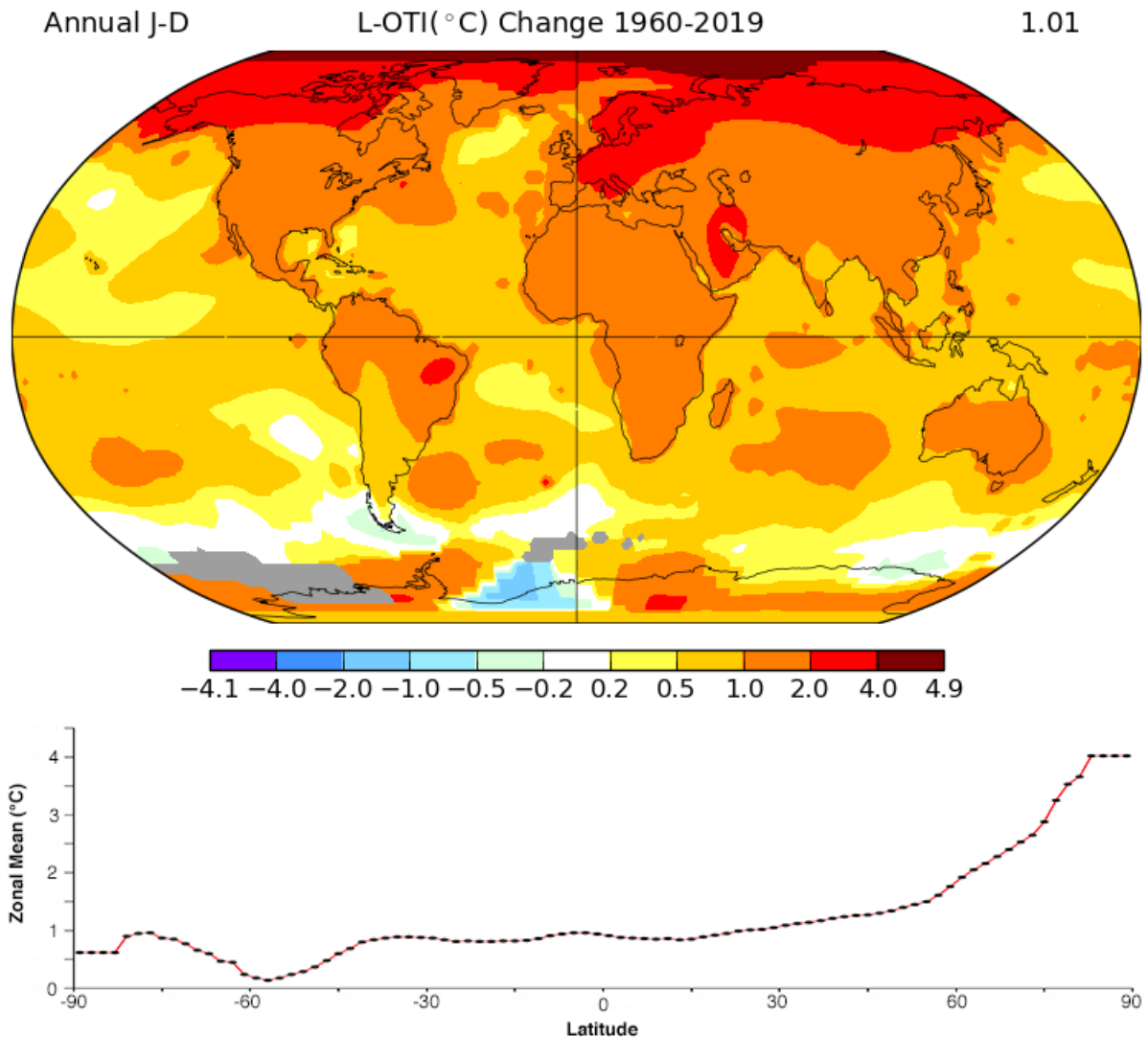
Az Északi-sarkvidék klímaváltozását ismertető természettudományos szakirodalom eredményeit áttekintve összegeztem a régió klímaváltozásának főbb tendenciáit. Ez alapján az Arktisz esetében a felmelegedés 1980 és 2010 között kétszer olyan gyorsan zajlott, mint a Föld más részein. Számokban kifejezve ez azt jelenti, hogy az Arktisz esetében a levegő hőmérséklete az időszakban 2°C-ot emelkedett, míg 1960 és 2019 között 4°C-os melegedés volt tapasztalható. Az Északi-sarkvidék gyors felmelegedését az ún. poláris amplifikáció (erősítés) jelensége mozdítja elő (NSIDC, 2020; Overland et al., 2019, Overland et al., 2018). Ez egy egyedi jelenség, a Déli-sarkvidéken nem figyelhető meg.

Az északi-sarkvidéki amplifikáció több tényezőn keresztül hat. A jelenség a visszacsatolásokon át működik, és a folyamat előrehaladtával gyorsul a felmelegedés. A fehér színű tengeri jég elolvadásával (különösen a nyári időszakban) sötét, szabad vízfelületek válnak elérhetővé, amely több – Napból érkező – hőt képes elnyelni, az így emelkedő hőmérséklet a jégtakaró további olvadásához vezet. A szárazföldeken a permafroszt (örökké fagyott talajréteg) olyan talaj, amely legalább két éven keresztül folyamatosan fagyott, de ez lehet akár több százezer éves fagyott állapot is. A mélysége a méteres nagyságrendtől a több kilométeres mélységig terjedhet. Alaszkában, Kanadában, Grönlandon és Szibériában találhatóak ilyen talajok az északi féltekén. A földben lévő fagyott növények és állatok bomlásterméke szén-dioxidot és metánt szabadít fel, amely a légkörbe jutva hozzájárul a további felmelegedéshez. Emellett a Jamal-félsziget esete is megmutatta, hogy járványok kitöréséhez is vezethet egyes, fertőzött permafroszt talajok kiolvadása (Almási & Síposné, 2018). A légkör felmelegedésével nő az

¹²⁷ A tengerhajózás már évszázadokkal korábban megjelent a régióban, de az útvonalak nehezen hajózhatóak. A teherszállítási lehetőségek csak az elmúlt évtizedekben váltak megvalósíthatóvá. A régió világkereskedelemben való bekapcsolódása még csupán kezdeti fázisában lévő folyamat.

abban eltartható páratartalom is (Box et al., 2019), amely szintén üvegházhatású. Ellentétes irányú hatás a növénytakaró északra húzódása és a tenyészidőszak növekedése, amely szintén befolyásolja a földfelszín fény- és hőelnyelő képességét, és a szénmegkötését a levegőből, csökkentve a felmelegedés mértékét. Összességében azonban a melegedés irányába ható tényezők felülmúlják a hűtés irányába hatóakat (NASA, 2018).

12. térkép: Az átlagos felszíni levegő hőmérsékletének változása 1960 és 2019 között

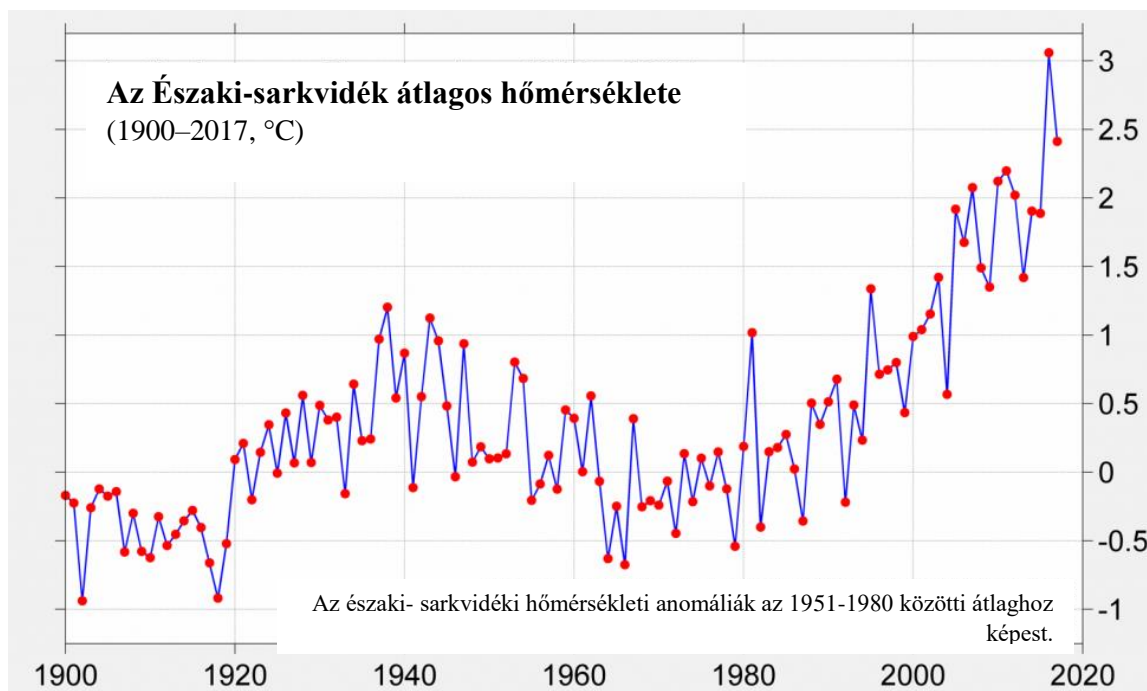

Forrás: NSIDC (2020)

Az Északi-sarkvidék felmelegedése a 19. század végén indult el, a konkrét időszakot nehezebben lehet meghatározni (ld. 12. térkép: Az átlagos felszíni levegő hőmérsékletének változása 1960 és 2019 között). Magát a globális felmelegedést az 1850-es évektől datálják (Rohde, 2018). E jelenség az Északi-sarkvidékre az 1800-as évek végén kezdett átgyűrűzni a GRIDA (2016) felmérése alapján. Majd a 20. század során az Északi-sark hőmérséklete kb.

0,7°C-kal emelkedett. A század során nem volt egyenletes a felmelegedés: az 1920-as és 1940-es években nőtt a hőmérséklet, azonban az 1900-as évek eleje és az 1960-as évek a lehülés időszakai voltak. Az első markánsabb hőmérsékletemelkedést az 1960-as években jegyezték fel. A 21. század első évtizedében a hőmérséklet már körülbelül 1,0°C-kal haladta meg az 1961 és 1990 közötti átlagot. Az 2010-es évekre közel 3 fokot emelkedett a hőmérséklet az 1951 és 1980 közötti időszakhoz képest (GRIDA, 2016; Yamanouchi, 2020; Fyfe et al., 2013; Rohde, 2018).

5. ábra: Az Arktisz hőmérsékletének változása 1900–2017 között

Forrás: Berkeleyearth.org (2017)

Az Arktisz klímaváltozása eltérő jelenségekben nyilvánul meg a tengerek és a szárazföldek esetében. Az Arktikus-óceán esetében az úszó jégtakaró zsugorodik, különösen a nyári hónapok során, a szárazföldeken a hótakaró évről évre történő csökkenésén keresztül mutatkozik meg, Alaszkában, Grönlandon és Kanada északi részén a gleccserek visszahúzódásában mutatkozik meg. A szárazföldek esetében a legjelentősebb változás a tavaszi hónapokban figyelhető meg. Ezen kívül az Északi-sarkon a fagyos permafroszt talaj melegszik és olvad. A tudomány az 1980-as években kezdte bizonyítottan látni a sarkvidéki éghajlatváltozást, a klímaváltozás azóta folyamatosan gyorsul (NSIDC, 2020).

A hatások komplexitását mutatja, hogy a permafroszt talajok olvadása, a földhasználat változása, az eutrofizáció vagy a délebbi fajok északra húzódása átalakítja az édesvizek

bioszféráját. Az északi-sarki édesvízi élőhelyek egyre alkalmasabbá válnak a déli régiókból származó fajok számára, és ezáltal veszélyeztetik az eredeti élővilágot (Heino et al., 2020).

A tengeri bioszféra átalakulása, a tengervíz hőmérsékletének emelkedése is zajlik a levegő melegedésével párhuzamosan. A változás nem egyenletes a különböző északi-sarkvidéki tengerek esetében. A tengerfelszín hőmérséklete átlagosan 1–7°C-kal volt melegebb 2019-ben, mint az 1982–2010 közötti időszak – augusztusban mért – átlaghőmérséklete. Emellett ellentmondásos folyamatok is zajlanak, egyes térségekben – mint a Barents-tenger vidéke – a tengerfelszín hőmérséklete 0,5–2°C-kal vált hűvösebbé (Timmermans & Ladd, 2019). Így a tengeri halak, vízi emlősök és madarak eloszlása megváltozik az Északi-sarkvidéken. Eközben a halfajok összetétele is átalakul, a halbőség növekszik (Campana et al., 2020). Az eredeti, sarkvidéki körülményekhez alkalmazkodott halállomány csökken, miközben új ragadozók és invazív halfajok jelennek meg. A víz hőmérséklete mellett annak sótartalma is változik, amikhez egyes fajok nem képesek alkalmazkodni (Stephen, 2018). A víz hőmérséklete és sótartalmának változása mellett a tenger vízszintje is emelkedik az olvadás következtében (Overland et al., 2018). A halak élőhelyei bővülnek, és ezzel a halászati lehetőségek is kiszélesednek. A változás emellett a halállományban és térbeli eloszlásában is megmutatkozik (Stephen, 2018).

A szárazföldi területek esetében a hőmérséklet emelkedése következtében a szárazföldi hótakaró olvad. E folyamat összefügg a tengervíz összetételének és szintjének emelkedésével, egyrészt a hóolvadásból származó páratartalom hozzájárul a tengervízszint emelkedéséhez, másrészt az olvadás a levegő páratartalmának emelkedését is maga után vonja (Overland et al., 2018). Az átalakulás következtében az északi régió szárazföldi térségei esetében a havazás csökken, míg az esőzés növekszik. A téli időszakok melegebbé válnak. Már a talaj nedvességtartalma is eltérő a korábbiaktól, és nagyobb változékonyságot mutat az egyes évszakok esetében (nyári szárazság és csapadékos tél). Ez azonban nem egységesen jellemző az egész régióra, területek közötti különbségek is jelentkeznek. Ez kihat a növényzetre, amelynek növekedése szintén heterogén mintázatot mutat, továbbá kihat az állatok eloszlására és a demográfiai mutatókra is. Összességében a tundra éghajlatra jellemző biomassza visszaszorul és lecserélődik, a régió zöldülése figyelhető meg.

A tajga éghajlatának megfelelő fasűrűség és a magas cserjék terjeszkednek, a szárazföldi ökoszisztéma átalakul. A fent említett módon a növényzet kiterjedése hozzájárul a széndioxid- és páratartalom megkötéséhez, valamint mérséklik a hőmérséklet emelkedését. A felmelegedés és a nyári száraz periódusok hozzájárulnak a tűzveszély növekedéséhez a korábbiaknál nagyobb

kiterjedésű erdőségekben. Emellett a növénybetegségek és rovarok is megjelennek (Box et al., 2019). A kutatások azonban azt is megállapítják, hogy a magas szélességi fokok mentén, az északi sarkkörön túli fák állományára a klímaváltozás mellett jelentős hatást gyakorol az emberi tevékenység, mint az erdőgazdálkodás, fakitermelés, mezőgazdaság és legeltetés (Tømmervik et al., 2019). További lényeges hatás, hogy a tundra állatvilágát is a tajgára jellemző váltja fel (Box et al., 2019). Ez utóbbi tényező a rénszarvastenyésztés mellett olyan hagyományos gazdálkodási formákra is kihat, mint a vadászat, a halászat, amelyeket részletesebben a következő fejezetben ismertetek.

Az éghajlatváltozás, a tundra visszahúzódása és a tajga bővülése a mezőgazdasági tevékenységet is befolyásolja, amelynek jelentősége az Északi-sarkvidéken megnövekedett. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy e szektorban is jelentősebb területi eltérések tapasztalhatók az Arktisz egyes térségei között (Stephen, 2018; Naumov et al., 2020), a régió különböző területein más-más típusú gazdálkodás a legjellemzőbb. Poeplau és szerzőtársainak (2019) felmérése alapján az éghajlatváltozás következményeit a gazdák maguk is tapasztalták a teljes régióra kiterjedő kutatás alapján.

Az éghajlatváltozás bioszférára gyakorolt ambivalens hatásai mellett (növekvő biomassza és eltűnő tundra övezet) az élelmiszerbiztonság növekedése irányába hathat, csökkentheti a régió behozataltól való függőségét, például a növénytermesztés északabbi területeken való megjelenésén és a növekvő terményhozamon keresztül. E folyamat is ambivalens hatásokkal jár. A rovarok és betegségek előfordulását is eredményezheti a klimatikus viszonyok megváltozása, ami negatív hatással lehet a terméshozamra (Stephen, 2018), emellett a hagyományos mezőgazdasági formák is visszaszorulhatnak. A rénszarvastenyésztés a tundra¹²⁸ növényzetéhez, különösen a zuzmó elterjedéséhez kötött, amely a tajga övezetre jellemző fák és cserjék elterjedésével visszaszorul (Horstkotte et al., 2017).

A természetföldrajzi jelenségek összefoglalása segíti a térség társadalmi folyamatainak értelmezését, amely jelen alfejezet következő szakaszában szerepel. Már a fent leírtak rávilágítanak, hogy a klímaváltozás összességében többszintű kihívást jelent: a környezeti, geofizikai változás mellett átalakul a térség bioszfája (flóra és fauna egyaránt), e komplex folyamatok társadalmi-gazdasági téren is lecsapódnak. Továbbá az olyan összetett gazdasági

¹²⁸ Maga a tundra kifejezés is számi eredetű, a feltételezések szerint „magas pusztaságot, magas tetejű dombot” vagy „mocsaras síkságot” jelent (Online Etymology Dictionary, 2022). E kifejezés is utal a számik és az egyedi éghajlat közötti szoros kapcsolatra, nemzetközi perspektívából is, annak mentén, hogy e szó a számi nyelvből került át számos más nyelvbe.

tevékenységek, mint a turizmus szintén kihatnak a környezetre, és sok esetben erősítik a klímaváltozást. A következő fejezetben ismertetem részletesebb a klímaváltozás és a társadalmi átalakulás összefüggéseit.

9.1.2. A tengeri területek éghajlatváltozásának hatása

9.1.2.1. Az újonnan elérhetővé váló erőforrások és a tengeri szállítási útvonalak kiterjedése

A tengerfenék természeti kincseinek kitermelése és a tengeri szállítás új, korábban a régióra nem jellemző gazdasági szektorokat teremtenek, annak munkaerő-piaci hatásával, amely társadalmi változásokat is maga után von, így például migrációt generál (a gazdasági lehetőségek megnyílása új népeiséget vonz a területre). E folyamatok a régió nemzetközi felértékelődéséhez vezetnek, a politikai döntéshozók, a gazdasági vállalatok, a közvélemény érdeklődését felkeltve. E jelenség másik oldala, hogy a kitermelés (például kőolaj, földgáz és különféle ásványi anyagok, fémérc) környezeti kockázatokkal és szennyezéssel jár (mint az olajszivárgás, addicionális széndioxid légkörbe jutása), amely szintén a régióról szóló politikai diskurzus részévé vált.

A kőolaj- és földgázlelőhelyek elsősorban az Egyesült Államok, Kanada, Norvégia és Orosz Föderáció őslakosait érinti. Továbbá a természeti kincsek kiaknázása aaz északi-sarki őshonos népek jogi státuszát is érinti. E tekintetben fontosnak tartom kiemelni, hogy az egyes érintett államok eltérő jogi szabályozást alkalmaznak, ami megmutatkozik a nemzetközi szabályozás adaptálásában és a nemzetállami szintű jogalkotásban. Ennek példája lehet Kanada és Norvégia esete, amelyek hasonló nemzetközi jogi normákat adaptáltak, ahogyan Hansen és Bankes (2008) e két államra vonatkozó esettanulmánya is megállapítja. Fontos különbség, hogy Norvégia az egyetlen, amely elfogadta az ILO 169. számú konvencióját (egyezmény a bennszülött és törzsi népekről a független országokban),¹²⁹ amely mind az önmeghatározás, mind pedig a terület feletti rendelkezés jogát elismeri az őslakosok esetében (Mikkelsen & Langhelle, 2008, p. 291). Ettől függetlenül Kanadában is érvényben van olyan belső szabályozás, amely elismeri az őslakos népek erőforrások feletti rendelkezését Hansen és Bankes (2008) is megállapítja. Az Amerikai Egyesült Államok és Orosz Föderáció esetében a nemzetközi egyezmények elfogadása, és azok belső jogrendszerbe ültetése nem olyan teljes körű, mint az előbbi két ország esetében. Azokban a régiókban, ahol az őslakosok beleszólással

¹²⁹ Az egyezmény magyar fordítása [itt](#) elérhető.

rendelkeznek a terület erőforrásainak hasznosítása felett, ott ez konfliktusok forrása lehet. Az őslakosok sok esetben igyekeznek blokkolni a földterületek gazdasági hasznosítását (például bányászati tevékenység elindítása), mivel a természeti kincsek kiaknázása ellehetetleníti annak hagyományos funkcióinak megőrzésével (például rénszarvas terelési útvonalakat vág ketté, vagy a tradicionális vallás szenthelye), ahogy erre Johanna Roto (2018) is felhívja a figyelmet. Az őslakosok ellenállása az állam vagy egyes gazdasági vállalatok érdekeivel ütközik. E viták jellemzően nem a tengeri területek esetében bontakoznak ki, hanem a szárazföldiek esetében, amelyet a következőkben még vizsgálok. Emellett a jelen kutatásban vizsgált észak-európai őshonosok, a számik esetében marginális kérdésnek számít a tengeri területek erőforrásainak hasznosítása, így e kérdéskört nem mutatom be részletesebben.

Fontosnak tartom röviden összegezni, hogy a tengerekhez kötődő másik kiemelt gazdasági lehetőség, a szállítási útvonalak elérhetővé válása. A hajózási útvonalak nemzetközi kereskedelmi hajózás általi használatbavétele összetett módon hat. Az infrastruktúra fejlődésén keresztül javítja a helyi népesség megélhetési lehetőségeit a hajózási szolgáltatások kiépülésén, a természeti kincsek kitermeléséhez kapcsolódó tevékenységeken keresztül (Downing, 2019). Ugyanakkor jelen kutatás szempontjából lényeges, hogy az őslakosok hagyományos életformájától eltérő életkörülmények meghonosodását is maga után vonja a szektor kiépülése és fejlődése, ami mellett a betelepülő népesség aránya is emelkedik.

Az Arktisz őshonos közösségei – Downing (2019) kutatása alapján – az 1800-as évektől kezdve fokozatosan átállnak az önellátásról a pénzalapú gazdaságra, a kereskedelemre és a többségi társadalomra jellemző foglalkoztatási formákra. Az őshonosok még ma is erősen támaszkodnak a természeti erőforrásokra, így a halászati lehetőségekre, az erdőkre és a helyi élővilágra. Ennélfogva a kereskedelmi hajózás fejlődése és a kapcsolódó infrastruktúra kiépülése elsősorban a tradicionális halászati formákra nézve jelent kockázatot, de a környezeti átalakulás szempontjából a navigációs veszélyek is megjelennek, illetve a tengeri emlősök viselkedése megváltozhat.

9.1.2.2. Halászati zónák átalakulása

A mezőgazdaság és a halászati zónák átalakulása a helyi őslakosok hagyományos életformájába is beletartozó ágazatok. A tengeri ökoszisztéma átalakul a klímaváltozás hatására, ami a halászati lehetőségek kiszélesedését vonja maga után, és ezzel új gazdasági lehetőségeket kínál a régióban.

Downing (2019) kutatása alapján a tradicionális halászat kisméretű hajók segítségével valósul meg, amelyekkel akár 100 mérföld távolságba is el lehet jutni. A kereskedelmi hajók forgalmának megnövekedése biztonsági kockázatot jelent a kisebb halászhajókra. Emellett a halállomány hagyományos összetétele is változásban van a klímaváltozás következtében, ami szintén átalakulásra készteti tradicionális halászatot. Továbbá a jég és időjárási viszonyok drasztikus megváltozása növeli a biztonsági kockázatokat, így például az időjárás hektikus változása, vagy a különböző területeken eltérően ható klimatikus folyamatok miatt.

Az átalakuló halászati zónák az élelmiszerbiztonság szempontjából is érintik az északi-sarkvidéki őslakosokat, közöttük a számikat. Ahogyan Gassiy (2019) kiemeli, az élelmiszerbiztonság (korábbi biológiai erőforrások átalakulása) az egészségre és az életkörülményekre is kockázatot jelent. A halászati zónák változása és a halászatra vonatkozó szabályozás¹³⁰ a számik életmódját is érinti, a tradicionális gazdasági tevékenységeket diverzifikálniuk kell, azokat egymással vegyítve alkalmazzák (Nuttal et al., 2005). Így a háztartás bevételeinek egy része jön bérből vagy állami támogatásból, míg másik részét az önfenntartó gazdálkodás adja (a diverzifikáció egyik fontos eleme a turisztikai tevékenységet elemző alfejezetben számolok be, ld 175. o.), például a rénszarvastartó számik tengeri halászati tevékenységet is folytatnak a nyári időszakban (tőkehal, lazac, fekete tőkehal halászata) (Nuttal, 2005; Paltto, 2014).

A vizes élőhelyek (folyók, tavak) és a halászat átalakulása a szárazföldi területeken is zajlik. Különösen azoknak a számiknak az esetében hangsúlyos e tényező, akiket az észak-európai határok meghúzása elvágott a tengeri területektől (finn, svéd területeken élő őslakosok) (Lantto, 2010), és akik ennek hatására áttértek a tavi és folyami halászatra. Helyzetüket azonban nehezíti a folyami szabályozás miatt lecsökkent halmennyiség mellett a turisztikai célokat szolgáló horgászat, és az így lehalászott nagy mennyiségű hal. Ahogy a Kádár Zoltán szerkesztette kötetben Kriste Paltto (2014) írja, a törvényi keretek a turisztikai és sporthorgászatot juttatják előnyhöz a megélhetést szolgáló halászattal szemben. (Tilalmi napok kerültek bevezetésre a hálóval történő halászatra, amikor a sporthorgászat lehetséges.) A halászati tevékenységet emellett más tényezők is nehezítik. A helyi áru versenyképességét rontja a külföldi behozatal és a ráfordítás magas aránya (Paltto, 2014). Ez a tényezők a hagyományos életforma folyamatos átalakulásának és az őslakos társadalom attól való távolodásának irányába hatnak. E jelenség

¹³⁰ A megváltozott körülményekhez, a halászati zónák átalakulásához a törvényi szabályozás is alkalmazkodik, e jogszabályokra jelen dolgozatban nem térek ki részletesebben, annyit emelek ki, hogy azok hatnak a tradicionális életformát élő őslakos közösségekre, és sok esetben figyelembe veszik a környezeti degradációt, és annak megfékezését célozzák.

egyrészt politikai érdekképviselőnkben is megjelenik, részben politikai törésvonalat okozva, (a modern életformához alkalmazkodás és a tradíciókhoz való ragaszkodás között), másrészt hatást gyakorol az általuk képviselt, a természeti környezet állapotával és saját életmódjuk átalakulásával összefüggő ügyekre.

A tengeri és az édesvízi bioszféra átalakulása csak egy része a számik hagyományos életmódját átalakító tényezőknek, ennél lényegesen meghatározóbb a szárazföldek flórájának és faunájának átalakulása.

9.1.3. A szárazföldi területek éghajlatváltozásának hatása

9.1.3.1. A klímaváltozás és a mezőgazdaság

Napjainkban is az őslakos népek egy része a tradicionális életformához kötődő gazdasági tevékenységet folytat. A számik hagyományos életformája javarészt a szárazföldekhez kötődik. A szárazföldön megfigyelhető éghajlatváltozás szintén hatást gyakorol az őslakosok hagyományos életformájára. Az ENSZ (2005) egy korábbi jelentése kiemeli, hogy „*az északi-sarkvidéki őslakos népek a jegesmedvék, rozmár, fókák és rénszarvas vadászatától, a rénszarvas terelésétől, a halászatától és gyűjtögető életformától függenek*”(ENSZ, 2007). E gazdasági lehetőségek kulturális identitásukkal is szorosan összefonódnak, vagyis az életkörülmények és ezzel életmódjuk változása kihat identitásukra, valamint politikai érdekképviselőinkre, mind nemzetállami, mind nemzetközi szinten.

A mezőgazdaság átalakulása az identitási kérdések mellett az élelmiszerbiztonsággal és jóléttel is összefügg. Az IPCC jelentése (2001) kiemeli, hogy az éghajlatváltozás és a gazdaság fejlődése megváltoztatja a helyi gazdálkodási módokat, és ezzel együtt az étrendet és a táplálkozást. Az élelmiszer és az életforma megváltozása közvetlenül is kihat az egészségre, de az új termelési módok a levegő-, a víz- vagy a talajszennyezésen keresztül is növelik az egészségügyi kockázatokat (IPCC, 2001).

Mindazonáltal a mezőgazdaság az északi területeken még napjainkban is kevésbé fejlett ágazat, bár a klímaváltozással a növénytermesztés határai fokozatosan egyre északabbra tolódnak. Ahogy Violetta Gassiy (2019) is elemzi, az éghajlatváltozás nemcsak a termelésre alkalmas talajok kialakulásához járul hozzá, hanem komplex hatásokkal jár. A permafroszt olvadása során a légkörbe kerülő karbon mellett romlik az ivóvíz minősége, és az elszigetelten jelen lévő, korábban kiépített infrastruktúra (épületek, utak, csővezetékek, repülőterek) is pusztul (Gassiy, 2019). Emellett Kathrin Stephen (2018) további hatásokat ír le, mint a felmelegedés nyomán a

rovarok és növénybetegségek elterjedése (Stephen, 2018). Az amortizációs folyamatok felerősítik a társadalmi feszültségeket, kényszerű migrációt generálva, ami mellett növekszik a helyi társadalmak esetében a mentális, pszichoszomatikus és a szenvedélybetegségek kockázata (Gassiy, 2019).

A szakirányú kutatás is hangsúlyozza, a növénytermesztésre az északi-sarkvidéki régiók kevésbé alkalmasak, de lehetőségek fokozatosan javulnak. Ezzel együtt kedvezőtlen tendenciák is jelentkeznek, mint a vízhiány, a rovarok, az állat- és növénybetegségek megjelenése. Az újonnan keletkező kihívások negatívan hatnak a terméshozamra (Stephen, 2018). Ahogyan Paltto (2014) is hangsúlyozza, fontos azt is látni, hogy a területen még ma is inkább az állattartás a jellemző, a rénszarvastartás mellett például megjelent a szarvasmarha-tenyésztés és a tejtermelés.

9.1.3.1.1. Rénszarvastenyésztés

A rénszarvas a számi területek szimbolikus állata, a helyiek azonban minden esetben hangsúlyozzák, hogy a réntenyésztés a hagyományos számi gazdálkodás legfiatalabb ága, 500 éve alakult ki kényszerhelyzetből fakadóan.¹³¹ A számik a déli népekkel kereskedtek, illetve adófizetőiké váltak, és e folyamatban a rénszarvastartás kiemelt szerepet kapott. Ahogyan Lennart Lundmark (2007) kutatása rámutat, eleinte szállításra használták a rénszarvasokat, majd a tejét is hasznosították, ezt követően az őslakosok a rénszarvas bundájával kezdtek kereskedni, eladták azt a skandináv népeknek (Lundmark, 2007; Lähteenmäki, 2006). A réntartás napjainkban is fennmaradt, de jelenleg már a betelepült déli népek is e tevékenység irányába fordultak. Sok esetben a réntartás a megélhetés egyik formája, amely mellett a helyiek diverzifikált tevékenységeket folytatnak, mint az idegenforgalom, halászat vagy más mezőgazdasági tevékenységek.

A tradicionális réntartás is változik, a kiegyensúlyozott állomány helyett a hústermelés került előtérbe. Ahogyan Violetta Gassiy (2019) és Kirste Paltto (2014) is kiemelik, a legelők mérete folyamatosan csökken és egyre inkább nehezen hozzáférhetővé válnak. A bioszféra átalakulásával a hagyományos mezőgazdasági tevékenység, így az állattenyésztés lehetőségei is egyre korlátozottabbá váltak. Csökkentek a vadászatra és rénszarvastenyésztésre alkalmas területek, átalakultak a terelési útvonalak, például az útépitések és az infrastruktúrafejlesztések

¹³¹ A rénszarvas lappföldi jelentőségével, illetve annak helyi elterjedésével kapcsolatban alkalmam volt személyes tapasztalatokat gyűjteni finnországi, rovaniemi kutatóútam során 2019-ben.

nyomán (Cepinskyte, 2018). Az új úthálózatok keresztülvágják a rénszarvasok terelési útvonalait, és ezzel csökkentik a hagyományos közlekedés biztonságát (Gassiy, 2019; Paltto, 2014). Továbbá az egyre gyakoribbá váló erdőtüzek megzavarják a rénszarvasok és más vándorló állatok útvonalait. Az infrastruktúra fejlődése és a klímaváltozás együttes hatása átalakítja az állatok hagyományos (tundrai jellegű) élőhelyét (Stephen, 2018). Az észak-európai számik számára a rénszarvastenyésztés szempontjából további problémát jelent a télen enyhévé és esőssé váló időjárás, mivel az redukálja a zuzmóhoz való hozzáférést, vagyis a rénszarvasok alapvető táplálékát. Ennek következtében, ahogy az ENSZ-nek (2005) már egy korábbi jelentése is megalapította, a rénszarvastenyésztőknek a takarmányozásra kell átállniuk a korábbi legeltetési életforma helyett, amely gazdaságilag hosszú távon fenntarthatatlanná teszi ezt a tradicionális mezőgazdasági ágazatot.

Jarno Valkonen (2019) a motoros szán megjelenését vizsgálta, mind a mezőgazdasági, mind a társadalmi-politikai átalakulások aspektusából. A jármű ugyan megkönnyítette a gazdálkodók helyzetét, mégis többirányú kihívást jelentett. Ahogy Paltto (2014) is rámutat, részben az állattenyésztők költségeinek növekedésével járt, illetve Valkonen (2019) szerint a tradíciókhoz való viszonyulást is kihívás elé állította. Továbbá a motorszán szintén negatív környezeti hatásokkal jár, nem csupán az üzemanyag-felhasználása miatt, hanem zajszennyezést okoz, roncsolja a facsemetéket és a rénszarvasok legfőbb táplálékának számító zuzmóállományt, különösen a sport- vagy turisztikai célú motorszánozás esetében (Paltto, 2014).

A klímaváltozás a tundrai állatvilágra, és ezzel az európai őshonosok, a számik vadászati szokásaira is kihat. Az IPCC jelentése már 2001-ben felhívta rá a figyelmet, hogy megváltozik a vadászati szezonok hossza, akár el is marad (IPCC, 2001). Emellett az erdőirtás és erdőgazdálkodás is átalakította a vadászati területeket. Ugyanígy hatott a turizmus és a sporttevékenységek megjelenése az északi-sarkvidéki régióban (Paltto, 2014).

A jövőbeli tendenciákat illetően Stephen (2018) alapján érdemes kiemelni, hogy az újonnan elérhetővé váló termények nem részei a helyi kultúrának, táplálkozásnak és a hagyományos megélhetési formáknak, így a tradicionális életforma mezőgazdasághoz kötődő szegmensének átalakulása csak lassabban mehet végbe. Ahogy az előbbieken utaltam rá, a számik sok esetben diverzifikált kereseti lehetőségekkel rendelkeznek, amelyek sok esetben a turizmushoz is kötődnek, így a turizmus része lehet a tradíciók megőrzésének. A következőkben e szektor tendenciáit elemzem.

9.1.4. További hatások: turizmus

Az Arktisz turizmusának fejlődése sem jövőbeli lehetőség, már napjainkban is rendkívül kiterjedt. Ennek több oka van, mint a térség elérhetővé és egyre ismertebbé válása, valamint az ún. utolsó lehetőség tudatának hatása (a klíma végleges megváltozása előtti utolsó pillanat). A turizmus társadalmi, kulturális és környezeti hatásokkal is jár, amelyeket a következőkben vizsgálok.

A turizmus kapcsán nem csupán a klímaváltozás hatásait szükséges számon tartani. A szektor megjelenése további környezeti degradációt hoz magával, mint a közlekedésből származó levegőszennyezés vagy a hulladék keletkezése. Ezt a hatást erősíti fel, hogy az északi-sarkvidék elsősorban a vadvilága és természeti környezete miatt vált az utazások célpontjává. Paradox módon a turisták megjelenésével hulladék és zajszennyezés keletkezik, veszélyeztetve a vadvilágot és természeti környezetet (Stephen, 2018). Továbbá a turizmus a helyi kultúrára és hagyományokra is hat, azáltal hogy a tradicionális őslakos kultúra is bevonódik a turizmus által bemutatott célpontok közé, így a turizmus a helyi közösségek mindennapi életét és hagyományos életvitelét is formálja.

A turizmus mint az őslakos kultúra megmentésének és fenntartásának lehetősége tükröződik az európai uniós politikákban is. Az EU ARCTISEN¹³² (Culturally Sensitive Tourism in the Arctic, azaz Kulturálisan Érzékeny Turizmus az Északi-sarkvidéken) elnevezésű projektjének egyik célja, hogy lehetőséget teremtsen az északi-sarkvidéki őslakos népeknek – más helyi turisztikai vállalkozók mellett – a kulturális örökségük és kortárs életkörülményeik hasznosításával (Olsen et al., 2019). E megfogalmazás kitér a helyi őslakosokra és kultúrájuk megőrzésének jelenkori feltételeire, mégis megjegyzendő, hogy a turizmus szerepe az identitás és a hagyományos kultúra megőrzésében megosztja mind az érintett őslakosokat, mind a tudományos közéletet.

A turizmus előnyeként emelik ki a pozitív foglalkoztatási hatást. Az őslakosok körében általános, nemzetközi jelenség, hogy magas a munkanélküliség (ENSZ, 2010; OECD, 2020). Sok esetben az egyik fő megélhetési lehetőségük a turizmus. További hatásai között mutatkozik meg a hagyományok ápolása, például a rénszarvastartás megőrzésének lehetősége. Emellett egyes – például a svédországi számik körében végzett – felmérések alapján alkalmas társadalmuk tényszerű bemutatására, és ezzel a politikai érdekképviselő egyik formájának is tekinthető. A turizmussal foglalkozó számik társadalmi, kulturális és politikai szerepet

¹³² A 2014–2020-as időszakra vonatkozó Európai Unió Területfejlesztési Alap, Északi-periféria és Arktisz programjának része.

tulajdonítanak munkájuknak (Lei et al., 2018). E perspektívából, ahogy Ayaydın és Akgönül (2020) megállapítja, a turizmus az egyetlen eszköz a teljes asszimiláció elkerülésének.

A turizmus árnyoldalait figyelembe vevő érvek a kizsákmányolás és a folklorizáció,¹³³ ezt hangsúlyozza Ayaydın & Akgönül (2020) elemzése is. Más szerzők, közöttük Cassel is a gyarmatosítás jelenkori változataként írja le az idegenforgalmat (Cassel, 2019). Ilyen módon a hagyományos életforma és művészet már nem a korábbi helyét tölti be a társadalomban, hanem a turisztikai szolgáltatássá válik. Egy számi őslakos megfogalmazásában: „*A lappság elsősorban turisztikai célokat szolgál, kereskedelmi tárgynak tekintik őket (Biirit Piedki, helyi asszony)*” (Paltto, 2014, p. 54). Egy másik interjúalany még markánsabban fogalmaz a számi kultúra folklorizációjára vonatkozóan: „*A lapp jó úton jár afelé, hogy egy nomád-sátoros cirkuszi alakká váljék, aki az aszfaltozott út mentén árulja turista-kacatjait, amelyek állítólag még lapp eredetűek volnának, de amit lapp soha életében a maga otthonában nem használt. Az idegenforgalmi szakemberek mindig is gátlástalanul kihasználták a lapp kultúra különleges vonásait anélkül, hogy az idegenforgalmi csaliért valaha is fizetniük kellett volna (Oula Näkkäläjärvi, helyi asszony)*” (Paltto, 2014, p. 57). Az állítással összhangban van Cassel (2019) kutatási eredménye, miszerint a turizmus paradox módon az őslakosokról alkotott sztereotípiák erősödéséhez, és nem az őslakosok tényleges megismeréséhez vezethet, mint a kultúrára valójában nem jellemző szuvenírek példája is mutatja az előbb idézett interjúban.

A sztereotípiák és a valódi kultúra ellentmondása elvezet egy másik jelenséghez is. A nyugati civilizáció sok esetben szembeállítja saját magát és identitását a primitív kultúrával. Ahogyan Viken és szerzőtársai (2015) fogalmazzák, e szembeállítás erősíti a különállóság érzetét a két kultúra között. A nyugati civilizáció és az őshonos kultúra együttélése, illetve konfliktusa sok esetben felszín alatt megbúvó ellentétet sejtet.

A turizmus további negatív hatásait emelte ki Traian C. Leu (2018), aminek lényege, hogy az idegenforgalom más szektorokhoz képest alacsonyabb kereseti lehetőséget biztosít, és szezonális jelleggel is bír, vagyis nem stabil bevételi forrás. Így konzerválja az őslakos népcsoport hátrányos gazdasági helyzetét a többségi társadalomhoz képest. Traian C. Leu (2018) és Paltto (2014) megállapítása alapján a turizmus csupán a megélhetés diverzifikálására szolgál, általában a rénszarvastenyésztés kiegészítő ágazata. Önmagában nem alkalmas a megélhetés biztosítására (Leu, 2018; Paltto, 2014).

¹³³ A folklorizáció abban az értelemben történik, hogy a korábbi egymással összefüggő tradíciók egyes elemei kiragadva, eredeti funkciójukat elveszítve válnak értékesíthető idegenforgalmi látványossággá, vagy idegenforgalmi ajándéktárggyá.

A turizmus jelenségének vizsgálata már nagyban kötődik a társadalmi folyamatokhoz, a következőkben az elmúlt évtizedek legfőbb társadalmi tendenciáit elemzem, közöttük az urbanizációt és a jólétet, amelyeket a szakirányú kutatás mellett a nemzetközi szervezetek (ENSZ, Arktisz Tanács) is kiemelten figyelnek.

9.2. A társadalmi környezet átalakulása

9.2.1. Urbanizáció

Az Északi-sarkvidéken létrejött városoknak nincs történelmi hagyománya, emellett az urbanizáció a falusias területekre is begyűrűzik. Ennek háttere már kevésbé köthető a klímaváltozáshoz, de mivel alapvetően határozza meg a helyi társadalom mindennapjait így szükségesnek tartom vizsgálni.

Az urbanizációt a szakirányú kutatás elsősorban a globalizáció terjedéséhez köti (Conde & Sánchez, 2017). A jelenség számos hatással jár, például kihat a tradicionális helyi kultúrára, a környezeti természetre gyakorolt hatását tekintve pedig az infrastruktúra kiépülése a tájat alakítja át, felerősíti a környezeti hatásokat és a klímaváltozást. Az urbanizációval járó migráció szintén átalakítja a helyi lakosság összetételét, ahogy többek között Joon (2018) és Stephen (2018) is kimutatja. Emellett az átalakulás a régióból való elvándorlást is erősíti, ahogy a mobilitás, az oktatási és a karrierlehetőségek szintén megnyílnak a helyi közösségek számára (mivel az infrastruktúra és az oktatási rendszer összeköti a korábban elzártabb közegben élő őshonosokat a többségi társadalommal). Továbbá a gazdasági rendszerek is átalakulnak, megjelenik a pénzalapú gazdaság, és ezzel a korábbi önfenntartás helyett megjelenik az élelmiszerek és más árucikkek beszerzése. Stephen kiemeli azt is, hogy a többségi társadalom életviteléhez, az urbanizációhoz és a globalizációhoz való alkalmazkodás a helyi kultúra és nyelv elhagyásához is vezethet (Heleniak, 2014; Stephen, 2018).

A fentiek mellett az új, nyugati társadalom által meghatározott értelmezési keretrendszerbe került őslakosok életvitelét nem csupán az urbanizáció vagy globalizáció hatásai határozzák meg. A nyugati gondolkodás szempontjából a jóléti mutatók vizsgálata is fontos, még ha ez általában szorosan kötődik is a nyugati civilizáció normáihoz.

9.2.2. Jólét

Henry P. Huntington és szerzőtársai (2019) kiemelik, hogy a klímaváltozás kihat a helyi közösségek jólétére (egészség, szegénység, oktatás, a kultúra vitalitása, társadalmi egyenlőtlenség, jogaik státusza). Ugyanakkor ahogyan Langhelle és Hansen (2008) hangsúlyozza, az őslakos népek számára a jólét nem monetáris értelemben mérhető szegénységet vagy gazdagságot jelent. Sokkal inkább az identitással kapcsolatos kérdés, vagyis van-e lehetőségük saját identitásuk megélésére (nyelvhasználat, vallásgyakorlás és a hagyományos életforma). A gazdasági értelemben vett jólét és az identitás megélésének lehetősége is nagy eltéréseket mutat a teljes északi-sarkvidéki régióban.

A jólét nyugati civilizációtól eltérő értelmezéséhez az is hozzátartozik – Langhelle és Hansen (2008) kutatása alapján –, hogy a pénz egyénenkénti kezelésével szemben az őslakosoknál sokszor a táplálék megosztása jellemző. A szerzők felmérése alapján az északi-sarki őslakos közösségek 90%-a a 2000-es évek első évtizedében is megosztotta az élelmet közösség más tagjaival vagy családjaival. Az élelem még napjainkban is szorosan kötődik a hagyományos tevékenységekhez, mint halászat, állattartás, vadászat. E gazdasági aktivitási formák erősen kitettek a klímaváltozás hatásainak (Langhelle & Hansen, 2008).

A jólét materiális mutatói alapján megállapítható – a fentiekkel is összhangban, ld. például ILO 169. sz. konvenciója, de Langhelle és Hansen (2018) is hasonló következtetésekre jutott –, hogy az arktikus őslakos népekre általánosan jellemző a magasabb munkanélküliségi ráta, mint a többségi társadalom esetében, továbbá alacsonyabb az iskolázottság szintje, rosszabb az egészségügyi állapot, és így rövidebb a várható élettartam is. Emellett olyan társadalmi problémák is sújtják a népeket, mint az alkoholizmus elterjedtsége vagy a szociális deprimáció. Ugyanakkor a teljes Északi-sarkvidék esetében a mutatók gyors javulása figyelhető meg más régiók őslakosaitól eltérő módon (Langhelle & Hansen, 2008). Azonban, ahogy az előbbiekben kiemeltem, azt is szükséges figyelembe venni, hogy a gazdasági mutatók alapvetően nem tükrözik az őslakos szemléletet, és az identitás megőrzésének és a hagyományok gyakorlásának lehetőségeiről nem adnak tájékoztatást.

A két tényező összefügg, vagyis a hagyományos kultúra elvesztése és a jóléti mutatókban mérhető életkörülmények változása. Gassiy (2019) leírja, hogy egyes őslakos népcsoportok esetében az egészségügyi kockázatok fokozottabbá válnak a hagyományos életmódjuk

átalakulásával.¹³⁴ Magas a halálozási ráta, a pszichoszomatikus betegségek, továbbá az alkoholizmus problémája mellett az ivóvíz minőségének romlása kihívást jelent, ami mellett emésztőszerv rendszeri betegségek is jelentkeznek.

A fenti jelenségeket azért tartottam szükségesnek bemutatni, mivel ezek az alapjai a vizsgált társadalmi csoport jellemzőinek, mint a csoport tagoltsága, politikai törésvonalak, amelyek az érdekképviselésben is tükröződnek. A leírt jelenségek arra is rávilágítanak, hogy a számik hagyományos életmódja milyen téren kötődik a természeti állapothoz, és milyen kihívásokkal szembesül. A hagyományos életforma átalakulásához hozzájárul a klímaváltozás, urbanizáció, globalizáció vagy a többségi társadalommal, a nyugati civilizációval való együttélés.

Más szerzőkkel együtt Elena Conde és Sara Iglesias Sánchez szerzőtársaikkal (2016) rámutattak arra, hogy az Arktisz erőforrásaiért folyó küzdelem jelentős hatást gyakorolt a helyi őslakos közösségekre, hagyományaikra, természetes életformájukra. Alkalmazkodniuk kellett az új kihívásokhoz. E folyamat időbeli dimenzióját is fontosnak tartom kiemelni, az alkalmazkodási folyamat nem csupán az elmúlt évtizedekben indult el. Ahogy Louwrens Hacquebord (2012) kutatásai kimutatták, az erőforrásokért való versengés már évszázadok óta tartó folyamat az Északi-sarkvidéken. A gyarmatosítás és a keresztény térítések nyomán a helyi lakosság életmódja és korábbi társadalmi berendezkedésük is jelentős változáson ment keresztül. Ahogy Kathrin Stephen (2018) kutatási eredményei között is szerepel, a nyugati civilizáció térhódítására került sor, amely során az őslakos kultúrát háttérbe szorították. (A nyugati civilizációhoz tartozó népesség számának dinamikus növekedése és az őslakosok asszimilálása is lezajlott.) A nyugati civilizáció hatása mellett az Északi-sarkvidék klímaváltozása is fontos tényező, amely szintén nagymértékben formálja a helyi őslakosok életkörülményeit, a közösségen belül különösen a hagyományosabb és természetközeli életmódot folytatókat (Stephen, 2018; Gracia-Lozano & Egea, 2016). Gracia-Lozano & Egea (2016) azt is kiemeli, hogy az őslakos csoportok a legsérülékenyebbek, éppen természetközeli gondolkodásuk és életformájuk miatt.

A hasonlatot, miszerint az Arktiszt a tekintetben is a nemzetközi folyamatok laboratóriumaként tartják számon, értelmezhetőnek tartom az őslakosok vonatkozásában is, akiket a kihívásai sűrített formában érintenek (többek között az urbanizáció, a globalizáció vagy a nyugati

¹³⁴ Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a hagyományos életforma változását a klímaváltozás következményei felgyorsítják.

civilizációval való együttélés). Kathrin Stephen (2018) megfogalmazásában az Északi-sarkvidék klímaváltozásának a leginkább kitett társadalmi csoport a helyi őslakosok, akik a leginkább sérülékenyek a változással szemben. Ennek mentén a nemzetközi kapcsolatok diszciplína, illetve a geopolitika is felfigyelt arra a jelenségre, hogy a helyi első népek területi jogai miként alakultak, illetve milyen kormányzati, jogi, politikai aktivitást fejtenek ki a régió ügyeiben.

9.3. Az európai őslakos népek, a számik érdekképviselése

Jelen fejezetben az Arktisz észak-európai őslakos népcsoportjának, a számiknak társadalmi jellemzői és politikai érdekképviselések mellett az éghajlatváltozáshoz és a környezeti degradációhoz való viszonyulását is elemzem.

Barry Scott Zellen (2009) rávilágít, hogy az Arktisz geopolitikai folyamatai sajátos területe a nemzetközi tanulmányok diszciplínájának, mivel heves érzelmeket vált ki: a területi igények, az őslakosok önrendelkezés iránti vágya ütközik, ahogyan az őslakos társadalom egy részében is él az elutasítás a kolonializmussal, neokolonializmussal, globalizációval, és a többségi nemzet kormányainak őslakosokhoz való viszonyulásával szemben. E tényezők pedig a populáris kultúrában is ismertté tették az Arktisz őslakosainak ügyét. A közvélemény egy része könnyen tud azonosulni az őslakosokkal és az őket érő kihívásokkal, ami hozzájárul ahhoz a jelenséghez, hogy korunk az Arktisz-korszaka (Age of Arctic) (Young, 1986, p. 5), még ha Young más okokból is, elsősorban a helyi természeti erőforrások és a nagyhatalmak jelenléte miatt is fogalmazta meg tételét.

Az őslakosok nemzetközi térben való megjelenését és státuszuk felértékelődését több lépcsőben vizsgálom jelen fejezet keretei között. Elemzésemben először a számi kultúra nyugati civilizációhoz viszonyított helyzetét vizsgálom, majd a népcsoport főbb, politikai érdekképviseléseit is meghatározó társadalmi jellemzőit. Ezután a számik nemzetállami szintű, majd nemzetközi politikai státuszának fejlődését elemzem, különös tekintettel az Arktisz Tanácsra.

9.3.1. Számi népcsoport

A következőkben azokat a társadalmi jellemzőket elemzem, amelyek a számik politikai érdekképviselése szempontjából meghatározóak.

Fontos tényező a számik identitása szempontjából, hogy a népcsoport Európa legrégebbi, és egyben egyik legsajátosabb kulturális és történelmi örökséggel rendelkező csoportja. A számik Európa egyetlen hivatalosan elismert őslakos népcsoportja (Valkonen & Valkonen, 2017). Identitásuk, önmeghatározásuk szempontjából szintén fontos tényező. A számik egyedi, a szomszédos népektől és a nyugati civilizációtól jelentősen eltérő fejlődési utat követtek évezredekig. Ez nem jelentett teljes elszigeteltséget más európai népcsoportoktól, kapcsolatban álltak észak-európai népcsoportokkal (így például a skandinávokkal és rasszokkal), az interakció a középkortól vált egyre intenzívebbé. A számik multinacionális kapcsolatait geopolitikai szempontból is érdemes vizsgálni.

Lassi Heininen (2009) arra hívja fel a figyelmet, hogy a transznacionális kapcsolatok – különösen a kereskedelem révén – már több ezer éve jelen vannak a régióban. Emellett a gazdasági kapcsolatok más módon is évszázados történelmi múltra tekintenek vissza: a számik a skandináv népek adófizetői lettek a 10. századtól (Bereczki, 2006; Solbakk, 2006). Geopolitikai és geoökonómiai szempontból fontos tényező volt, hogy a szomszédos népek számára értékes luxuscikket adtak el, mint például prémek, kézműves termékek, közöttük a nemesfémekből készített ékszerek, illetve a későbbi századokban a rénszarvasból előállított produktumok (szörme, hús, bőrből készült eszközök) (Hacquebord, 2012; Heininen, 2009). Az értékes természeti erőforrások vonzották a régióba a szomszédos, észak-európai népeket, amely folyamat később a keresztény térítésekhez és a betelepüléshez is elvezetett.

A keresztény térítések bizonyos területi eltérésekkel a 16. századtól kezdődtek, majd a folyamat a 18. századra gyorsult fel (Bereczki, 2006; Solbakk, 2006). E pontnak különös jelentőséget ad, hogy az őslakos kultúra egyedi fejlődésében ezzel törés következett be. A sajátos fejlődési út a 16–17. századig állt fenn. A kulturájuk évezredes elszigeteltségének lenyomatai napjainkig fennmaradtak.

Az őslakos és észak-európai kultúra együttélésében a keresztény térítések mellett a gyarmatosítással következett be fordulat. Az európai őslakosok irányába hasonló elnyomás és diszkrimináció irányult, mint más kontinensek első népei esetében (Hämäläinen, 2018). E jelenség sajátos aspektusa, hogy az európai gyarmatosítás a kontinensen belül is lezajlott, nem kizárólag távoli földrészekeken. Fontos különbség a számik és más régiók őslakos csoportjai között, hogy a számik esetében már a hódítások előtt is hosszú történelmi múltra visszatekintő kapcsolat állt fenn a nyugati civilizációval. Ez azt is jelenti, hogy a gyarmatosítás időszakát nehezebb meghatározni, az elnyújtottabb folyamat volt, mint más kontinensek esetében.

A fokozatosan megvalósuló hódítás része, hogy a számi népesség adóztatása a skandináv népek által már a 9. században megkezdődött. Továbbá a norvég, svéd és finn települések egyre északabbra terjeszkedése folyamatosan zajlott. Ehhez hasonlóan elmosódik a keresztény térítések határa, azok már a 11. században elkezdődtek, de a vallás kevésbé terjedt el. Majd a számi területek keleti részén a 15-16. századtól létesültek ortodox kolostorok. Miközben a nyugati területeken a 16. század óta vannak lutheránus templomok. A hagyományos számi gazdálkodási közösségek felszámolásában a bányászat (Lawrence & Åhrén, 2016) és a mezőgazdaság (Andresson et al. 2005) régióban való meghonosítása hozott gyökeres változásokat (Kusmenko & Riessler, 2000; Heininen, 2009; Bereczki, 2007; Greaves, 2018). Ennek következtében a Sapmitól (számi magrégió, ld. 13. térkép: *A számik által lakott terület (Sápmi) és nyelv dialektusainak földrajzi elhelyezkedése*) délebbre a lappok többségi társadalomba való beolvadása a 16–18. század során zajlott le. Néhány szórványos előzményt leszámítva, az északi-sarkvidéki régió magrégiójában a skandináv és finn lakosság valódi megtelepülése a 18. századtól datálható (Bereczki, 2007; Greaves, 2018).¹³⁵

A skandináv népek betelepülése új gazdasági, politikai és társadalmi rendszer kialakítását hozta maga után. A gyarmatosítást és az utána következő együttélést az őslakosokkal szembeni diszkrimináció és elnyomás jellemezte. Ez konfliktusforrást jelenthetett a gyarmatosító társadalom (Skandináviában a nyugati civilizáció, az orosz területeken az ortodox civilizáció) részéről a számik irányába. Valódi konfrontációra azonban nem került sor, illetve az agresszió lényegében egyirányú volt, a betelepülők felől irányult a helyi lakosság ellen. Az őslakosok részéről passzív ellenállás bontakozott ki, amelynek jelenségei közé tartozott egy sajátos nyelvezet kialakulása, amely csak a szűk közösség számára volt érthető, és szabadabb politikai véleményformálásnak hagyott teret burkolt formában (Hämäläinen, 2018; Eriksen et al., 2018). Bereczki András (2007) kiemeli, hogy lényegében egyetlen feljegyzett esetben került sor valódi lázadásra, amelyet szigorú megtorlás követett (Bereczki, 2007). Az őslakosokkal szembeni elnyomás 300 év elteltével, az 1970-es években kezdett enyhülni.¹³⁶ A számik politikai érdekképviselésének fejlődését a következőkben vizsgálom részletesebben.

A számi népcsoport politikai érdekképviselésének elemzése során érdemes figyelembe venni, hogy az őslakos népek a nyugatitól jelentősen eltérő gondolkodásmóddal és világlátással rendelkeznek. Az megjegyzendő, hogy a kultúra és a gondolkodásmód sajátosságai más

¹³⁵ A magterületekre először a 14. században, majd a 17. században érkeztek telepések.

¹³⁶ A változás Norvégiából indult el. Norvégiában különösen erős elnyomás volt tapasztalható az időszakban, amellyel szemben fokozódó ellenállás robbant ki az ún. Alta-ügy nyomán (Bremmer, 2012). Emellett az őslakosok nemzetközi jogi helyzetének fejlődése is hozzájárult jogaik saját nemzetállamaikban való elfogadtatásához.

földrészek őslakos népeivel mutatnak rokonvonásokat. Ezáltal az őslakos népek kultúrája Európán belül egy különálló, nyugati civilizációtól eltérő kultúrkört képvisel. Ez a tényező az őslakosok és a skandinávok illetve szlávok közötti összeütközés alapjává válhatott, még ha az inkább egyirányú elnyomásban is nyilvánult meg a betelepülők részéről az őshonosokkal szemben. A 20. századtól e helyzetben fordulatot jelentett az őslakosok jogainak és politikai érdekképviselésének fejlődése, mind nemzetállami, mind nemzetközi szinten.

9.3.2. Nemzetállami szint: A számik politikai és jogi státuszának fejlődése

A számik politikai és jogi státuszának fejlődése többlépcsős folyamat volt. A fentebb említettekkel összhangban az őslakosok nyugati civilizációval való együttélését a betelepülések időszakától datálhatjuk, vagyis a 16-18. századtól. Az első nagyobb korszak lényegében a 20. század közepéig tartott, azonban ez inkább lépcsőzetes, több szakaszból álló folyamatnak tekinthető. A különböző számi népcsoportok egységes vizsgálatát nehezíti, hogy a négy országban eltérően zajlott az elnyomás felszámolása és a kisebbségi jogok biztosítása. Az első nagyobb korszak társadalmi körülményeit az őslakosokkal szembeni diszkrimináció jellemezte, és a fentebb leírtaknak megfelelően a számiknak csak korlátozott eszközeik voltak a véleményformálásra és a politikai érdekképviselésre.

A második korszaknak, és egyben a fordulat időszakának az 1960-70-es éveket tekinthetjük. Eltérő fejlődési utakat láthatunk a négy számik lakta országban, Norvégiában ez az időszak az elnyomás tetőzésének tekinthető – többek között Michael T. Bremmer (2012) szerint –, amely nyomán ezzel az őslakosok ellenállása is a korábbiaknál nagyobb léptéket öltött. E mozzanatot, ahogyan a szerző rámutat, a norvégiai Alta-folyóra tervezett vízerőmű elleni demonstrációhoz kötik. Az 1970-es évek elején egy norvégiai számi település került veszélybe az Alta-folyón tervezett vízerőmű építése miatt. Az eset kapcsán kibontakozó tüntetések ráirányították a figyelmet a számik helyzetére, és ettől kezdve politikai státuszuk javulása következett be (Bremmer, 2012). A 20. század második felétől a tüntetés vált a számik politikai érdekképviselésének jellemző formájává, a fordulatot is ez a politikai eszköz hozta a kisebbségi jogok kiterjesztésében.

A számik jogainak fokozatos elismerése több módon is kibontakozott, egyrészt megjelent a tradicionalista politikai mozgalom, amely a kultúra és a művészet területére is kiterjedt (például előadó-művészet, éneklés), és kölcsönhatásba lépett a politikai mozgalmakkal. A társadalmi folyamatokra is kihatottak a változások, erről a következő alfejezetben írok részletesebben.

További fontos elem volt politikai jogaik elismertetésében a környezetvédelmi szempontok hangsúlyos megjelenése gondolkodásmódjukban, amely nemzetközi fórumokon való fellépésüket is elősegítette. Ez utóbbi jelenséget is a következőkben elemzem részletesebben.

Az egyik jellegzetesség, a nemzeti és nemzetközi szinten is elismert elem volt az őslakosok környezetvédelmi aktivizmusa, melynek a jogfejlődésben is nagy jelentősége volt. Ahogy az Alta-ügy is mutatja, a vízerőművel szembeni fellépés nem csupán önérdek-képviselésük miatt válhatott sikeressé, hanem annak környezetátalakító vonása miatt is. A számik saját földterületeiket érintő beavatkozások elleni tiltakozása (demonstráció) rendszeresen alkalmazott érdekképviselési formává vált, olyan esetekben is, mint a rénszarvasterelési zónák korlátozása, a területi bányászati jogok kiadása (Roto, 2018).

Az 1960-70-es években nem csupán a kisebbségi és többségi társadalom ellentéte vált nyilvánvalóvá, a hagyományos életforma és a tradíciók értéként való kezelésében fordulat történt. A közösségen belül ezzel ellentét alakult ki a hagyományos életmód és a modernizáció képviselői között, város-vidék törésvonal megjelenéséhez is leírhatónak tartom e jelenséget.

Ahogy erre Margareth Bals és szerzőtársainak (2010) tanulmánya rávilágít, a nemzeti identitás, a tradíciók és az erős asszimilációs nyomás között szoros összefüggés van. A többségi társadalom által bevezetett iskolarendszer és hittérítések kialakították a szégyenérzetet a számikban saját kultúráik és gyökereik iránt. Az ilyen módon megnyilvánuló erős elnyomás ellenállást váltott ki kulturális téren is, a saját tradíciók újrafelfedezésével a 20. század utolsó harmadában.

Fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy a forráselemzésem során olvasottak, és a kutatóutam alatt hallott személyes beszámolók alapján a számi kultúra újraéledésében és a nemzeti identitás felébredésében meghatározó szerepet játszott a számik saját népzeneje, azon belül is az ún. joik¹³⁷ éneklés hagyománya. Thomas Hilder (2014) a téma angol kutatója *Sámi Musical Performance and the Politics of Indigeneity in Northern Europe* című könyvében dolgozta fel a jelenséget. A szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy egyes számi énekesek (többek között

¹³⁷ A joik számikra jellemző sajátos énekforma, Tamás Ildikó (2013, p. 62) megfogalmazásában „művészi kifejezőmódjának megértése a ritmus, a dallam és a szöveg viszonyának leírásával valósulhat meg”. „Kevés szó van benne kidalolva” (A számi folklórszövegek kutatásának módszertani kérdései. *Ethnographia*. 124(1), 42-66). Sokszor konkrét szavak nélkül fejez ki erős érzelmeket, emellett pedig visszaemlékező műfajnak is tekinthető (Tamás, 2013).

Mari Boine¹³⁸ vagy Nils Aslak Valkeapää¹³⁹) széles körű, nemzetközi szintű elismertsége segítette a nemzeti identitás és a tradíciók feléledését, valamint a népcsoport hazai és nemzetközi elismerését (Hilder, 2014). Az említett énekesek ugyanis a teljes nemzetállam előtt és nemzetközi szinten¹⁴⁰ is elismert előadóká váltak, miközben széles körben népszerűsítették saját számi gyökereiket. Az 1960-as évektől a művészeti kifejezésformák – különösen a joik éneklés – mozgalommá váltak, a nemzeti identitás kifejezőjévé (Hilder, 2014).¹⁴¹

A számik politikai legitimációját és a széles körű elismerést egy másik tényező is elősegítette. A természeti értékek kiemelt helyen való kezelése és a környezettel való harmonikus együttélés propagálása szintén erősítette a számi nemzeti mozgalom kibontakozását. A finnországi Lappföldi Egyetem kutatója, Marjo Lindroth (2015) is felhívja rá a figyelmet, hogy az őslakos népek – közöttük az Arktisz népcsoportjai, így a számik – természettel való különleges kapcsolatuk miatt kaptak lehetőséget, hogy megjelenjenek nemzetközi fórumokon. Nem ez volt a kizárólagos ok, de lényeges elem volt a folyamatban, amelynek során az ENSZ szakosított szervei, illetve az Arktisz Tanács kiemelten kezdte kezelni az őslakos népeket.

A fentieknek megfelelően a politikai törésvonal másik oldala, a városias, modern életforma is megjelent a számik között, annak társadalmi folyamatokban gyökerező hátterével¹⁴². Ahogyan Tanja Joonas (2018) kutatása is kimutatja, magas az asszimiláció és az elvándorlás aránya a számik körében. Ugyanakkor statisztikákkal alátámasztott, pontos képet nehéz alkotni a jelenségről, mivel az észak-európai országokban nem vezetnek hivatalos kimutatást az etnikai hovatartozás vonatkozásában. Tanja Joonas (2018), a Lappföldi Egyetem kutatójának vizsgálata

¹³⁸ Mari Boine nemzetközileg elismert, számos díjjal jutalmazott norvégiai számi zenész, zeneszerző és aktivista. A számi kultúra képviselőjét kiemelt feladatának tekinti.

¹³⁹ Nils Aslak Valkeapää minden idők egyik legkiemelkedőbb és legnagyobb hatású számi művésze volt. Költészetét számos nyelvre lefordították. Költészetét gyakran az őslakosok gondolkodásának és világnézetének kifejezőjeként tartják számon. Valkeapää minden verseskönyvét számi nyelven adta ki. Közülük jó néhányat még nem fordítottak le más nyelvekre. A *Nap, Apám* mellett a két másik központi alkotása a *Szél útjai* és a *Föld, anyám* (Versopolis, 2022).

¹⁴⁰ Finnországi tanulmányi utamról készített blogban beszámoltam ([itt](#)) a számi kultúra nemzetközi népszerűsítésének folyamatáról. A számi kultúra kiemelkedő képviselője, Nils-Aslak Valkeapää 1994-ben felléphetett a Lillehammeri Téli Olimpia megnyitó ünnepségén, amely a norvég állam elismerésének jele, és fontos mérföldköve volt az észak-európai őslakos nép irányába. Néhány évvel később, 2001-ben Marie Boine a norvég trónörökös pár esküvőjén énekelhetett, amely az előbbihez hasonló jelentőséggel bírt.

¹⁴¹ Ez esetben is megfigyelhető bizonyos párhuzam: a hazai szocialista rendszer alatt kialakuló táncmozgalom és annak nemzeti identitásra való visszahatása között.

¹⁴² A populáris kultúra e jelenséget, vagyis a tradicionális és a modern törésvonal megjelenését a számi társadalomban szintén feldolgozta. A 2010-es évek közepén több, a számik társadalmi problémáit bemutató film is megjelent, amely az őslakosok társadalmi problémáinak feldolgozását, valamint a többségi társadalom felőli elfogadásukat célozta. A Számi vér (Sameblod, Sami Blood, 2016) című film egy testvérpár történetét dolgozza fel, egyikük a többségi társadalom városias életformáját kezdi követni Stockholmban, míg a másikuk Lappföldön marad és követi a tradíciókat.

alapján, illetve a finnországi Számi Parlament adatai alapján a finnországi számiknak az 1990-es évek elejéig még 60%-a élt hagyományos területeiken, mára ez az arány 35% körülre csökkent (Tanja, 2018). Az arányszám jó kiindulási alap lehet a két szomszédos skandináv államra vonatkoztatva. A számik több okból vándorolnak el szülőföldjükről: továbbtanulási, jobb megélhetési vagy társadalmi mobilizációs célokból (például magasabb társadalmi státusz és elismertség). Az elvándorlás drasztikus arányát mutatja, hogy – Jooná felmérése alapján – az őslakos gyermekek 75%-a már az egykori számi területeken kívül születik (Kelman & Warg, 2019; Jooná, 2018). Eközben Sápmi gyenge népességmegtartó erővel bír (Bogoyavlenskiy, 2014), a többségi társadalom és az őslakos kisebbség esetében is, annak ellenére, hogy a terület kedvező gazdasági adottságokkal rendelkezik (például természeti kincsek és egyes tartományok esetében magas GDP) (Larsen et al., 2014).

Paradox módon nem csupán az asszimilációs nyomás erősíti a saját kultúra elhagyását. Egyrészt Bals és szerzőtársai (2010) által jegyzett, pszichológiai megközelítést alkalmazó tanulmánya és Tanja Jooná kutatásai is alátámasztják, hogy az évszázadokig tartó elnyomás következménye, hogy sokan ma sem azonosulnak a számi identitással, nem beszélnek anyanyelvüket és nem örökítik tovább a tradíciókat (Jooná, 2018). (A nyelvpolitikai kérdéseket a következőkben elemzem részletesebben.) A diszkrimináció csökkenése és a jogfejlődés paradox módon újabb lendületet adott az elvándorlásnak és a nyugati civilizációhoz való alkalmazkodásnak (Bals et al., 2010; Jooná, 2018; Sarivaara, 2016).

9.3.2.1. Jogi keretek

A számik jogi státuszának vizsgálatát nehezíti, hogy a népcsoport négy országban van jelen, és ezáltal rájuk eltérő jogrendszerek vonatkoznak. A témában folytatott tanulmányaim alapján a három észak-európai ország számos hasonlóságot mutat, míg Orosz Föderációban ettől lényegesen eltérő kisebbségi jogok vannak érvényben.

Mindazonáltal több hasonlóság is megfigyelhető, elsősorban a három észak-európai ország vonatkozásában. A számik politikai érdekképviselőinek, illetve a ma is érvényben lévő jogi keretek kialakulásának korszaka volt az 1990-es évek. A három észak-európai ország alkotmányos formában ismerte el a számik őslakos státuszát az 1990-es évek elején – Norvégia 1990-ban, Svédország 1993-ban, Finnország 1995-ben (Allard, 2018). Orosz Föderáció esetében a kisebbségek és őslakosok jogai, és az erre épülő intézményrendszer általánosságban

is gyenge. A nyugati rokonaikkal való szoros kapcsolattartás mégis jelentős inspirációt jelentett önszerveződésük kialakulásához (Berg-Nordlie, 2015).

Az ILO 169. számú konvenciója, az abban foglalt őslakos alapjogok elfogadása és alkalmazása kiváló tájékozódási pont lehet a kisebbségek helyzetének felmérésében, ahogy erre Tanja Joonaa (2012) is felhívja a figyelmet. Ennek hátterében nem csak az a tényező áll, hogy a norvégiai számi csoport a legnagyobb lélekszámú. A fentebb említetteknek megfelelően, Norvégiában volt a legerősebb az elnyomás az őslakosokkal szemben a 20. század derekán, majd az 1970–1980-as évek fordulójára a tiltakozások és demonstrációk egyre elterjedtebbé váltak. A folyamat hatására a norvég kormány bizottságot hozott létre a számik helyzetének kivizsgálására. Végül a parlament az őslakosok nyelvének és kultúrájának védelme érdekében több törvényt is elfogadott, közöttük a Számi Parlament megalakítását, valamint az ILO 169-es számú konvenciójához is csatlakozott 1990-ben (Bremmer, 2012). Az intézmény a számi nyelvi és kulturális autonómia működését biztosítja, valamint a számikat érintő ügyekben konzultációs joga van, és maga is kezdeményezhet tárgyalásokat például kormányzati szervekkel. A testület tagjait négyévente választják meg a számi közösség tagjai.

A számik jogai a másik két észak-európai államban nem ilyen kiterjedtek. Az ILO 169. számú konvenciója nem került elfogadásra Svédországban és Finnországban. A vita az egyezmény két sarokpontja, az önmeghatározás joga és a földhasználati joga körül rajzolódott ki (Joonaa, 2012; Allard, 2018). Így például az önmeghatározás joga Finnországban ellentétet szült a többségi társadalom és a számik között. Az önmeghatározás kiterjedése olyan kérdésekre, mint a Számi Parlamenti választásoknál névjegyzékbe kerülők listája, amelyet jelenleg a finn állam határoz meg, és nem az őslakos közösség. A vitás ügyeket az generálja, hogy a választói névjegyzékbe több esetben nem kerültek be számi etnikumhoz tartozó polgárok, míg más, többségi nemzethez tartozók szavazati jogot kaptak. A területi döntéshozatalba való beleszólási jog szintén konfliktust okoz a többségi társadalommal. Ennek háttere részben az etnikai arányok eltolódása a lappföldi régiókban, részben az állam gazdasági érdekei (az őslakosok területei természeti kincsekben gazdag).

Függetlenül attól, hogy Svédország és Finnország nem csatlakozott az ILO konvenciójához, kiterjedt kisebbségi jogokat biztosítanak a számiknak. Emellett több közös vonás jellemzi a három északi állam őslakosainak jogait. Bereczki András (2007) megállapítja, hogy a hivatalos nyelvhasználatot és a nyelvoktatást az 1990-es évek óta törvény garantálja mindegyik országban. Emellett létrejöttek a számi nyelvű folyóiratok, könyvek, rádió- és televízióműsorok. Tanja Joonaa (2018) kiemeli azt is, hogy a számi nyelvű oktatás bevezetése fontos

mérföldkő volt.¹⁴³ A határon átnyúló együttműködés irányába hatott, és a három ország számi kisebbségének közös identitását erősítette, hogy 1986-ban a számik elfogadták a közös zászlót és himnuszt (Bereczki, 2007; Joona, 2018). Orosz Föderációban a kisebbségi jogok köre ennél jóval szűkebb, valamint Indra Overland és Mikkel Berg-Nordlie kutatása alapján megállapítható, hogy jelentős társadalmi problémákkal is szembesülnek (Overland et al., 2012). Emellett az Orosz Föderációi számik inkább önkéntes alapon, mint az állam támogatásával vesznek részt a számi együttműködésben. (Norvégiában, Finnországban és Svédországban az állam inkább erősíti a határon átnyúló együttműködést, ahogyan a három állam is számos kérdésben és fórumon kooperál.)

A kulturális autonómia biztosítása érdekében az észak-európai országok Számi Parlamenteket hoztak létre (a fenti norvég esethez hasonló az intézmény működése és jogköre Svédországban és Finnországban is). A kulturális autonómiát a három ország alkotmányos formában ismerte el, a számik őslakos státuszával együtt (Allard, 2018). Az Orosz Föderációi számik esetében a Számi Parlament alulról jövő kezdeményezés formájában jött létre, és nem kapcsolódik hozzá kulturális autonómia. A fórum hivatalos elismertetése még nem történt meg az orosz hatóságok részéről (Berg-Nordlie, 2015).

A számi parlamentek az őslakosok nyelvi és kulturális autonómiáját működtetik (kulturális intézmények, programok és támogatások). A szavazati joggal csak a számi közösség tagjai rendelkeznek (Berg-Nordlie, 2015).

Az 1990-es évektől kialakult kulturális autonómia nagy előrelépést jelentett a korábbi évtizedekhez viszonyítva. Az elmúlt évtizedek során a többségi társadalom sokkal elfogadóbbá vált a számikkal, mint a megelőző évszázadokban.

9.3.2.2. Társadalmi folyamatok és politikai törésvonalak kialakulása a számik esetében

A számi népcsoport társadalmi berendezkedése nem csupán önmagában fontos, az jelentősen befolyásolja a politikai érdekképviseletüket is. Fontos tényező az őslakos népcsoport esetében, hogy kis lélekszámú csoportot alkotnak, és több szempontból is rendkívül tagoltak. (Igaz ez általánosságban az őshonos népekre, de a számik esetében különösen érvényes.) Az észak-európai őslakosok lélekszámát 80–100 ezer főre becsülik (*ld. 14. térkép: A számi népességgel*

¹⁴³ A számi nyelvű oktatás lehetősége ma már adott, de Tanja Joona, a Lappföldi Egyetem kutatójának felmérése alapján a nyelvet beszélő tanárok hiánya továbbra is gátat jelent az oktatásban. További problémát okoz, hogy a magterületektől távol élők tanulási lehetőségei szintén korlátozottak (Joona, 2018).

rendelkező települések Észak-Európában, hivatalos statisztikák nem állnak rendelkezésre). Ezek az eltérések gátolhatják az egységes politikai érdekképviselet kialakítását. Így érdemes a politikai érdekképviseletük fejlődése szempontjából a csoporton belüli dinamikákat és tagoltságot is vizsgálni.

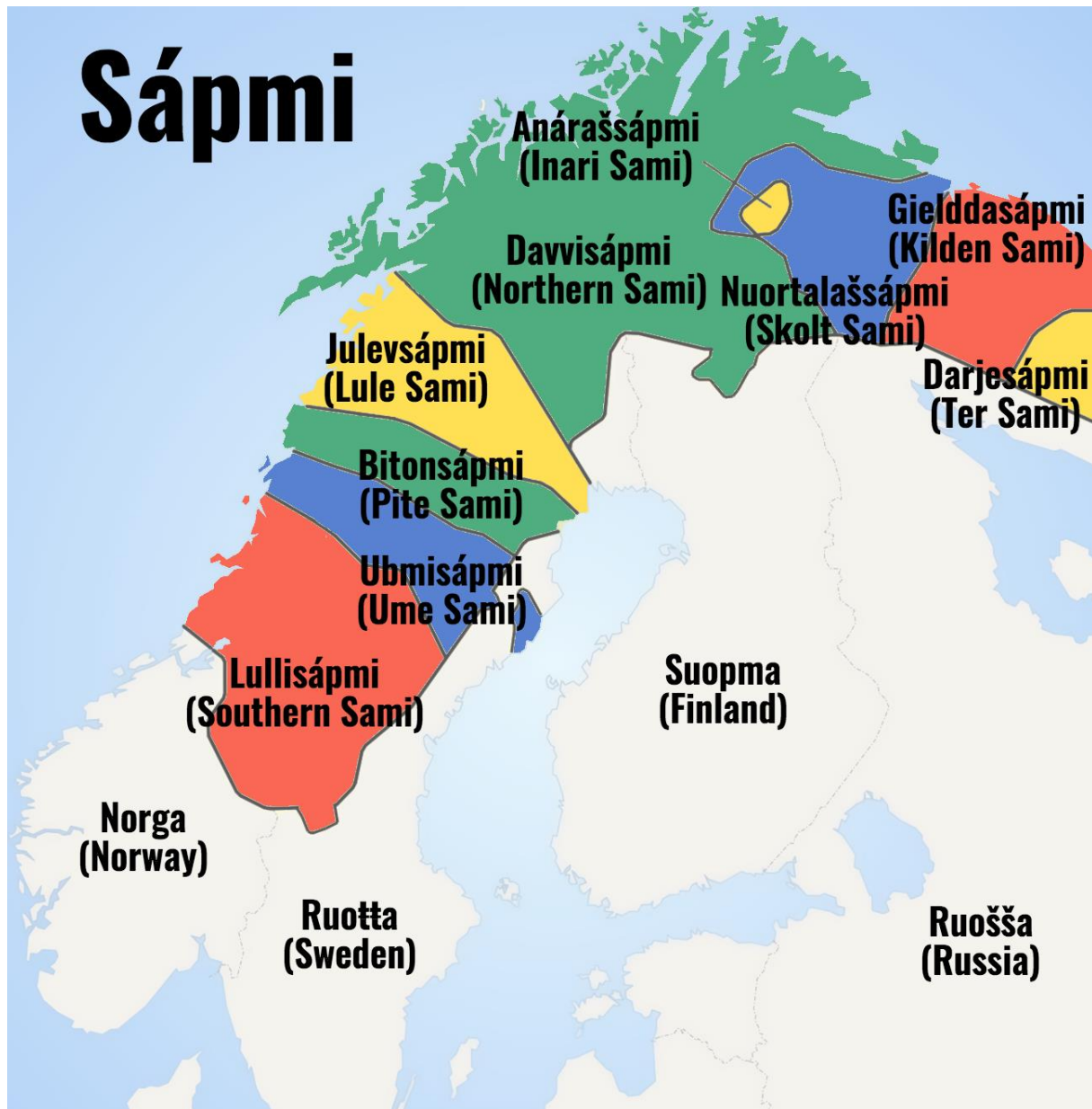
A számik nyelvében, életmódjában és nemzetállami hovatartozásában is különbségek mutatkoznak. A számik 1751 óta négy államban (Finnország, Norvégia, Orosz Föderáció és Svédország) élnek¹⁴⁴. Ahogy Bereczki András (2007) felhívja rá a figyelmet, a számi jogok fejlődésének egyik mérföldköveként is tekinthetjük az 1751-es megállapodást, mivel a jogi dokumentum biztosította a számik jogait a határ átjárhatóságához, a földterületek és a víz szabad használatához, valamint a tengeri halászhathoz. Ezen felül a dokumentum garantálta a teljes semlegességet az őslakosok számára, amennyiben háború törne ki Dánia (és annak részeként Norvégia), valamint Svédország (és a hozzá tartozó Finnország) között. Ilyen módon, a határok meghúzásával a rénszarvasok és a rénterelő számik vándorlási területei közé határok kerültek, amely az egyes évszázadok során különböző jogi megoldásokat és értelmezéseket követelt meg, mivel a számik továbbra is használták a tradicionális terelési útvonalakat (Bunikowski, 2016; Lähteenmäki, 2006).

A kis lélekszám ellenére magának a számi nyelvnek is kilenc-tíz dialektusát beszélnek (*ld. 13. térkép: A számik által lakott terület (Sápmi) és nyelv dialektusainak földrajzi elhelyezkedése*), amelyek nyelvészeti szempontból külön nyelveknek számítanak. Éppen ezért Norvégiában és Svédországban voltak törekvések az irodalmi nyelv kialakítására, amely az 1950-es évekre valósult meg. A számi nyelv használatának hivatalos elismerésében is eltérő út bontakozik ki a négy országban, fontosabb mérföldkövek mégis azonosíthatók. Bereczki András (2007) megállapítja, hogy a 17. századból már maradtak fenn számi nyelven egyházi szövegek, ami nem jelentette az őslakosok anyanyelvének elismerését, vagy a nyelvhasználat széleskörben vett támogatását. Az erős asszimilációs kényszer mellett a lapp nyelvű oktatás először a 20. század elején vált elérhetővé Svédországban és Oroszországban. Ez fontos változásnak számított a közel háromszáz éves ellentétes irányú törekvések után. A kisebbségek státusza valójában csak a század közepén, a második világháború végével javult. A számi kultúrát intézményes formában az 1970-es évektől támogatta a Számi Intézet. Majd a nyelv az 1990-es években nyerte el hivatalos nyelvi státuszát a korszak nyelvtörvényei hatására (Bereczki, 2007; Solbakk,

¹⁴⁴ 1751 jelentett mérföldkövet a Sápmi (számi magrégio) határokkal való felosztásában, amikor a dán–norvég királyság és Svédország (annak részeként a finn tartományok) írásba foglalták a nemzetállami határokat az északi sarkkörön túli területeken is, és elismerték a királyságok fennhatóságát a számik területei felett. A helyi őslakosoknak dönteniük kellett, hogy mely királyság állampolgárságát választják (Poggeschi, 2018).

2006; Samediggi, 2019). Az anyanyelv használatának lehetőségei a 21. század első évtizedeiben sem egységesek, a nyelvi és kulturális jogok Orosz Föderációban jóval korlátozottabbak, és ehhez jelentős társadalmi problémák is társulnak (Overland et al., 2012).

13. térkép: A sámik által lakott terület (Sápmi) és nyelv dialektusainak földrajzi elhelyezkedése

Forrás: Engel, Decononial Atlas (2021)

A nyelvet beszélők arányát szintén fontosnak tartom vizsgálni. Napjainkban a sámik nagyjából harmada használja ősei nyelvét (Joonas, 2012). A helyzet javítása érdekében a számi parlamentek napjainkban igyekeznek lépéseket tenni. Az anyanyelv tanításához való hozzáállás azonban eltérő az egyes északi országokban. Norvégiában és Finnországban a magterületeken a törvény biztosítja az anyanyelvtanuláshoz az őslakosok jogait. Norvégiában bizonyos

feltételek teljesülése esetén a régió kívül is tanulható a nyelv (Szilvási, 2013; Joon, 2018). Svédországban már sokkal inkább a svéd nyelv elterjesztése kerül előtérbe (Hammine, 2016). További akadályozó tényezőt jelent a számi nyelv tanulásában, a magterületektől távol élők aránya magas, és az anyanyelv tanulásának lehetőségei e csoport számára sokkal korlátozottabbak (Joon, 2018). A ma már igen szűk körben gyakorolt számi nyelvet az ENSZ a kihalás által fenyegetett nyelvek között tartja számon (UNESCO, 2004).

A számi nyelvet beszélők arányára vonatkozó statisztikák is ellentmondásosak, illetve a nyelvgyakorlás jogi szabályozása is vitákra ad okot. Joon (2018) kutatásai szerint a 2010-es évek közepére a számik egyharmada beszéli ősei nyelvét. A magrégióban élők számára biztosítottak a törvényi és intézményi feltételek a nyelvtanulásra, és így maga a kulturális autonómia is. Földrajzilag ez elsősorban Norvégiára és Finnországra vonatkozik. Svédországban már kedvezőtlenebbek a feltételek, a svéd nyelv tanítása napjainkig nagyobb hangsúlyt kap (Hammine, 2016; Allard, 2018; Domeij et al. 2018). A magrégió kívüli nyelvtanulási lehetőségek jóval korlátozottabbak, egyedül Norvégia esetében biztosítottak a lehetőségek (feltételekhez kötötten) a számi nyelv megismerésére (Szilvási, 2013; Joon, 2018). Saját kezdeményezések, önszerveződések léteznek a déli régiókban is a számi nyelv oktatására, azonban a jogi keretek megléte nem bizonyul elégséges feltételnek. Több szerző, közöttük Tanja Joon (2018) szerint is a legnagyobb kihívást az oktatók alacsony létszáma jelenti.

A Bals és társai (2010) által végzett, fentiekben említett pszichológiai kutatás arra a konklúzióra jutott, hogy a számi fiatalok még ma is beszámolnak a velük szemben érvényesülő diszkriminációról. Azok a számi fiatalok, akik otthon megtanulhatták anyanyelvüket, sokkal kevésbé voltak sebezhetőek a depresszió tüneteivel szemben, mint azok, akiknek nem volt lehetőségük az otthoni anyanyelvtanulásra. A nemzeti identitás, illetve annak nyelvhasználatra vonatkozó komponense összességében pozitív pszichés hatásokkal párosult. Mindazonáltal a gyarmatosítás és az elnyomás hatásai nem múltak el nyomtalanul a számi társadalomban. Jelenleg a számi társadalmat polarizáló törésvonal a nemzeti identitás körül bontakozik ki.

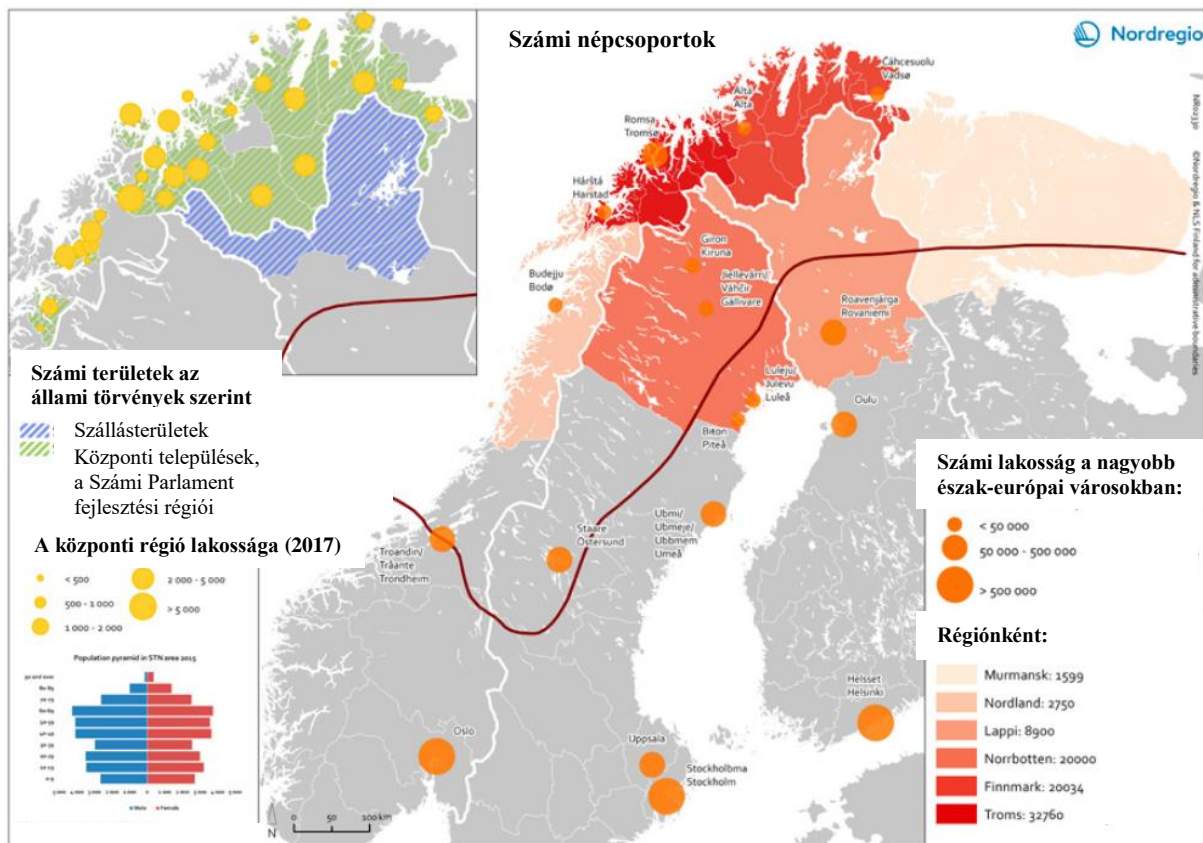
A nyelvi megosztottság mellett a hagyományos életmódjuk is változatos volt, ennek típusai voltak például a halászzattal foglalkozó, az erdei számik és rénszarvastenyésztő csoportok is léteztek (Solbakk, 2006; Samediggi, 2019). Majd az asszimilációs nyomás, a modernizáció és a nyugatias életforma hatására új megosztottság, illetve törésvonal is kialakult, ahogy az ellentétre Erika Katjaana Sarivaara (2016) is rávilágít. A fentiekben általam bemutatottakkal összhangban, a kialakuló kétféle életmód és gondolkodás közötti különbségek abban is

megnyilvánulnak, hogy követik-e még őseik életmódját vagy asszimilálódtak a modern, nyugati civilizációba. Ez kihat politikai érdekképviselőikre, hogy képesek-e közös álláspontra. Az életforma (hagyományos vagy modern) meghatározza azt is, hogy miként viszonyulnak a természethez, földjeikhez, és ezáltal a kapcsolódó jogok képviselését is.

A számik kisebbségi jogai is eltéréseket mutatnak annak függvényében is, hogy a magterületeken maradtak vagy elvándoroltak-e onnan. A tradicionális életforma fokozatos elvesztéséhez vezethet az is, hogy a közösség egyes tagjai inkább a szülőföld elhagyása mellett döntöttek, esetleg identitásukat is elveszítették. Ez eredeti szállásterületektől távol élők számos akadályba ütköznek kisebbségi jogaik gyakorlása, hagyományuk ápolása és a nyelv tanulása során. A két csoport egymáshoz viszonyított aránya is befolyásolja adott közösség politikai erejét és érdekérvényesítő képességét, mivel a számi magterületek ügyein inkább a helyben maradók mutatnak aktivitást.

A fent említettek szerint a számiknál az asszimiláció és elvándorlás aránya jelentősen megnövekedett az elmúlt évtizedekben, *(ld. 14. térkép: A számi népességgel rendelkező települések Észak-Európában)*. A vizsgálatot nehezíti – a korábban is említett tényező –, hogy az észak-európai országokban a statisztikák az etnikai hovatartozásra nem térnek ki. Állami és nemzetközi szervezetek által készített becslések és a számik saját számításai állnak rendelkezésre. A helyzetkép árnyalása szempontjából érdemes lehet figyelembe venni Tanja Joon (2018) kutatási eredményeit, aki tanulmányában közli a finnországi Számi Parlament statisztikáit, ez alapján napjainkra az őshonosok 35%-a maradt helyben. Hivatalos statisztikák hiányában a legtöbb tanulmány csak annyit állapít meg, hogy a déli régióból sok betelepülő érkezett. Ennek háttérében általában politikai támogatás és adókedvezmények állnak. Eközben a számik a jobb élet (oktatás, megélhetés, társadalmi mobilizáció) reményében hagyták el szülőföldjüket. Napjainkban is sok fiatal vándorol a délebbi térségekbe (Kelman et al., 2019).

14. térkép: A számi népséggel rendelkező települések Észak-Európában

Forrás: Nordregio (2020)

A drasztikus elvándorlás hátterét vizsgálva Joonas (2018) megállapítja, hogy az 1960–1970-es évekig tartó hátrányos megkülönböztetés lelki traumái nem múltak el nyomtalanul. Az elfogadóbb politikai környezet kialakulásával sokan nem tértek vissza az eredeti nyelv használatához, és nem öröközték tovább a számi kultúrát. Az adatokból az tűnik ki, hogy a diszkrimináció évtizedeit követően, a jogfejlődéssel párhuzamosan nagyobb tere nyílt a délebbi régiókba irányuló migrációnak, és a nyugati típusú életmód átvételének.

A számi területeken élő népesség arányát szintén érdemes megvizsgálni. A néhány száz évvel ezelőttig teljes mértékben őslakos népességű régióban ma a többségi társadalom képviselői élnek nagyobb arányban. Pontos felmérések hiányában az Arctic Human Development becsléseire hagyatkozhatunk, adataik alapján az Arktisz vidékén az őslakosok aránya 10% körüli a többségi társadalomhoz viszonyítva (Larsen et al., 2014). A jelenség következtében nehezen érvényesíthető az az – ILO 169. számú konvenciójában megfogalmazott – alapjog, amely az őshonos népeket a területüket érintő döntéshozatalba kívánja bevonni. Ez vitákra is ad okot, például Finnországban, ahol időről időre politikai diskurzus tárgyát képezi, hogy az ország csatlakozzon-e a nemzetközi egyezményhez.

A fentiekén túl különbségekhez vezet az is, hogy az egyes közösségek, melyik országban élnek, milyen jogrendszer vonatkozik rájuk, illetve ezáltal milyen lehetőségek vannak kultúrájuk ápolására. Annak ellenére, hogy a három észak-európai államban hasonló modell alakult ki, mindegyik érintett állam kisebbségi jogrendszere és közigazgatási működése mutat eltéréseket. A leglényegesebb különbség a három észak-európai ország és az Orosz Föderációi számik sorsa között van, utóbbi lényegesen eltérő, sokkal kevesebb kisebbségi, politikai és kulturális jogot biztosítanak számukra. E körülmények között Orosz Föderációban mára a számi kisebbség szinte teljesen eltűnt. A közösség még meglévő tagjai sokkal több társadalmi problémával szembesülnek, mint a másik három országban élő társaik.

A számik identitásának és politikai érdekképviselésének további sajátos vonása, hogy a népcsoport igen aktív szerepet játszott a nemzetközi őslakos mozgalmakban. Ez a határokon átnyúló tevékenység sok esetben visszahatott nemzeti szintű érdekérvényesítésükre. Esetükben a transznacionális kapcsolatok másik fontos dimenziója a számi-számi kapcsolatok erősítése, amely egyúttal jó alapot adott a nemzetközi fórumokon való megjelenéshez. Fontosnak tartom azt is megjegyezni – Lassi Heininen (2018) alapján –, hogy rokoni, kereskedelmi és kulturális kapocs miatt erős szálak kötik össze az őslakosokat, ami mellett a rénszarvasok vándorlási zónái is gyakran a határokon átnyúló területeket érintenek. A kutatásom során arra következtetésre jutottam, hogy sajátos módon – azzal együtt is, hogy a számik földhöz való kötődése igen szoros – az észak-európai határok átjárhatósága erősíti bennük azt az identitást, amelyet nem kötnek politikai határok.

Az identitástudat, valamint a jelentős hazai és nemzetközi aktivitásuk révén sikerült több kisebbségi jogot kivívni, illetve őslakos státuszukat elismertetni az észak-európai országok alkotmányában.

9.3.2.3. Az őslakos népek mint nemzetközi szereplők

A nem kormányzati szervezetek, így az őshonos kisebbségek képviselői egyre aktívabbá váltak a nemzetközi politikában az elmúlt évtizedek folyamán. Ezzel párhuzamosan zajlott az északi-sarkvidéki régió geopolitikai státuszának felértékelődése az 1980-as években. E folyamatok mellett a klímaváltozás és a környezetvédelmi kérdések napirendre kerülése szintén erősítette a nem állami szereplők nemzetközi szerepvállalását. Az Arktisz térségének komplex és ambivalens folyamatai (területi viták, erőforrások felértékelődése, a klímaváltozás kezelésének kérdése) több szinten fejtették ki hatásukat, az államok feletti szint esetében regionális

együtműködés indult, mint az Arktisz Tanács. A nemzetállamok mellett az állam alatti szint is egyre aktívabbá vált a térség ügyeinek formálásában (ld. 5.2.1. fejezet). Nemzetközi szervezetek, államok, transznacionális vállalatok (TNC) és nem kormányzati szervezetek (NGO-k, közöttük a helyi őslakosok szervezetei) egyaránt részt vesznek a helyi ügyek alakításában.

A nemzetközi őslakos mozgalmak előfutára az 1920-as évekhez kötődik, amikor az észak-amerikai bennszülöttek küldöttséget küldtek a Népszövetséghez. Jelentősebb őslakos aktivizmus csupán az 1960-as és az 1970-es években kezdődött világszerte, a fent említettek szerint, beleértve az Északi-sarkvidék őshonos csoportjainak bevonását is a politikai érdekképviselőbe (Feldman, 2002). Feldman (2002) szerint az őslakos mozgalom akkor kapott formális nemzetközi státuszt, amikor az ENSZ elismerte státuszukat azzal, hogy az intézményrendszerén belül helyet kaptak ügyeik és képviselőik. A nemzeti és nemzetközi folyamatok kölcsönhatásaként éppen a nemzetközi intézmények fogalmaztak meg javaslatokat, amelyek alapján az államok kisebbségi jogokat garantáltak a területükön élő kisebbségeknek. Emellett a nemzetközi figyelem is előmozdította az őslakos népek jogfejlődését, mind saját államaikon belül, mind a nemzetközi térben.

Az észak-sarkvidék úttörő szerepet játszik az őslakosok nemzetközi politikában való részvételében. Az Arktisz egyedülálló régió, mivel az őslakos népesség viszonylag nagy sűrűségű (arányuk kb. 10%), összehasonlítva a világ többi régiójával (ahol az átlag 5%).

A fent említett módon az észak-európai őshonos népek, a számik esetében fontos kiinduló pont volt a regionális együtműködés, a nemzetközi fórumokon való megjelenés előtt és a mellett. Annak mentén, hogy a számik különböző országokban élnek (Norvégia, Svédország, Finnország és Orosz Föderáció), létrejöttek határokon átnyúló együtműködések. Ennek intézményesített formája lett a Számi Tanács, ami egységes fellépést biztosít a regionális és nemzetközi szervezetekben. Továbbá az Arktisz térségében élő összes őshonos népcsoport között kezdetét vette a kooperáció 1987-ben. Elsősorban környezetvédelmi kérdések mentén formálódott a közös érdekképviselő. Ezt követően az államok és az őslakos szervezetek együtműködése nyomán 1991-ben létrejött az Északi-sarkvidék Környezetvédelmi Stratégia, majd az együtműködés intézményesült, amikor 1996-ban megalakult az Arktisz Tanács.

Az Arktisz Tanács sajátossága, hogy az államok mellett hat bennszülött szervezet is állandó tanácsadói státuszt kapott. Az őslakos népek nemzetközi szervezetben való érdekképviselőtének több korlátja van. Érdekképviselőjük az állami szereplőkhöz viszonyítva

limitált, ahogy ez az Arktisz Tanács esetében is megjelenik. Érdekképviselőket azonban más típusú kihívások is gyengítik, mint a társadalmi törésvonalak,¹⁴⁵ amelyek politikai törést eredményeznek.

Ilyen módon az északi-sarkvidéki őslakosok nemzetközi politikai viszonylatban betöltött szerepe ambivalens és komplex. A nemzetállami szintű tényezőkön túl a nemzetközi politika is döntővé vált az őslakosok tradíciójának megőrzése szempontjából. A nemzetközi szervezetekben a számik mint nem nyugati kultúra, sajátos, újszerű perspektívát képviselnek, aminek része, hogy tradíciójuk és identitásuk megőrzése mellett a természet jogait is képviselik. Az egyedi, rájuk jellemző perspektíva fontos jellegzetessége, hogy holisztikus módon közelítik meg a környezeti kérdéseket (vagyis saját természeti környezetük az élőhelyük): *„Hagyományosan az őslakosság a természethez, a földekhez és a vízhez kötődik. Minél északabbra élnek, annál inkább képesek fenntartani a kapcsolatot a hagyományos kultúrájukkal és a megélhetési formáikkal (halászat, vadászat, rénszarvasterelés)”* (Joonas, 2018, p. 118).

Az őslakos népek holisztikus gondolkodása szintén hatással van a nemzetközi kapcsolatok elméletére (ld. 5.1.2. fejezet). Simon Daly (2003) álláspontja szerint a nyugati civilizáció univerzalista modernista, vagyis hogy számára kizárólag a nyugati társadalmi, gazdasági és technológiai fejlődés útja az elfogadható és követendő minden más kultúra számára. Ez a fejlődési modell lényegében az őshonos kultúrákra is hatott, így például a számik életmódja és társadalmi rendszere megváltozott a nyugati civilizációval való együttélés során. Identitásuk, társadalmi és gazdasági rendszerük alkalmazkodott a többségi társadalomhoz, vagyis tradicionális világnézetük átalakult. Ugyanakkor az őslakos népek sajátos kulturális hátterének, gondolkodásmódjának lenyomatai máig megmaradtak, ennek eredményeként a geopolitika és a környezeti biztonság őslakos szempontból történő újragondolása létezik, és alkalmas lehet arra, hogy alakítsa a nemzetközipolitika-formálást.

„Egyúttal az erőforrás-gazdálkodás ökológiai dimenziói a modern adminisztráció jellegzetessége, ugyanakkor óriási léptékű kihívás elé állítja a modernitás kiterjesztését. Az őslakosok élete és a távoli északi területek modernizációjából fakadó kulturális zavarok közvetlenül szembesítik a tudás (tudomány) és az adott hely sajátosságai közötti kapcsolatot” (Dalby, 2003, p. 181).

¹⁴⁵ Más országokban élnek, különböző jogszabályok vonatkoznak rájuk, eltérő lehetőségeik vannak érdekképviselőikre és kultúrájuk megőrzésére, más nyelvjárásokat beszélnek, életmódjukban is van eltérés.

Dalby arra utal, hogy az ökoszisztéma átalakulása, illetve annak mérése kihívás elé állítja a modern tudományt. A probléma nem csupán a természettudományos mérésekre vonatkozik, hanem a társadalmi átalakulások számszerűsíthetőségére vonatkozik. Adott terület átalakulása leginkább a helyi lakosságot, és közöttük a még napjainkban is természetközeli életformával rendelkező őshonosokat érinti a legjobban. Ilyen módon felmerül az a kérdés, hogy a környezeti átalakulások értelmezése során szükséges számolni a helyi lakosság perspektívájával, és a klímaváltozásban való érintettségével, ahogyan ez a nemzetközi térben, az Arktisz Tanács felépítésében is tükröződik.

Emellett az őslakosok gondolkodásmódjának a nemzetközi folyamatokban való megjelenésének egy további sajátosságára irányítja rá a figyelmet Klaus Dodds (2019) az Északi-sarkvidéket regionális együttműködései alapján történő elemzése során. A szerző kiemeli az őslakos gondolkodás fontosságát a nemzetközi együttműködés fejlesztésében: *„Valójában a hegemon geopolitikát megkérdőjelező és új geopolitikát létrehozó új javaslatokra összpontosítva az alternatív geopolitikai elméletek dokumentálják a már létező geopolitikai gyakorlatokat, amelyek elősegítik a különböző helyeken élő népek közötti szolidaritást a domináns hatalmi struktúrák elleni (békés) beavatkozásokhoz* (Dodds & Woon, 2019, p. 11).”

Dodds elmélete inkább implicit hatást tükröz, vagyis az államtól eltérő csoportok érdekképviselésének megjelenését a nemzetközi térben. Az őslakos népek társadalmi körülményei az európai civilizáció évszázados terjeszkedésorientált területi politikája nyomán változtak meg. A terület és az erőforrások felosztása – a Dodds (2010) által használt terminológia szerint –, az ún. győzelmi geopolitika lényegében visszaszorul, és zajlik az ún. anti- vagy alternatív geopolitika megvalósulása. A gyarmati geopolitikai gondolkodás esetében fordulópontot jelentett, amikor a korábbi hódító államok felismerték saját felelősségüket, így például Kanada vagy Ausztrália elismerte az őslakos népek elleni bűneit, és hivatalosan bocsánatot kért értük. Ez a folyamat nemcsak a nemzetállamon belüli politikát befolyásolta, hanem a nemzetközi politika alakítását is, aminek eredményeként az őslakosok a nemzetközi szervezet, vagyis az Arktisz Tanács állandó résztvevőiként jelenhettek meg.

Ahogy a korábbiakban elemeztem, az őslakos mozgalmak világszerte a nyugati civilizációtól eltérő megközelítéssel rendelkeznek a természeti környezet esetében. Számos példa létezik az őslakosok környezetvédelmi kérdésekben képviselt sajátos megközelítésére. Az Arktisz Tanács összes őslakos szervezete deklarálta elkötelezettségét a természeti értékek védelmének ügyében. Ugyanakkor nemzetközi szintű érdekképviselésük több akadályba ütközik, amikor lokális (természetvédelmi vagy környezeti) kérdések merülnek fel. Az Arktisz Tanács esetében

felmerülő korlátok mellett olyan szempontok is felmerülnek, mint hogy az őslakosok által közvetlenül észlelt környezeti degradáció a nemzetállamok joghatósága alá tartozó területeken következik be. Ugyan a probléma képviselője nemzetközi fórumokon elősegítheti a megoldáskeresést, mégis megkerülhetetlen a nemzetállami szintű intézkedés a környezetbiztonsági kérdésekben.

Az őslakosok érdekképviselője nemzetállami szinten is sok esetben akadályokba ütközik. Az ENSZ rendszeresen figyelemmel kíséri a helyi őslakosok helyzetét, és jelentést készít arról. Azzal együtt, hogy az ENSZ elismeri a számi közösség példamutató helyzetét az északi országokban, mégis kritikával illeti az önrendelkezéssel és a föld feletti rendelkezéssel kapcsolatos jogait: *„A számi nép számára a földjéhez és a természeti erőforrásokhoz való jog biztosítása alapvető az önrendelkezéshez, és előfeltétele annak, hogy továbbra is külön népként létezhesse. [...] A természeti erőforrások kitermelése és a megújuló energiával összefüggésben elindított nagyszabású projektek során, mint például a szélenergia-telepítések, különös figyelmet kell fordítani a számi hagyomány megmaradására, beleértve a rénszarvasterelést és a lazachalászatot, illetve e tevékenységek termelékenységének biztosítására”* (ENSZ, 2016).

Az ENSZ-jelentés is felhívja a figyelmet a lokális, környezeti kérdések és az őslakosok érdekképviselője közötti összefüggésre. A jelenség, hogy e megállapításokat az ENSZ jelentése emeli ki, magában foglalja a helyi ügyek nemzetközivé válását és a globális szint visszahatását a helyi ügyekre. Ez a környezetvédelmi kérdésekkel is párhuzamba állítható, lokális ügyekre adott globális válasz, aminek további sajátossága a számik esetében, hogy az identitási kérdések (őslakos kultúra) is tükröződnek benne. Az őslakosok ügyének egyfajta nemzetköziesedésének lehetünk szemtanúi. E különös helyzet az alternatív geopolitika egyik különös jelensége, amely kibontakozására és megfigyelésére az Arktisz egyedi körülményei adnak lehetőséget.

9.4. A fejezet összegzése

A természeti környezet átalakulása leginkább a helyi őslakos népekre és az ő tradicionális életformájukra hatott. Éppen ezért kiemelkedően fontos az őshonos kisebbségek számára, hogy saját érdekeik mellett a természeti környezettük jogait is képviseljék. Ugyanakkor a vizsgálat későbbi szakasza arra is ráirányította a figyelmet, hogy az őslakosok, köztük a számik életmódjában elsősorban nem a klímaváltozás hozta a legnagyobb átalakulást. A nyugati civilizációval való együttélésük, illetve az ez irányból érkező asszimilációs nyomás hatott

leginkább kultúrájuk átalakulása irányába. Mindazonáltal több ezer éves múltra visszatekintő hagyományaik ma is fontos részét képezik a számik identitásának, azonban a több száz éves elnyomás és asszimilációs nyomás mellett a társadalmi törésvonalak kiéleződtek.

Megjelent a modern és a tradicionális közötti politikai törésvonal, melynek nem csupán politikai következményei lettek, hanem életmódjukban és a társadalmi folyamatokban is tükröződik. A számik körében magas az elvándorlás, az anyanyelvüket elhagyók aránya jelentős. A magrégiótól távol élő (mára többségnek tekinthető) számi közösségeknek sokkal kevesebb lehetőségük van kultúrájuk ápolására az egykori szállásterületeiktől távol. Azzal együtt, hogy ma az észak-európai államok igyekeznek élen járni a kisebbségi jogok garantálásában, a számi közösségek felbomlottak, és a helyben maradók esetében is kihívást jelent az identitás és a kultúra ápolása.

A kedvezőtlen tendenciák ellenére is még ma is számos tényező segíti az őslakos közösségek fenntartását. Sajátos módon ennek egyik fontos eleme a nemzetközi fórumokon való megjelenésük. (Itt a lokális és a globális egyedi találkozásának lehetünk szemtanúi, amely az ún. alternatív geopolitika által vizsgált, újszerű, néhány évtizedes jelenség.)

A fentiekben bemutatott kutatásom alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a számik nemzetállamon belüli és nemzetközi státusza jelentős fejlődésen ment keresztül. Annak ellenére, hogy jogaik és politikai képviseletük korlátokba ütközik, előrelépést jelent számukra, hogy számos nemzetközi fórumon reprezentálják ügyeiket. Az Északi-sarkvidéken meglévő regionális együttműködés (amelyet Arktisz Tanácsként intézményesítettek) az őslakosok világpolitikai képviseletének sajátos mérföldköve. Az Arktisz Tanács egy egyedülálló transznacionális szervezet, amely csak konzultációs jogok biztosításával próbálja bevonni az őslakos szervezeteket a regionális nagyhatalmakkal való együttműködésbe. Minden hiányossága ellenére a Tanács egyedülálló az őslakos népek számára nyújtott érdekképviseleti lehetőség szempontjából.

Az őshonos közösség képviselete nem csak a nem állami státuszuk miatt korlátozott. Hozzájárulnak többek között társadalmi problémák, identitásproblémák és politikai széttagoztság, amelyek nehezítik az egységes fellépést. Észak-Európa őslakos közösségei a modernitás és a hagyomány harmonizálásának hatékony módjait keresik.

A nemzetközi kapcsolatok elmélete szempontjából az északi-sarkvidéki őslakos népek esete abba az irányba mutat, hogy az államnak továbbra is meghatározó szerepe van nemzetközi ügyekben. A hidegháború után egyre inkább a nemzetközi szereplők sokfélesége és a világnézet

pluralitása jelent meg a nemzetközi térben. Emellett a nem nyugati civilizáció láthatóvá vált a nemzetközi politikában, sőt sajátos világlátásuk beépül az elméleti gondolkodásba is, ahogy az őslakos kultúráról és életmódról szóló társadalomtudományos kutatások száma növekszik a rájuk irányuló nemzetközi figyelem nyomán. Ezzel javulhat annak esélye, hogy a geopolitikai gondolkodásba és a nemzetközi kapcsolatok gyakorlatába is bekerüljön az őshonos népek egyedi gondolkodása, amelyben a természeti környezetet a nyugati, erőforrás-alapú megközelítéstől gyökeresen eltérően kezelik.

10.A disszertáció eredményeinek összefoglalása

A disszertáció megírásának célja egy olyan tudományos munka elkészítése volt, amely interdiszciplináris jelleggel vizsgálja az Arktisz éghajlatváltozásának következményeit a térség geopolitikai folyamatit, a regionális ügyekben érdekelt nemzetköz szereplők körének változását, különös tekintettel az őslakos népcsoportok (köztük az észak-európai számik) nemzetközi fórumokon való megjelenésére, a régió erőforrásaira, valamint a természeti állapotára. A kiinduló hipotézisek értékelése a kutatási eredményei alapján a következőképpen foglalom össze:

H1: A dolgozatban vizsgálom és bizonyítani kívánom, hogy az Arktisz erőforrásai iránt nem csupán az elmúlt három évtizedben mutatkozott fokozott érdeklődés, a régió természeti kincsei hosszabb történelmi távlatban is jelentősek. A térség geostratégiai szempontból értékes erőforrásai az elmúlt évszázadok során dinamikusan változtak. E folyamatos átalakulást a jövőbeli tendenciák előrejelzésénél is szükséges figyelembe venni.

Az első hipotézisemben az Arktisz geopolitikai szempontból meghatározó tényezőit és erőforrásait vizsgáltam történelmi perspektívából. A régió erőforrásainak időbeli dinamika alapján történő elemzése önmagában is újszerűnek, keveset kutatott témakörnek számít, a jelen dolgozatban vizsgált folyamat szempontjából azonban ez kulcskérdés és kiinduló pont. A térség erőforrásai voltak a helyi felfedezések és hódítás mozgatórugói. A betelepülő népek helyiektől eltérő kulturális háttere maga után vont, hogy a helyi őslakosok társadalma, gazdasága és kultúrája is gyökeresen megváltozott az elmúlt évszázadok során.

Az első számú hipotézist igazolhatónak tartom a térség történelmi folyamatainak áttekintésével. Az évszázadok alatt folyamatosan változott a legfontosabb geostratégiai tényezők köre, illetve a térség iránt érdeklődő hatalmak sora, a geopolitikai megfontolások jelenléte azonban folytonos volt. Érdekes lehet a későbbiekben azt is vizsgálni, hogy a térségben megjelenő szereplők inkább az államhoz vagy az állam alatti szerveződési szinthez tartoztak (például gazdasági társaságok voltak-e érdekeltek az északi tengeri utak felfedezésében).

H2: A dolgozatban vizsgálom és bizonyítani kívánom, hogy a klasszikus geopolitikai elméletek annak ellenére, hogy nem foglalkoztak különösebben az Arktisz térségével, jól alkalmazhatóak a helyi folyamatok vizsgálata során. Ezzel párhuzamosan a kritikai geopolitika szempontjai is érvényesíthetőek a térség folyamataira.

A kutatásom második szakaszában azt igyekeztem bizonyítani, hogy a térség aktuális folyamataira a klasszikus geopolitikai elméletek alkalmazhatóak, mivel a hagyományos erőforrások megszerzése a térségen belüli és sok esetben az azon kívüli államok geopolitikai érdeke. Egyidejűleg az alternatív geopolitika szempontrendszere is értelmezhető a térségre, az olyan posztmateriális érdekek előtérbe kerülésén keresztül, mint a környezetbiztonság. Továbbá az identitáspolitika is fontos kísérő jelensége a természeti állapot megőrzéséhez kapcsolódó politikáknak, azáltal hogy ez legközvetlenebbül a helyi őslakos népeket érint. E népcsoportok egyedi világlátása, természetközeli életmódja bizonyos formában még napjainkban is tovább él és tükröződik politikai érdekképviselésükben.

E komplex jelenségek értékelhető a klasszikus és az alternatív geopolitika keretrendszerében egyaránt. A második hipotézist igazolhatónak tartom a különböző típusú elméletek áttekintésével. Az Északi-sarkvidék összetett jelenségei kapcsán a klasszikus, területalapú geopolitikára jellemző vonások is megjelennek, ahogyan a környezetvédelmi és identitáspolitikai szempontok is.

A hagyományos és alternatív értelmezési keretrendszer komplex jelenléte a régióban több következménnyel is jár, közöttük a számos típusú aktor jelenléte a régióban. Egyúttal a jelenséget nemcsak oknak, hanem következménynek is tekinthetjük. A nagyszámú és számos típusú aktor hozzájárul ahhoz, hogy a régióról több típusú diskurzus és narratíva alakult ki. Az állami szereplők esetében figyelhetőek meg a környezeti szempontok, illetve az erőforrásokat előtérbe helyező érdekek ambivalens, együttes jelenléte. Eközben a helyi őslakosok vagy a nemzetközi közvélemény inkább a környezetbiztonsági kérdéseket, és az őslakos kultúrák védelmét helyezi előtérbe.

H3: A dolgozatban vizsgálom és bizonyítani kívánom, hogy az Arktisz geopolitikája a nemzetközi szereplők széles körét helyezi fókuszba, és az állami szereplők mellett további politikai aktorok képesek alakítani a térséggel kapcsolatos politikákat. Az őslakosok mint nem állami szereplők megjelennek a nemzetközi térben, és a nemzetközi fórumokon foglalkoznak az Arktisz ügyeivel, különösen olyan nemzetközi együttműködéseknek köszönhetően, mint az Arktisz Tanács.

A harmadik számú hipotézis részben igazolható, a helyi őslakos népek ugyan megjelennek a régiós ügyek formálásában, illetve a térség ügyeivel foglalkozó legfontosabb fórumokon, de szerepük csupán tanácsadói. A korlátozott jelenlét háttéré számos tényező, de kiemelhető a megfelelő intézményrendszer hiánya, az alacsony lélekszám, az egyes népcsoportok

megosztottsága (nagy számú dialektus, változatos etnikai háttér, vagyis számos, kis lélekszámú népcsoport jelenléte).

A kettes és hármas számú hipotézisem már önmagában arra a paradoxonra irányítja rá a figyelmet, amely ellentmondás az erőforrás központú és a környezetbiztonságot előtérbe helyező geopolitikai gondolkodás között feszül. A dolgozatban elemeztem, hogy az erőforrás-alapú gondolkodás mely tényezőkre terjedhet ki, mind az Arktisz jelenlegi felértékelődését segítő, mind a történelmi erőforrások tekintetében. Azt a kérdést is fontosnak tartottam vizsgálni, hogy a terület gazdasági hasznosítása számára ellenpontot jelentő környezetvédelmi szempontok miként viszonyulnak egymáshoz a geopolitikai értelmezési keretrendszerben.

H4: A dolgozatban vizsgálom és bizonyítani kívánom, hogy az Arktisz a világon az egyik legjelentősebb növekedési potenciállal rendelkező terület, ami geopolitikai szempontból felértékeli a régiót. Ebben kulcsszerepe van a stratégiai fontosságú nyersanyagoknak (kőolaj, földgáz, hajózási útvonalak). Az Északi-sarkvidék erőforrásai nagymértékben hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a legfejlettebb északi államok megőrizhessék, vagy akár növelhessék fekvő régiókkal szemben.

E paradoxon vizsgálata során először azt elemeztem, hogy az Arktisz jelenleg elérhetővé váló erőforrásai miként befolyásolják a regionális államok hatalmi státuszát a nemzetközi térben. A negyedik hipotézisem részben igazolhatónak tartom, a régió stratégiai erőforrásai jelentős gazdasági potenciált és a térség nagyhatalmai között konfliktusforrást is jelenthetnek, továbbá felkeltik olyan távoli nagyhatalmak érdeklődését, mint Kína. Mindazonáltal az Arktisz erőforrásai az eddigiekben elsősorban jövőbeli tartalékokat jelentettek, és csak rendkívül lassan válnak elérhetővé. Nehezen kiszámítható, hogy a jövőben a technológia fejlődése, és az esetleges világpolitikai és világgazdasági átrendeződés mellett (például Kína növekvő világpolitikai súlya), milyen jelentősége lehet a helyi erőforrásoknak. Továbbá a globális közvélemény és politikaformálás számára egyre fontosabbá válnak a klímavédelmi szempontok, amely szintén visszavetheti az érdeklődést a térség erőforrásainak kiaknázása kapcsán.

H5: A dolgozatban vizsgálom és bizonyítani kívánom, hogy az Arktisz természeti környezetének átalakulását, és az így elérhetővé váló erőforrások iránt fokozódó nemzetközi érdeklődést, amely jelentősen befolyásolta a helyi őslakos népek életmódját, valamint ezáltal társadalmi helyzetét és politikai érdekképviseletük fejlődését. Az őslakosok politikai érdekképviseletében nem csupán a népcsoport jogainak képviselete

jelenik meg, hanem a természeti környezetük jogai is (klíma- és természetvédelmi megfontolások).

Az Arktisz erőforrásainak hasznosítása ellenében hatnak a környezetbiztonsági szempontok, valamint a helyi őslakos népek életmódja és természetközeli kultúrája fennmaradásáért folytatott küzdelem. A kutatásom utolsó szakaszában azt vizsgáltam, hogy a természeti környezet átalakulása, miként hat a helyi őslakos népekre, és ezáltal politikai érdekképviselőjük fejlődésére.

Az ötödik hipotézis csupán részben igazolható az elméletek áttekintésével. Az Északi-sarkvidék őslakosainak életkörülményei a gyarmatosítással és a nyugati civilizáció betelepülésével alakult át, mely folyamatban döntő tényezőt jelentettek a térség erőforrásai. Majd a klímaváltozás is további adaptációra készítette a természethez közelebbi életformát folytató őslakosokat, ám a globalizáció és a nyugati civilizáció vívmányainak átvétele jóval nagyobb mértékben hatott a helyi népekre.

10.1. Tézisek

A fentiek alapján a következő tézisek fogalmazhatók meg:

T1: Az Arktisz erőforrásai iránt nem csupán az elmúlt három évtizedben mutatkozott fokozott érdeklődés, a régió természeti kincsei hosszabb történelmi távlatban is jelentősek. A térség geostratégiai szempontból értékes erőforrásai az elmúlt évszázadok során dinamikusan változtak. E folyamatos átalakulást a jövőbeli tendenciák előrejelzésénél is szükséges figyelembe venni. Továbbá az egyes erőforrások iránti érdeklődés eltér az egyes nemzetközi szereplők esetében, amelynek azonosítása a jövőbeli kutatás feladata lehet.

T2: A klasszikus geopolitikai elméletek annak ellenére, hogy nem foglalkoztak különösebben az Arktisz térségével, jól alkalmazhatóak a helyi folyamatok vizsgálata során. Ezzel párhuzamosan a kritikai geopolitika szempontjai is érvényesíthetőek a térség folyamataira.

T3: Az Arktisz geopolitikája a nemzetközi szereplők széles körét helyezi fókuszba, és az állami szereplők mellett további politikai aktorok képesek alakítani a térséggel kapcsolatos politikákat. Az őslakosok mint nem állami szereplők megjelennek a nemzetközi térben, és a nemzetközi fórumokon foglalkoznak az Arktisz ügyeivel,

különösen olyan nemzetközi együttműködési formáknak köszönhetően. Ugyanakkor az őslakos népek szerepvállalása csupán korlátozott lehet, olyan aktorok mellett mint az államok.

T4: A tanulmányban azt is vizsgálom, hogy az Arktisz a világon az egyik legjelentősebb növekedési potenciállal rendelkező terület, ami geopolitikai szempontból felértékeli a régiót. Ebben kulcsszerepe van a stratégiai fontosságú nyersanyagoknak (kőolaj, földgáz, hajózási útvonalak). Az Északi-sarkvidék erőforrásai nagymértékben hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a legfejlettebb északi államok megőrizhessék, vagy akár növelhessék fejlettségbeli előnyüket a feltörekvő régiókkal szemben. Az állítás részben igazolható, a régió stratégiai erőforrásai jelentős gazdasági potenciált és a térség nagyhatalmai között konfliktusforrást is jelenthetnek. Továbbá kérdéses, hogy a jövőben a technológia fejlődése, és az esetleges világpolitikai és világgazdasági átrendeződés mellett, milyen jelentősége lehet a helyi erőforrásoknak.

T5: A nyugati civilizációval való együttélés, a globalizáció hatásai mellett az Arktisz természeti környezetének átalakulása, és az így elérhetővé váló erőforrások iránt fokozódó nemzetközi érdeklődés hatott a helyi őslakos népek életmódjának, társadalmi helyzetének és politikai érdekképviselőiténak átalakulására. Az őslakosok politikai érdekképviselőiben nem csupán a népcsoport jogainak képviselője jelenik meg, hanem a természeti környezetük jogai is (klíma- és természetvédelmi megfontolások).

10.2. A kutatás további irányai

Az Arktisz a világ egyik olyan térsége, amelyre folyamatosan figyelmet kell fordítania mind a kutatóknak, mind a politikai döntéshozóknak. A régió megértéséhez jó alapot ad az értekezésem, és további kutatások alapjává is szolgálhat. Az egyes fejezetek külön is vizsgálatok tárgyai lehetnek.

Az Északi-sarkvidék régiója önmagában is számos, korábban a hazai szakirányú kutatásban nem vizsgált kérdést tartogat, mind a geopolitika, mind a nemzetközi kapcsolatok terén. Jó néhány olyan jelenség, és a tudományok határterületét érintő témakör is felmerül, amelyeket az alábbiakban ismertetek. (A témák csoportosításánál a dolgozatom sorrendjében mutatom be a lehetséges kutatási irányokat.)

Az Arktisz térsége nem először kelti fel a nemzetközi közvélemény érdeklődését, és a magyar politika illetve tudomány sem először foglalkozik vele. Az Arktisz területén zajló természeti és nemzetközi politikai változások globális szinten ható folyamatok. A magyar illetve

Magyarországon megjelent szakirodalom rendkívül szerteágazó és nagy múltú, mind a természettudományos, a leíró földrajzi, mind a társadalomtudományok területeken. Az elmúlt évtizedekben pedig a geopolitikai, nemzetközi politikai, biztonságpolitikai és nemzetközi jogi irodalom is bővült, köszönhetően az aktuális eseményeknek. A következőkben összefoglalom a magyar külpolitika és az Arktisszal kapcsolatos nemzetközi politikai folyamatok és események kapcsolódási pontjait, illetve a magyar külpolitika lehetséges irányaira is kitérek.

A magyar szemszögből vizsgálva a nemzetközi politikai eseményeket, és azon belül az Arktiszt több olyan kapcsolódási pontot találunk, amely lényeges lehet a hazai külpolitika számára: A magyar külpolitika vonatkozásában a globális folyamatok ismerete, és a közvetlen hazai vonatkozások is felfedezhetőek. Ahhoz, hogy a politika eredményes lehessen fontos, hogy a döntéshozók és döntéshozók kellően ismerjék az Arktisz régiójának adottságait. Emellett nagyon aktuális és fontos annak követése, elemzése, hogy a 2022-ben, – az orosz-ukrán konfliktus nyomán, – jelentősen megváltozott biztonsági környezet kihívásaira milyen válaszokat adnak az északi-sarkvidéki államok, ahol Oroszország és a nyugat prominens államai (Egyesült Államok, Kanada és észak-európai országok) találkoznak. A magyar külpolitika főbb kapcsolódási pontjai az Északi-sarkvidékkel következők:

- Az Arktisz területén zajló természeti és nemzetközi politikai változások globális kihatással rendelkező folyamatok, amelyek befolyásolják az európai illetve a magyar éghajlat átalakulását.
- A másik globális aspektus az energiapolitika és nemzetközi kereskedelem, amelyeket vizsgálva kitűnik, hogy hazánk energiaellátását is érinthetik az arktikus készletek, elsősorban Oroszország fosszilis energiatartalékai miatt.
- Az Európai Unió tagállamai között vannak sarkkörön túli államok, amelyek az Arktisz Tanácsnak is tagjai. Emellett az Unió szomszédságpolitikái között szerepel az Arktisz politika.
- Magyarország katonai szövetségi rendszerét tekintve a NATO tagállamok közül többen, közöttük az Egyesült Államok szintén sarkvidéki országnak számít. A NATO éppen a Jeges-tengeren keresztül áll földrajzi összeköttetésben Oroszországgal. A katonai biztonság kérdésén kívül a NATO a természet biztonságpolitikai kihívásaival is foglalkozik, így a sarkvidékével is.
- A közép-európai régió országai közül Lengyelország kiemelten helyen kezeli az Északi-sarkvidék kérdéseit, megfigyelőként tagja az Arktisz Tanácsnak is.

- A hazánk politikai szereplői, tudósai és utazói sem először fordulnak a magas északi irányába, több mint száz éves külpolitikai hagyománya van.

A kutatási téma nagy területet ölel fel. Olyan aktuális kérdéseket tárgyal, amelyek napjainkban vezető helyen szerepelnek a politikai döntéshozatalban, valamint a nemzetbiztonsági szervezetek munkájában. Fontos lehet a Miniszterelnökség és a Külgazdasági és Külügyminisztérium szakirányú referensei, és az Országgyűlés egyes bizottságai (Honvédelmi és Rendészeti Bizottság, Gazdasági, Külügyi, Európai Ügyek és Fenntartható Fejlődés) számára.

Az értekezés tudományos felhasználását tekintve oktatási anyagként felhasználható a nemzetközi kapcsolatok, a nemzetközi tanulmányok és a biztonság- és védelempolitika szakok alap- és mesterképzésében, így például a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszékén és az egyetem szakkollégiumainak oktatásában, a térséget és annak országait érintő konferenciákon, workshopokon tájékoztató jellegű információforrás lehet.

A kutatás további iránya lehet, hogy az Arktisz felfedezése és meghódítása során milyen jelentősége volt az állami és nem állami szereplőknek. Utóbbira példát jelentenek azok a gazdasági társaságok, amelyek saját felfedező utakat indította a térségbe. Így például a felfedezés történet korai szakaszában a Kelet-indiai Társaság a 16. század közepén az északi-sarkvidéki tengeri hajózási útvonalak felderítését igyekezett előmozdítani. Majd a 19. század során is több esetben magánfinanszírozásból valósultak meg a felderítőutak. Kevésbé kutatott kérdéskör továbbá, hogy az északi-sarkvidéki őslakosoknak milyen feladata volt a térség feltérképezésében, az inuitok kapcsán többször feljegyezték, hogy az észak-amerikai vagy európai utazók segítőtársai voltak. E kérdéskör vizsgálata hozzájárulhat ahhoz a széles körű nemzetközi diskurzushoz, amely az állami és nem állami szereplők dinamikáját vizsgálja. Emellett azt is új perspektívába helyezheti, hogy a nemzetközi tér mely típusú szereplői voltak meghatározóak a régió felfedezéstörténetében. Összességében az Arktisz nemzetközi erőviszonyainak vizsgálata is újszerű, kevésbé kutatott kérdés, annak ellenére, hogy a térség felfedezése nagy nemzetközi érdeklődésre tartott számot a 19-20. század fordulóján.

Az Arktisz politikai diskurzusokban és különféle narratívákban való megjelenése is hiánypótló kutatási irány lenne a hazai szakirányú kutatás számára. A régió a helyi társadalmak, nemzetállamok, a globális közvélemény és a média számára egyaránt nagy érdeklődést kiváltó térség. E narratívák sok esetben a politikai döntéshozókat is befolyásolhatják, és

előmozdíthatják a környezetvédelmi kérdések napirenden tartását, valamint a környezetpolitika alakítását.

A régió másik sajátosságát, a nyugati civilizáció és az őslakos kultúra együttélését is érdemes lehet mélyebben vizsgálni. Az államalkotó nemzetekkel ellentétben a számi és más őslakos népcsoportok kulturális dimenzióiról nem állnak rendelkezésre információk. E kutatás alkalmas lehet arra, hogy mélységében megismerjük, miként élnek tovább az őslakos kultúrák jellegzetességei a mai körülmények között. Bővíthetné az ismereteket többek között az őshonosok egyedi gondolkodásmódja, politikai gondolkodása és politikaformálása tekintetében. E vizsgálódás több kihívásba is ütközhet, a hivatalos adatok hiánya és az erős civilizációs behatások miatt. A nemzeti identitás jelenkori megélését, új dimenzióit emelheti ki e specifikus kultúra kutatása.

A dolgozatban elemzettekén túl az őshonosok életmódjának és vallási hagyományainak is van hatása a politikai érdekképviselőkre. A természeti vallásuk az elmúlt évtizedekben, még ha szűk körben is, de újraéledt. Ez összehasonlítható lenne például a balti államok neopaganista mozgalmaival. Továbbá az őshonosok esetében a természetvallás gyakorlásának olyan politikai következményei is lehetnek, mint a földterületek gazdasági hasznosításának kérdése. Egyes területek gazdasági használatbavétele az őslakosok részéről azért ütközik ellenállásba, mert az a korábbi, természeti vallás helyszínét is érintené. Másrészt a hagyományos gazdálkodás, például a rénszarvas terelés útvonalait érinti a bányászati tevékenység, mint például a Jamal-félsziget esetében a földgázkitermelés (Almási & Siposné, 2018).

Emellett az őslakosok énekes hagyományai politikai identitás formáló szerepét is érdemes lenne mélyebben kutatni. E kérdéskör szintén összevethető többek között a Baltikum hagyományaival, de akár a hazai táncházmozgalom 20. századi éledésével és továbbélésével is párhuzamba állítható, elemezhető. A hazai szakirodalom tekintetében e kérdéskör vizsgálata is újszerű lehet.

A fentiekén túl a hazai szakirodalom számára hiánypótló kutatási területet jelenthet a Föld és a természet mint személyi jogokkal felruházott entitás vizsgálata. A nemzetközi szakirodalomban ez már jelenleg is egy élő és létező kutatási irány, amely a jövőben tovább fejlődhet, különösen a nemzetközi jogi precedensek elterjedésével.

A fentiekben bemutatott, lehetséges, Arktisszal kapcsolatos kutatási kérdések nem csupán önmagukban újszerűek a hazai kutatások sorában, hanem számos, a térségre jellemző jelenség is tovább elemezhető e szempontok mentén. Hazánkban van hagyománya több olyan

kérdéskörnek, mint az Északi-sarkvidék felfedezéstörténete, a helyi őslakos kultúrák vagy a kisebbségi jogok. E témák multidiszciplináris megközelítése, és más jelenségekkel együtt történő komplex vizsgálata új eredményeket hozhat. Ilyen összetett jelenségek az őslakos kisebbségek és a környezetvédelmi kérdések együttes elemzése, ahogyan ezt a jelen dolgozatban is megvalósítottam. Emellett még számos más, elsősorban tudományok határterületéhez tartozó, különösen az alternatív geopolitika által vizsgált jelenség is kutatható.

A finnországi kutatásom alatt meglátogatott Lappföldi Egyetemen nagy hagyománya van a multidiszciplináris megközelítést alkalmazó társadalomtudományos vizsgálódásnak, amely sok esetben a természettudományokkal is összekapcsolódik, például éppen a környezetbiztonsági kérdésekben. Ezek az összetett kutatások is szolgálhatnak újszerű eredményekkel, és bővíthetik a hazai geopolitikai és nemzetközi kapcsolatok diszciplína perspektíváját.

Irodalomjegyzék

- Agnew, J. A. (2013). The Origins of Critical Geopolitics. In Kuus, M. & Dodds, K., *The Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics*. (pp. 1-25) London: Routledge.
<http://www.academia.edu/1870474/>
- Allard, C. (2018). The Rationale for the Duty to Consult Indigenous Peoples: Comparative Reflections from Nordic and Canadian Legal Contexts. *Arctic Review on Law and Politics*, 9, 25-43. <https://arcticreview.no/> DOI: 10.23865/arctic.v8.723
- Almási, T. & Siposné Kecskeméthy, K. (2018). A lefagyott halál, a globális felmelegedés és klímaváltozás egészségügyi kockázatai. *Szakmai Szemle*, 16(1), 169-184.
https://www.knbsz.gov.hu/hu/letoltes/szsz/2018_1_szam.pdf#page=169
- Almási, T. & Siposné Kecskeméthy, K. (2018). The health risks of global warming and climate change – The Yamal peninsula case. In Hrnčiar, M. (szerk.) *Zborník príspevkov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie*. (pp. 16-28). Liptovský Mikuláš, Szlovákia: Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika.
- Andersson, R., Östlund, L. & Törnlund, E. (2005). The Last European Landscape to be Colonised: A Case Study of Land-Use Change in the Far North of Sweden 1850-1930. *Environment and History*, 11(3), 293-318.
- Antrim, C. L. (2010). The Next Geographical Pivot. *Naval War College Review*, 63(3), 1-24.
<https://digital-commons.usnwc.edu/>
- Arktisz Tanács. (2022). *About the Arctic Council*. Letöltve: <https://arctic-council.org/about/>
- Arktisz Tanács. (2020). *Permanent Participant*. Letöltve: <https://arctic-council.org/en/about/permanent-participants/>
- Arktisz Tanács. (2015): *Arctic Peoples*. Letöltve: <http://www.arctic-council.org/index.php/en/our-work/arctic-peoples>
- Ataman, M. (2003). The Impact of Non-State Actors on World Politics: A Challenge to Nation-States. *Alternatives – Turkish Journal of International Relations*, 2(1), 42-66.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/19401>
- Ayaydın, E. & Akgönül, S. (2020). Finnish Sámi: Is Tourism a Preservation of Indigenous Culture? In Pongrácz E., Pavlov V. & Hänninen N. (szerk.), *Arctic Marine Sustainability*. Springer Polar Sciences. (pp. 391-409). Cham: Springer. DOI:10.1007/978-3-030-28404-6_18
- Balázs, D. (szerk.). (1993). *Magyar Utazók Lexikona*. Budapest: Panoráma, 463 p.
- Baldwin, D. A. (2013). Power and International Relations. In Carlsnaes, W., Risse, T. & Simons, B. A. (szerk.), *Handbook of International Relations*. (pp. 273-298). London: SAGE.
- Bals, M., Turi, A. L., Ingunn, S. & Kvernmo, S. (2010). Internalization symptoms, perceived discrimination, and ethnic identity in indigenous Sami and non-Sami youth in Arctic Norway. *Ethnicity & Health*, 15(2), 165-179
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13557851003615545>

- Barcza, Gy. (1911). *Útjegyzetek egy jegestengeri vadászkirándulásról*. Budapest: Pátria, 120 p.
- Barry, T., – Daviðsdóttir, B., Einarsson, N. & Young, O. R. (2020). The Arctic Council: an agent of change? *Global Environmental Change*, 63., <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2020.102099>
- Balsillie School of International Affairs (2022). Simon Dalby. Letöltve: <https://www.balsillieschool.ca/people/simon-dalby/>
- Báthori, F. (1917). *Utazásaim a lappok földjén*. Nagyvárad: Sonnenfeld A., 120 p.
- Bayer, J. (2011). A globalizáció és a 21. század geopolitikai kihívásai. *Geopolitika a 21. században*, 1(1), 9-30.
- Behraves, M. (2011). Constructivism: An Introduction. *E-International Relation*. <https://www.e-ir.info/pdf/6818>
- Békési, L. (2004). *A politika földrajza*. Budapest: Aula. 206 p.
- Bencsik, E. (2008). A latin-amerikai nyelvi etnikai mozaik. *Külgügyi Szemle*, 7(3), 124-147. https://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2008_03_A_latin-amerikai_nyelvi_e.pdf
- Benjamin, D. K. (2001). Arctic Expeditions of the 19th Century. *PERC Reports*, 19(2), 16-17. <https://www.perc.org/2001/06/01/>
- Berecz, A. (szerk., 1883). Rövid közlemények: Az éjszaksark körül elhelyezett figyelő expeditiokról. *Földrajzi Közlemények*, 11(1), 391-393.
- Berecz, A. (szerk., 1885). Finnország és Orosz-Lapland, *Földrajzi Közlemények*, 13(7), 397.
- Bereczki, A. (2007). A lappok (számik) története. Budapest: ELTE. <https://mek.oszk.hu/02800/02894/02894.htm>
- Berg-Nordlie, M. (2015). Two Centuries of Russian Sámi Policy. *Acta Borealia*, 32(1), 40–67. <https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/11405/>
- Berne, Á. (2010). Geopolitika és/vagy geoökonómia. A 21. század világgazdasági és világpolitikai folyamatainak összefüggései. *Geopolitika a 21. században*, 1(1), 31-64. <https://internetfigyelo.wordpress.com/2016/03/25/>
- Berzsenyi, D. (2010). A klímaváltozás biztonságpolitikai következményei az Arktiszon (I.). *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, 3(9), 26-37. <http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/>
- Berzsenyi, D. (2010). A klímaváltozás biztonságpolitikai következményei az Arktiszon (II.). *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, 3(10), 28-38. <http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/>
- Bock, N. (2012). Sustainable Development Considerations in the Arctic. In Berkman, P. & Vylegzhanin, A. (szerk.), *Environmental Security in the Arctic Ocean. NATO Science for Peace and Security Series C: Environmental Security*. Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4713-5_6

- Bogoyavlenskiy, D. (2014). Arctic Demography. In Larsen, Joan Nyman – Fondahl, Gail (szerk.), *Arctic Human Development Report*. (pp. 27-41). Koppenhága: Nordic Council of Ministers. <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:788965/FULLTEXT03.pdf>
- Box, J. E., Colga, W. T., Christensen, T. R., Schmidt, N. M., Lund, M., Parmentier, F-J. W., Brown, R., Bhatt U. S., Euskirchen, E. S., Romanovsky, V. E., Walsh, J. E., Overland, J. E., Wang, M., Corell, R. W., Meier, W. N., and Wouters B., and Mernild, S., Mård, J. M., Pawlak, J. & Olsen, M. S. (2019). Key indicators of Arctic climate change: 1971–2017. *Environmental Research Letters*, 14(4), <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/aafc1b/meta>
- Brandt, W. (szerk.). (1983). *North-South: a programme for survival; report of the Independent Commission on International Development Issues*. Párizs: UNESCO, 192 p.
- Bremmer, M. T. (2012). *Assessing the Role of Shame and Honor During the Alta Conflict*. Graduate Student Theses, Dissertations, & Professional Papers. 72. (Doktori értekezés). University of Montana, Missoula. Letöltve: <https://scholarworks.umt.edu/>
- Brutschin, E. & Schubert, S. R. (2016). Icy waters, hot tempers, and high stakes: Geopolitics and Geoeconomics of the Arctic. *Energy Research & Social Science*, 16, 147-159. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2016.03.020>.
- Brzezinski, Z. (1996). *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*. New York: BasicBooks, 240 p.
- Campana, S.E., Stefánsdóttir, R.B., Jakobsdóttir, K. & Sólmundsson, J. Shifting fish distributions in warming sub-Arctic oceans. *Sci Rep*, 10. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-73444-y>
- Caron, D. D. (1993). Toward an Arctic environmental regime. *Ocean Development & International Law*, 24(4), 377-392. https://doi.org/10.1163/9789004255210_004
- Cassel, S. H. (2019). Branding Sámi tourism: practices of indigenous participation and place-making. In Cassinger, C., Lucarelli, A. & Gyimóthy, S. (szerk.), *The Nordic Wave in Place Branding*. (pp. 139–152). Cheltenham: Elgar Online.
- Castree, N. (2003). The geopolitics of nature. In Agnew, J. A., Mitchell, K. & Toal, G. (szerk.), *A Companion to Political Geography*. (pp. 423-439). Maalden: Blackwell Publishing. <https://books.google.hu/>
- Cepinskyte, A. (2018). The Arctic Railway and the Sami – Reconciling National Interest with Indigenous Rights. *FIIA Briefing Paper*. (254), 1-7. https://www.fiaa.fi/wp-content/uploads/2018/12/bp254_arctic_railway.pdf
- Cholnoky, J. (1905). Magyar utazó a lappok között. *Földrajzi Közlemények*, 33(5), 205.
- Cholnoky, J. (1911). A Spitzbergák. *Földrajzi Közlemények*, 39 (7-8), 301-345.
- Cholnoky, J. (1930). *A jégvilág: a sarkkutatók története*. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. 146 p.

- CNBC (2018). *China: We are a 'Near-Arctic State' and we want a 'Polar Silk Road'*. Letöltve: <https://www.cnn.com/2018/02/14/china-we-are-a-near-arctic-state-and-we-want-a-polar-silk-road.html>
- Cobo, J. M. (1986). *Study of the problem of discrimination against indigenous populations*. United Nations – Department of Economic and Social Affairs. Letöltve: <https://digitallibrary.un.org/record/133666>
- Cohen, A., Szaszdi, L. F. & Dolbow, J. (2008). The New Cold War: Reviving the U.S. Presence in the Arctic. *Heritage Foundation Background Paper*, (2202). Letöltve: <https://www.heritage.org/environment/report/the-new-cold-war-reviving-the-us-presence-the-arctic>
- Cohen, S. B. (2015). *Geopolitics: The Geography of international Relations*. London and New York: Rowman and Littlefield. 491 p.
- Conde, E. & Sánchez, S. I. (2016). *Global Challenges in the Arctic Region: Sovereignty, environment and geopolitical balance*. London: Routledge. 474 p. <https://books.google.hu/>
- Csatlós, E. (2013). *Az Arktisz nemzetközi jogi helyzete*. Budapest: Akademia Publisher. 238 p.
- Dalby, S. (2003). Geopolitical Identities: Arctic Ecology and Global Consumption. *Geopolitics*, 8(1), 181-202. <https://doi.org/10.1080/714001009>
- Dalby, S. (2006). The Geopolitics of Global Dangers. In Tuathail, G. Ó., Dalby, S. & Routledge, P. (szerk.), *The Geopolitics Reader (2nd Edition)*. (pp. 177-187.) London: Routledge.
- Dalby, S. (2014): Rethinking Geopolitics: Climate Security in the Anthropocene. *Global Policy*, 5(1), 1-9.
- Danielsen, R. (szerk.). (1995). *Norway: A History from the Vikings to Our Own Times*. Oslo: Scandinavian University Press. 486 p.
- Dannreuther, R. (2013). Geopolitics and International Relations of Resources. In: Dannreuther, R. & Ostrowski, W. (szerk.), *Global Resources*. (pp. 79-97). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137349149_5
- Dittmer, J., Moisiu, S., Ingram, A. & Dodds, K. (2011). Have you heard the one about the disappearing ice? *Recasting Arctic geopolitics*. *Political Geography*, 30(4), 202-214. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2011.04.002>
- Dodds, K. (2010). Flag planting and finger pointing: the Law of the Sea, the Arctic and the political geographies of the outer continental shelf. *Political Geography*, 29(2), 63-73. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2010.02.004>
- Dodds, K. & Woon, C. Y. (2019). Triumphant Geopolitics? Making Space of and for Arctic Geopolitics in the Arctic Ocean. In Selheim, N, Zaika, Y. & Kelman, I. (szerk.). *Arctic Triumph – Northern Innovation and Persistence*. (pp. 163-180). Berlin: Springer.
- Domeij, R., Karlsson, O. & Moshagen, S. & Trosterud, T. (2018). Enhancing Information Accessibility and Digital Literacy for Minorities Using Language Technology – the Example

of Sami and Other National Minority Language in Sweden. In Coppélie, C. & Kirk, s. (szerk.), *Perspective on Indigenous Writing and Literacies*. (pp.113-137.) Leiden, Boston: Brill.

Downing, J. (2019). *An evaluation of the impact of shipping on Arctic Indigenous Peoples*. (Doktori értekezés). The Henry M. Jackson School of International Studies, University of Washington. Letöltve: <https://jsis.washington.edu/news/an-evaluation-of-the-impact-of-shipping-on-arctic-indigenous-peoples/>

Egedy, G. (2017). *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe, (3. átdolgozott kiadás)*. Budapest: HVG_ORAC Kiadó Kft. 276 p.

ENSZ. (2007): *Climate change and indigenous peoples*. Letöltve: https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/backgrounder%20climate%20change_FINALE.pdf

ENSZ. (2010): *State of the World's Indigenous Peoples*. United Nations Department of Public Information. Letöltve: <https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/SOWIP/regional%20highlights/asia-pacific/sowip-regionals%20facts-asia-pacific-en.pdf>

Eriksen, T., Valkonen, H. S. & Valkonen, J. (szerk.). (2018). *Knowing from the Indigenous North – Sami Approaches to History*. London: Routledge, 176 p.

Európai Bizottság. (2016). *An integrated EU policy for the Arctic*. https://ec.europa.eu/environment/efe/themes/climate-action/integrated-eu-policy-arctic_en

Feldman, A. (2002). Making Space at the Nations' Table: Mapping the transformative geographies of the international indigenous peoples' movement. *Social Movement Studies: Journal of Social, 1*(1), 31-45. <https://doi.org/10.1080/14742830120118882>

Flint, C. & Taylor, P. J. (2018). *Political Geography. World-Economy, Nation-State and Locality. (hetedik kiadás)*. London: Routledge. 390 p.

Fodor, F. (2006). A Magyar földrajzi felfedezések. In Fodor, F. *A magyar földrajztudomány története*. (pp. 473-496). Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/fodor_foldrajz.pdf

Fox, J. (2002). Ethnic Minorities and the Clash of Civilizations: A Quantitative Analysis of Huntington's Thesis. *British Journal of Political Science, 32*(3), 415-434. <https://doi.org/10.1017/S0007123402000170>

Fyfe, J., von Salzen, K., Gillett, N., Arora, V. K., Flato, G. M. & McConnell, J. R. (2013). One hundred years of Arctic surface temperature variation due to anthropogenic influence. *Sci Rep 3* (2645). <https://doi.org/10.1038/srep02645>

Furuichi M. & Otsuka, N. (2013). Cost Analysis of the Northern Sea Route (NSR) and the Conventional Route Shipping. Paper ID 10. (pp. 1-22). In *IAME 2013 Conference, July 3-5*. Marseille: IAME. https://www.academia.edu/22579417/Cost_Analysis_of_the_Northern_Sea_Route_NSR_and_the_Conventional_Route_Shipping

- Galambosi, B. (2011). *Magyarok a finn mezőgazdaságban*. Helsinki: Balassi Intézet.
<http://www.mikkelinsuomiunkariseura.fi/16.%20paavo.pdf>
- Galács, A. (2003): Óceánok és sarkvidékek (Az Arktisztól az Antarktiszig). Budapest: Kossuth Kiadó. 178 p.
- Gassiy, V. (2018). Indigenous Communities in the Arctic Change in Socio-Economic and Environmental Perspective. In Kanao, M., Kakinami, Y. & Toyokuni, G. (szerk.), *Arctic Studies – A Proxy for Climate Change*. London: IntechOpen.
<https://doi.org/10.5772/intechopen.80765>
- Gebhard, C. (2016). One World, Many Actors: Levels of Analysis in International Relations. E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2016/12/28/one-world-many-actors/>
- Gordon, G. & Pierik, R. (2010). Liberal political philosophy: the role of non-state actors and considerations of global justice. In Reinalda, B. (szerk.), *The Ashgate Research Companion to Non-State Actors*. (pp. 133-146). Farnham: Ashgate Publishing
https://pure.uva.nl/ws/files/1488420/96833_SSRN_id1719981_1_.pdf
- Gordon, G. J. (2019). Environmental Personhood. *Columbia Journal of Environmental Law*, 43(1), 49- 91. <https://faculty.wharton.upenn.edu/wp-content/uploads/2019/08/Gordon-Environmental-Personhood.pdf>
- Gracia-Lozano, S. T. & Egea, R. M. F. (2016). Environmental challenges for Arctic Peoples. In Conde, E. & Sánchez, S. I. (szerk.), *Global Challenges in the Arctic Region: Sovereignty, environment and geopolitical balance*. (pp.236-253). Routledge, London.
- Greaves. W. (2018). Damaging Environments: Land, Settler Colonialism, and Security for Indigenous Peoples. *Environment and Society*, 9(1) 107-124.
<https://doi.org/10.3167/ares.2018.090108>
- GRIDA. (2008). *Population distribution in the circumpolar Arctic, by country (including indigenous population)*. Letöltve: <http://www.grida.no/graphicslib/detail/population-distribution>
- GRIDA. (2016). *Trends in Arctic temperature, 1880-2006*. Letöltve: <https://www.grida.no/resources/5281>
- Grotlüschen, A. & Buddeberg, K. (2020). PIAAC and the South – Is Southering the new Othering? Global Expansion of dominant Discourses on Adult Literacy. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 11(2). <https://doi.org/10.25656/01:20281>
- Hacquebord, L. (2012). *History of Large Scale Resource Exploitation in Polar Areas*. *Circumpolar Studies* 8. Groningen: University of Groningen, Arctic Centre.
<https://www.jstor.org/stable/j.ctt13wwxkn>
- Halász, I. (1890). Nyolcz nap a Skalstugu-hegységbeli lappok közt. *Földrajzi Közlemények*, 18(9-10), 446-476.
- Halász, M. (1882). *Svéd-Norvég missiók*. Budapest: Hunyadi Mátyás Nyomda.

- Hämäläinen, S., Musial, F., Salamonsen, A., Graff, O. & Olsen, T. A. (2018). Sami yoik, Sami history, Sami health: a narrative review. *International Journal of Circumpolar Health*, 77(1). <https://doi.org/10.1080/22423982.2018.1454784>
- Hansen, K. F. & Bankes, N. (2008). Human Rights and Indigenous Peoples in the Arctic. In Mikkelsen, A. & Langhelle, O. (szerk.), *Arctic Oil and Gas: Sustainability at Risk?* (pp.291-316). London: Routledge.
<https://books.google.hu/books?hl=hu&lr=&id=dqSPoJSLmRsC&oi=fnd&pg=PA291&dq>
- Havass, R. (1909): Jelentés 1908-ról. *Földrajzi Közlemények*, 37(1), 143.
- Heininen, L. (2004). Circumpolar international relations and geopolitics. In Einarsson, N., Nymand Larsen, J., Nilsson, A. & Young, O. R. (szerk.), *Arctic Human Development Report*. (pp. 207-225). Koppenhága: Nordic Council of Ministers. <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:788965/FULLTEXT03.pdf>
- Heininen, L. (2009). Circumpolar International Relations and Cooperation. In Heininen, L. & Southcott, C. (szerk.), *Globalization and the Circumpolar North*. (pp. 265-306). Fairbanks: University of Alaska Press. <https://books.google.hu/books?hl=hu&lr=&id=irqfSVU>
- Heininen, L. (2014). Northern geopolitics: actors, interests and processes in the circumpolar Arctic. In Powell, R. C. & Dodds, K. (szerk.), *Polar Geopolitics? Knowledges, Resources and Legal Regimes*. (pp. 241–258). Durham: Monograph Book.
<https://doi.org/10.4337/9781781009413.00023>
- Heininen, L. (2018). Arctic Geopolitics from classical to critical approach – importance of immaterial factors. *Geography, Environment, Sustainability*, 11(1), 171-186.
<http://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/15228/1/389-609-1-SM.pdf>
- Heininen, L., Ahola, J. & Frog, E. (2014). ‘Geopolitics’ of the Viking Age? in: Ahola, Joonas – Frog, Etunimetön (szerk.), *Fibula, Fabula, Fact – The Viking Age in Finland*. (pp. 296-320). Helsinki: Studia Fennica Historia.
- Heino, J., Culp, J. M. Erkinaro, J., Goedkoop, W., Lento, J., Rühland, K. M., & Smol, J. P. (2020). Abruptly and irreversibly changing Arctic freshwaters urgently require standardized monitoring. *Journal of Applied Ecology*, 57(7), 1192-1198. <https://doi.org/10.1111/1365-2664.13645>
- Heleniak, T. (2014). Arctic Population and Migration. In Larsen, J. N. & Fondahl, G. *Arctic Human Development Report*. (pp. 53-104). Koppenhága: Nordic Council of Ministers.
<http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:788965/FULLTEXT03.pdf>
- Hilder, T. (2014). *Sámi Musical Performance and the Politics of Indigeneity in Northern Europe*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 262 p.
- Horstkotte, T., Utsi, T. A., Larsson-Blind, Å., Burgess, P., Johansen, B., Käyhkö, J., Oksanen, L. & Forbes, B. C. (2017). Human–animal agency in reindeer management: Sámi herders’ perspectives on vegetation dynamics under climate change. *Ecosphere*, 8(9).
<https://doi.org/10.1002/ecs2.1931>

- Heinämäki, L. (2010). *The Right to Be a Part of Nature: Indigenous Peoples and the Environment*. Acta Electronica Universitatis Lapponiensis 67. (Doktori értekezés értekezés): University of Lapland, Arctic Centre, Rovaniemi.
<https://core.ac.uk/download/pdf/30083904.pdf>
- Horváth, J. (szerk.). (2005). *Világpolitikai lexikon*. Budapest: Osiris Kiadó. 700 p.
- Hubai, J. (2010). Olvadó Jeges-tenger – erősödő geopolitika. *EU Working Papers*, 13(1), 69-76. http://publikaciotar.repositorium.uni-bge.hu/320/1/2010_1_06.pdf
- Hunfalvy, J. (1873). Jelentés a földrajz körében 1873-ban tett munkálatokról. Földrajzi Közlemények. 2(1), 4-7. old.
- Huntington, H. P., Carey, M., Apok, C., Forbes, B. C., Fox, S., Holm, L. K., Ivanova, A., Jaypoody, J., Noongwook, G. & Stammer, F. (2019). Climate change in context: putting people first in the Arctic. *Regional Environ Change* (19), 1217–1223.
<https://doi.org/10.1007/s10113-019-01478-8> <https://link.springer.com/article/10.1007/s10113-019-01478-8#citeas>
- Huntington, S. P. (2006). *A civilizációk összecsapása és a világrénd átalakulása*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Huskey, L., Mäenpää, I. & Pelyasov, A. (2014). Economic Systems. In: Larsen, J. N. & Fondahl, G. (szerk.), *Arctic Human Development Report*. (pp. 151-184). Kopenhagen: Nordic Council of Ministers. <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:788965/FULLTEXT03.pdf>
- ILO. (2021). *C169 – Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169)*. Letöltve: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C169
- Anisimov, O. & Fitzharris, B. (2018). Polar Regions (Arctic and Antarctic) – Impact on Human Communities in the Arctic – Impacts on Indigenous Peoples. In Anisimov, O. & Fitzharris, B., *Working Group II: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. (pp. 826-829). Genf: IPCC. <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/wg2TARchap16.pdf>
- Johnston, M., Viken, A. & Dawson, J. (2012). Firsts and lasts in Arctic tourism: Last chance tourism and the dialectic of change. In Lemelin, R. H., Stewart, E. & Dawson, J. (szerk.), *Last Chance Tourism: Adapting tourism opportunities in a changing world*. (pp.10-24). London: Routledge.
https://www.researchgate.net/publication/281865728_Firsts_and_last_in_Arctic_tourism_Last_chance_tourism_and_the_dialectic_of_change
- Joona, T. (2012). ILO Convention No. 169. In a Nordic Context with Comparative Analysis: An Interdisciplinary Approach. *Juridica Lapponica* 37. (Doktori értekezés értekezés). University of Lapland, Arctic Centre, Rovaniemi.
<https://lauda.ulapland.fi/handle/10024/59455>
- Joona, T. (2018). Safeguarding Cultural Rights of Sámi Children and Youth in Finland, with Special Emphasis on the Linguistic part of Cultural Identity: Current Challenges. In Gudmundur, A. (szerk.), *The yearbook of polar law* 9. Leiden, Boston: Brill.

- Kaiser, F. (2007). A blokáde elmélete és gyakorlata a tengeri hadviselésben. *AETAS* 22(4), 49-68. <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00039/pdf/049-068.pdf>
- Kálló, L. & Deák, A. (2011). Az Északi-sark – A versenyfutás kezdete. *Felderítő Szemle*, 10(1-2), 43-64. www.knbsz.gov.hu/hu/letoltes/fsz/2011-1-2.pdf
- Kan, H. (2010). *Actors in World Politics*. In: Masashi Sekiguchi: *Government and Politics – Vol. II – Actors in World Politics*. Oxford: Eolss Publishers. <http://www.eolss.net/sample-chapters/c04/e6-32-05-03.pdf>
- Kaplan, R. D. (2013). *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*. New York: Random House. 448 p.
- Kelman, I. & Næss, M. W. (2019). Climate Change and Migration for Scandinavian Saami: A Review of Possible Impacts. *Climate*, 7(4), Article 47. <https://doi.org/10.3390/cli7040047>
- Knut, H. (szerk.). (2003). *The Cambridge History of Scandinavia*. Cambridge: Cambridge University Press. 864 p.
- Koivurova, T. (2005). Environmental Protection in the Arctic and Antarctic: Can the Polar Regimes Learn From Each Other? *International Journal of Legal Information*. 33(2), 203-218. <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=ijli>
- Koivurova, T. (2010). Limits and possibilities of the Arctic Council in a rapidly changing scene of Arctic governance. *Polar Record*, 46(2), 146 – 156. <https://doi.org/10.1017/S0032247409008365>
- Koivurova, T. (2014). The Future of Arctic Governance. In Henriksen, T & Ravna, O. Juss I Nord: hav, fisk og urfolk. (pp.29-39). Oslo: Gyldendal Juridisk. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2397620
- Kopalyan, N. (2014). *After Polarity: World Political Systems, Polar Structural Transitions, and Nonpolarity*. (Doktori értekezés). University of Nevada, Las Vegas. <http://dx.doi.org/10.34917/7048596>
- Kovach, M. (2009). *Indigenous Methodology: characteristics, conversations and contexts*. Toronto: University of Toronto Press. 201 p.
- Kubassek, J. (2008). *Útkeresők. Magyar utazók és földrajzi felfedezők*. Budapest: Kossuth. 200 p.
- Kuersten, A. (2016). The Arctic Five versus the Arctic Council. In Heininen L., Exner-Pirot, H. & Plouffe, J. (szerk.), *Arctic Yearbook, 2016*, (pp. 389-395). Akureyri: Northern Research Forum. <https://ssrn.com/abstract=2861269>
- Kulcsár, I. (1973). *Mikrofonnal az Északi-sarkon*. Budapest: Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó. 213 p.
- Kusmenko, J., & Riessler, M. (2000). Traces of Sámi-Scandinavian contact in Scandinavian dialects. In Gilbers, D., Nerbonne, J. & Schaecken, J. (szerk.), *Studies in Slavic and General Linguistics*, 28, (pp. 209–224). Amsterdam: Rodopi. <http://www.jstor.org/stable/40997166>

- Laksmana, E. (2013). Realism and Non-State Actors Revisited. *E-International Relation*.
<https://www.e-ir.info/pdf/32548>
- Laktionov, A. F. (1958): *Az Északi-sark meghódítása*. Budapest: Tánicsics Kiadó. 415 p.
- Lappföldi Egyetem. (2022). *Timo Koivurova*. Letöltve:
<https://research.ulapland.fi/en/persons/timo-koivurova>
- Larsen, J. N. & Fondahl, G. (2014). *Arctic Human Development Report*. Koppenhága: Nordic Council of Ministers. <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:788965/FULLTEXT03.pdf>
- Lattmann T. (2008). Olvadó jég, fagyossá váló viszonyok – az északi sarkvidék és az azt kísérő viták. *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle, 1(4)*, 21-34.
http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/lattmann_tamas-olvado_jeg_fagyossa_valo_vizonyok_vitak_az_eszaki_sark_korul.pdf
- Lawrence, R. & Åhrén, M. (2016). Mining as colonisation: the need for restorative justice and restitution of traditional Sami lands. In: Adams, M. (szerk.), *Nature, Temporality and Environmental Management*. (pp. 149-166). London: Routledge.
- Leyboldt, P. (2015). *The capacity potential of the Northern Sea Route by 2050*. In: Keupp, M. M. (eds.): *The Northern Sea Route – A comprehensive analysis*. Springer, Wiesbaden. pp. 89-106.
- Lindholt, L. & Glomsrød, S. (2011). *The role of the Arctic in future global petroleum supply. Discussion Papers No. 645*. Oslo: Statistics Norway, Research Department.
<https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/DP/dp645.pdf>
- Lindroth, M. (2015). *Governing Indignity Globally – Indigenous Peoples in the United Nations*. Acta Electronica Universitatis Lapponiensis, 161. Rovaniemi: University of Lapland.
<https://lauda.ulapland.fi/handle/10024/61878>
- Leu, T. C. & Müller, D. K. (2016). Maintaining inherited occupations in changing times: the role of tourism among reindeer herders in northern Sweden, *Polar Geography*, (39)1, 40-57.
<https://doi.org/10.1080/1088937X.2016.1148794>
- Luttwak, E. N. (1990). From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. *The National Interest*, 20, 17–23. <http://www.jstor.org/stable/42894676>
- Lähteenmäki, M. (2006). From reindeer nomadism to extreme experiences: economic transitions on Finnish Lapland in the 19th and 20th centuries. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 3(6). 696-704.
<https://www.inderscienceonline.com/doi/abs/10.1504/IJESB.2006.010913>
- Mackinder, H. J. (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, 23(4), 421–437. <https://doi.org/10.2307/1775498>
- Magidovič, I. P. (1961). *A földrajzi felfedezések története*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó. 876 p.

- Mahan, A. T. (1890). *The Influence of Sea Power upon History*. New York: Little, Brown and Company. 557 p.
- Maher, P. (2017). Tourism Futures in the Arctic. In Latola, K. & Savela, H. (szerk.), *The Interconnected Arctic — UArctic Congress 2016*. (pp. 213-219.) Cham: Springer Polar Sciences. Springer.
- Marineinsight.com. (2022). *Suez Canal Achieves Highest Annual Revenue Of \$6.3 Billion & Largest Annual Net Tonnage*. Letöltve: <https://www.marineinsight.com/shipping-news/suez-canal-achieves-highest-annual-revenue-of-6-3-billion-largest-annual-net-tonnage-in-2021/>
- Márton A. (2012). Északi-Sark a skandináv államok szemszögéből nézve. *Repüléstudományi Közlemények*, 24(2), 273-284. www.repulestudomany.hu/folyoirat/2016_2/2016-2-07-0336_Marton_Andrea.pdf
- Márton A. (2015). Az Északi-sark Orosz Föderáció stratégiai gondolkodásában. *Repüléstudományi Közlemények*, 27(2), 26-35. www.repulestudomany.hu/folyoirat/2015_2/2015-2-03-0212-Marton_Andrea.pdf
- Márton, A. (2016). Katonai együttműködés és terjeszkedés az Északi-sarkon. *Repüléstudományi Közlemények*, 28(2), 123-132. www.repulestudomany.hu/folyoirat/2016_2/2016-2-07-0336_Marton_Andrea.pdf
- McDonald, P. J., Chapman, T. L. & Moser, R. G. (2021). *An Introduction to International Relations: Opening the Global System*. London: Pearson.
- McSweeney, R. (2015). *Analysis: The most 'cited' climate change papers*. *Carbon Brief*. Letöltve: <https://www.carbonbrief.org/analysis-the-most-cited-climate-change-papers>
- Mikkelsen, A. & Langhelle, O. (szerk.). (2008). *Arctic Oil and Gas: Sustainability at Risk?* London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203893746>
- Mills, W. J. (2003). *Exploring Polar Frontiers: A Historical Encyclopedia*. Santa Barbara: ABC-CLIO. 797 p.
- Mietzner, A. (2015). The Northern Sea Route as an alternative container shipping route: A hypothetical question or a future growth path? In Keupp, M. M. (szerk.), *The Northern Sea Route – A comprehensive analysis*. (pp. 107-122). Wiesbaden: Springer.
- Nagy, M. M. (2001). Egy tengeralattjáró-katasztrófa politikai földrajza. *Iskolakultúra*, 11(5), 97-104. http://real.mtak.hu/61086/1/EPA00011_iskolakultura_2001_05_097-104.pdf
- NASA. (2018). *What is permafrost?* Letöltés: <https://climatekids.nasa.gov/permafrost/>
- Naum, M. & Nordin, J. M. (szerk.). *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity*. New York: Springer. 324 p.
- Naumov, A., Sidorova, D. & Goncharov, R. (2020). Farming on Arctic margins: Models of agricultural development in northern regions of Russia, Europe and North America. *Regional Science Policy & Practice*, 14(1), 174-186. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12273>

- Németh, V. (2021). Az osztrák–magyar északi-sarki expedíció geopolitikai perspektívája. In Ress, B., Bali, J., Kulcsár, L., Garaczi, I., Duray, M. (szerk.) *Ibolyától krizantémig 1867–1920*. (pp. 296-304). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Németh, V. (2021). Osztrák-Magyar Monarchia skandináv perspektívából – Barcza György diplomata visszaemlékezései alapján (1916-1922). In Ress, B., Bali, J., Kulcsár, L., Garaczi, I., Duray, M. (szerk.) *Ibolyától krizantémig 1867–1920*. (pp. 288-295). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Németh, V. (2021). Kis népcsoportok helyi értékeinek szerepe a nemzetközi kapcsolatokban és a geopolitikában – számi-baszk összehasonlítás. *Mediterrán Világ*, (50), 222-235.
- Németh, V. (2020). Életmód, mint politikai törésvonal – az európai Arktisz őslakosainak példája. In Garaczi, I. (szerk.) *Az életminőség-fejlesztés új paradigmái a 21. században*. (pp. 707-719). Veszprém: Magánkiadás.
- Németh, V. (2019). Városok a geopolitikában – Rovaniemi az Arktisz geopolitikájában. *Közép-Európai Közlemények*, 12(3), 197-211.
- Németh, V. (2019). Az Osztrák-Magyar Monarchia és geopolitikai jelenléte az Arktiszbán. *Történeti Földrajzi Közlemények*, 7(1-2). 73-89.
- Németh, V. (2019). Indigenous Peoples in International Politics – the Case of Samis in the Arctic Affairs. In Csiszár, B., Bódog, F., Mező, E., Závodi, B. (szerk.) VIII. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2019 – Tanulmánykötet = 8th Interdisciplinary Doctoral Conference 2019 – Conference Book. (pp. 223-233). Pécs: Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat.
- Németh, V. (2019). Skandinávia a geopolitika térképén. *Geopolitikai Szemle*, 1(3), 85-104.
- Németh, V. (2019). A baszkok és a számik – két őshonos etnikum helyzete Európában. *Mediterrán Világ*, (47-48), 169-188.
- Németh, V. (2018). Az északi tengeri út megnyitásának várható hatása a Szezi-csatornára. *Mediterrán Világ*, (45-46), 184-199.
- Németh, V. (2018). Észak-dél megosztottság: Az energiatermelés geoökonómiai aspektusai. *Mediterrán Világ*, (44), 124-142.
- Németh, V. (2018). Polar Silk Road: Chinese-Russian cooperation in the Arctic. In Bódog, F., Csiszár, B., Hayden, Zs.; Mészáros, O., Sapolov, A., Pónusz, R. (szerk.) VII. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2018 Absztraktötet: Digitális, bővített kiadás = 7th interdisciplinary doctoral conference 2018 book of abstracts: Digital, extended edition. (pp. 152). Pécs: Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat.
- Németh, V. (2018). Geopolitical and Geoeconomical Aspects of Northern Sea Route – with Regard to Russian and Chinese Interests. In Korcsmáros, E. (szerk.) *A Selye János Egyetem 2018-as X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete = Zborník X. medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho*. (pp. 205-217). Komárno: Selye János Egyetem

- Nicol, H. N., & Heininen, L. (2014). Human security, the Arctic Council and climate change: Competition or co-existence? *Polar Record*, 50(1), 80-85.
<https://doi.org/10.1017/S0032247412000666>
- Ng, A. K.Y., Andrews, J., Babb, D., Lin, Y. & Becker, A. (2018). Implications of climate change for shipping: Opening the Arctic seas. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, (9)2. <https://doi.org/10.1002/wcc.507>
- Nobile, U. (1982). *A pólus, életem kalandja*. Budapest: Gondolat. 302 p.
- NSIDC. (2020). *What is the Arctic?* Letöltve: <https://nsidc.org/cryosphere/arctic-meteorology/arctic.html>
- Nuttall, M., Berkes, F., Forbes, B., Kofinas, G., Vlassova, T. & – Wenzel, G. (2005). Hunting, Herding, Fishing, and Gathering: Indigenous Peoples and Renewable Resource Use in the Arctic. In Symon, C., Arris, L. & Heal, B. (szerk.), *Arctic Climate Impact Assessment*. (pp.649-690). New York: Cambridge University Press.
<https://www.amap.no/documents/download/1093>
- Nye, J. S. (2009). Get Smart – Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*, 88(4), 160-163. http://www.jstor.org/stable/20699631?seq=1#page_scan_tab_contents
- Nye, J., & Keohane, R. (1971). Transnational Relations and World Politics: An Introduction. *International Organization*, 25(3), 329-349. Retrieved January 1, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/2706043>
- OECD. (2020). *Indigenous economic development and well-being: Statistics and data governance*. Letöltve <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/460fc435-en/index.html?itemId=/content/component/460fc435-en>
- OECD. (2017). ITF (International Transport Forum) Transport Outlook 2017. Letöltve: https://www.oecd-ilibrary.org/transport/itf-transport-outlook-2017_9789282108000-en
- OECD. (2013). *Statistics Brief – Trends in the Transport Sector*. Letöltve: <https://www.itf-oecd.org/sites/default/files/docs/2013-12-trends-perspective.pdf>
- Ó Tuathail, G., Dalby, S. & Routledge, P. (2006). *The Geopolitics Reader. (Második kiadás)*. London: Routledge. 320 p.
- O’Lear, S. (2018). *Environmental Geopolitics*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers. 216 p.
- Isen, K. O., Abildgaard, M. S., Brattland, C., Chimirri, D., De Bernardi, C., Edmonds, J., Grimwood, B. S. R., Hurst, C. E., Höckert, E., Jaeger, K., Kugapi, O., Lemelin, R. H., Lüthje, M., Mazzullo, N., Müller, D. K., Ren, C., Saari, R., Ugwuegbula, L., & Viken, A. (2019). *Looking at Arctic tourism through the lens of cultural sensitivity. ARCTISEN – a transnational baseline report*. Rovaniemi: Multidimensional Tourism Institute. 55 p.
<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1380984/FULLTEXT01.pdf>
- Ørts Hansen, C., Grønsedt, P, Lindsrøm Graversen, C. & Hendriksen, C. (2016). *Arctic shipping – Commercial opportunities and challenges*. Koppenhága: CSB Maritime. 92 p.

- Østreg, W. (2010). *The Northeast Passage and Northern Sea Route*. Kirkenes: Centre for High North Logistics. <http://www.arctis-search.com/The+Northeast+Passage+and+Northern+Sea+Route+2>
- Pap, N. Reményi, P., Végh, A., Kitanics, M. & Vati, T. (szerk.). (2012). *Geopolitikai szótár*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz7/geopolitikai_foldrajz/www/book.html
- Overland, J., Dunlea, E., Box, J. E., Corell, R., Forsius, M., Kattsov, V., Olsen, M. S., Pawlak, J., Reiersen, L-O. & Wang, M. (2018). The urgency of Arctic change. *Polar Science*. Volume 21, Pages 6-13, ISSN 1873-9652, <https://doi.org/10.1016/j.polar.2018.11.008>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1873965218301543>)
- Overland, J. E., Hanna, E., Hanssen-Bauer, I., Kim, S. J. J., Walsh, E., Wang, M., Bhatt, U. S., Thoman, R. L. & Ballinger, T. J. (2019). *Surface Air Temperature*. *Arctic Essays*. Letöltve: <https://arctic.noaa.gov/Report-Card/Report-Card-2019/ArtMID/7916/ArticleID/835/Surface-Air-Temperature>
- Paltto, K. (2014). A lappok. In: Kádár Zoltán (szerk.): *Lappok*. (pp.14-108). Budapest: Nap Kiadó.
- PAME. (2015). *Northern Sea Route Shipping Statistics*. Letöltve: <https://pame.is/index.php/projects/arctic-marine-shipping/older-projects/northern-sea-route-shipping-statistics>
- Pastusiak, T. (2016). *The Northern Sea Route as a Shipping Lane: Expectations and Reality*. Cham: Springer International. 258 p.
- Pawłuszko, T. (2013). *Theory of International Relations in Search of the Arctic Situation's Definition Towards the Perspective of International Regimes*. The Northern Spaces – Contemporary Issues. Warsaw: Scandinavium. http://www.academia.edu/1783986/Theory_of_International_Relations_in_Search_of_the_Arctic_Situations_Definition_Towards_the_Perspective_of_International_Regimes
- Pizzolo, P. (2019). Eurasianism: an ideology for the multipolar world. (Doktori értekezés). HSE University, Róma. <https://iris.luiss.it/retrieve/handle/11385/201069/109922/20190626-pizzolo.pdf>
- Poeplau, C., Schroeder, J., Gregorich, E. & Kurganova, I. (2019). Farmers' Perspective on Agriculture and Environmental Change in the Circumpolar North of Europe and America. *Land*, 8(12). <https://doi.org/10.3390/land8120190>
- Potter, R. A. (2013). Exploration and Sacrifice: The cultural logic of Arctic discovery. In Regard, F. (szerk.), *The Quest for the Northwest Passage: British Narratives of Arctic Exploration*. (pp. 1-18). London: Pickering & Chatto.
- Powell, R. C. & Dodds, K. (2014). *Polar Geopolitics? – Knowledges, Resources and Legal Regimes*. Cheltenham: Edward Elgar. 336 p. <https://doi.org/10.4337/9781781009413>
- Próbáld, F. (1973). A XIX. századi magyar expedíciók. In Havasné Bede, P. & Somogyi, S. (szerk.), *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Budapest: Tankönyvkiadó. 113 p.

- Quillérou, E., Jacquot, M., Cudennec, A. & Bailly, D. (2015). *The Arctic: Opportunities, Concerns and Challenges*. Letöltve: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01954819/document>
- Reuters. (2020). The Northern Sea Route saw a record number of ships transit in 2020 (2020.12.09.) <https://www.arctictoday.com/the-northern-sea-route-saw-a-record-number-of-ships-transit-in-2020/>
- Rohde, R. (2018). *Global Temperature Report for 2017*. Letöltve: <http://berkeleyearth.org/global-temperatures-2017/>
- Roto, J. (2018). *Sámi and Sápmi – Addressing the issues of indigenous people and natural resources in the northernmost parts of Europe*. Stockholm: Nordregio. https://www.nordregio.org/wp-content/uploads/2018/03/Sami_ENG.pdf
- Számi Tanács. (2019). *About the Saami Council*. Letöltve: <http://www.saamicouncil.net/en/about-saami-council/>
- Számi Tanács. (2022). *Representations*. Letöltve: <https://www.saamicouncil.net/en/representations>
- Sajnovics János. (1769). *Levelei* In Herman, O. (szerk.), *Az északi madárhegyek tájáról* (pp. 516–550). Budapest: K. M. Természettudományi Társulat, 1893)
- Sajnovics, J. (1770). *Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse*. In: Szíj, E. (szerk.), *Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos*. Budapest: Bibliotheca Regulyana.
- Sajnovics naplója 1768–1769–1770. (előszó, jegyz. és szerk. Szíj Enikő, ford. Deák András) Bibliotheca Regulyana 1. Bp. 1990.
- Sárfalvi, B. (2002). Földrajzi szempontok a társadalmi fejlődés vizsgálatához. In Bernek Ágnes (szerk.), *A globális világ politikai földrajza*. (pp. 23-24). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Sarivaara, E. K. (2016). Emergent Sami Identities: From Assimilation Towards Revitalisation. In Toivanen Reetta & Saarikivi, Janne (szerk.), *Linguistic Genocide or Superdiversity? New and Old Language Diversities*. (pp 467-482). Bristol: Multilingual Matters.
- Snyder, J. (2007). Pioneers of Polar Tourism and their Legacy. In Snyder, J. & Stonehouse, B. (szerk.), *Prospects for Polar Tourism*. Wallingford: CABI. 318 p. <https://books.google.hu/books>
- Solbakk, J. T. (2006). *The Sami People – A Handbook*. Tromsø: Davvi Girji OS. 295 p.
- Sabourin, L. (2012). International Actor. In L. Côté and J.-F. Savard (szerk.), *Encyclopedic Dictionary of Public Administration*. Québec: École nationale d'administration publique. https://dictionnaire.enap.ca/dictionnaire/docs/definitions/definitions_anglais/international_actor.pdf
- Stephen, K. (2018). Societal Impacts of a Rapidly Changing Arctic. *Current Climate Change Reports*, 4, 223–237. <https://doi.org/10.1007/s40641-018-0106-1>

- Stokke, O. S. (2011). Environmental Security in the Arctic: The Case for Multilevel Governance. *Inetrantional Journal*, 66(4), 835-848.
<https://doi.org/10.1177/002070201106600412>
- Stokke, O. S. & Hønneland, G. (2007). *International Cooperation and Arctic Governance – Regime Effectiveness and Northern Region Building*. London: Routledge. 224 p.
- Szilágyi, I. (2011). A földrajz a történelem kulcsa 150 évvel ezelőtt született Sir Halford J. Mackinder, a geopolitika klasszikusa. *Magyar Tudomány*, 172(11), 1362-1372.
<http://www.matud.iif.hu/2011/11/10.htm>
- Szilágyi, I. (2018): *A geopolitika elmélete*. Budapest: Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. 252 p.
- Szilágyi, I. (2018). *Geopolitika. (Második bővített kiadás)*. Budapest: Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. 376 p.
- Szilvási, Zs. (2013). *Norvégia számipolitikája és a számi nyelvi helyzete*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. <http://www.nytud.hu/alknyelvdok13/proceedings13/ANyD7-Szilvasi-Zsuzsanna.pdf>
- Szörényi, A. (2014). Nem-állami szereplők befolyásának növekedése a nemzetközi kapcsolatok különböző területein. (Doktori értekezés). Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest. <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/820/>
- Tamás, I. (2013). „Kevés szó van benne kidalolva” – A számi folklórszövegek kutatásának módszertani kérdései. *Ethnographia*, 124(1), 41-66.
- Tarrósy, I. (2006). A globális világrend és az Észak-Dél-kontextus. *Politikatudományi Szemle*, 15(2-3), 179–188.
- Taylor, P. (2018). *Nonstate Actors In International Politics: From Transregional To Substate Organisations*. New York: Routledge. 294 p.
- Tennberg, M. (1996). Indigenous peoples' involvement in the Arctic Council. *IASSA*, (4), 21-32.
- Tennberg, M. (2010): Indigenous peoples as international political actors. *Polar Record: a Journal of Arctic and Antarctic research*, 46(238), 264-270.
<https://doi.org/10.1017/S0032247409990398>
- Timmermans, M.-L. & Ladd, C. (2019). *Sea Surface Temperature. Arctic Essays*. Letöltve: <https://arctic.noaa.gov/Report-Card/Report-Card-2019/ArtMID/7916/ArticleID/840/Sea-Surface-Temperature>
- Tømmervik, H., Bjerke, J. W., Park, T., Hanssen, F. & Myneni, R. B. (2019): Legacies of Historical Exploitation of Natural Resources Are More Important Than Summer Warming for Recent Biomass Increases in a Boreal–Arctic Transition Region. *Ecosystems*, 22(7), 1512-1529. <https://doi.org/10.1007/s10021-019-00352-2>
- Tonami, Aki. (2016). *Asian Foreign Policy in a Changing Arctic*. (pp.19-46).London: Springer Nature.
- Tóth, J. (szerk.). (2014). *Általános társadalomföldrajz I.-II*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.

- UNCLOS. (2021). *Submissions, through the Secretary-General of the United Nations, to the Commission on the Limits of the Continental Shelf, pursuant to article 76, paragraph 8, of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982*. Letöltve: http://www.un.org/depts/los/clcs_new/commission_submissions.htm
- UNDRIP. (2016). *Report on the human rights situation of the Sami people in the Sápmi region*. Letölthető: <http://unsr.vtaulicorpuz.org/site/index.php/en/undrip>
- UNESCO. (2004). Language: Saami, Sweden. Letöltve: <http://www.unesco.org/archives/multimedia/document-1762>
- University of London. (2022). *Professor Klaus Dodds*. Letöltve: [https://pure.royalholloway.ac.uk/portal/en/persons/klaus-dodds\(fb99b223-7661-4aa1-95f6-1cd527dd0fc7\).html](https://pure.royalholloway.ac.uk/portal/en/persons/klaus-dodds(fb99b223-7661-4aa1-95f6-1cd527dd0fc7).html)
- UNPFII. (2006). Who are indigenous peoples? Letöltve: https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/5session_factsheet1.pdf
- Valkeapää, N-A. (1997). Otthonom a hegyvidék. Kádár Zoltán (szerk.), (pp. 5-9). *Lappok*. Budapest: Nap Kiadó.
- Valkonen, S. & Valkonen, J. (2017). The Non-State Sámi – Struggle for Indigenous Citizenship in the European North. In Wiesner, C., Björk, A., Kivistö, H-M. & Mäkinen, K. (szerl.), *Shaping citizenship – a political concept in theory, debate and practice*. (pp. 138-152). London: Routledge.
- Vigh, V. (2020): Az Arktisz geopolitikai jelentősége a 21. században. *Hadtudományi Szemle*, 13(2), 47-61.
- Viken, A. & Müller, D. K. (2015). *Indigenous Tourism in the Arctic*. In Viken, A. & Müller, D. K. (szerk.), *Tourism and Indigeneity in the Arctic*. Bristol: Channel View Publications <https://books.google.hu/books?hl=hu&lr>
- Világbank (2019): *Indigenous Peoples*. Letöltve: <https://www.worldbank.org/en/topic/indigenouspeoples>
- Virtanen, V. (2013). The Arctic in world politics. The United States, Russia, and China in the Arctic – implications for Finland. (Doktori értekezés). Harvard University, Cambridge. <http://projects.iq.harvard.edu/files/fellows/files/virtanen.pdf>
- Web of Science. (2018). *Citation report*. Letöltve: www.webofknowledge.com
- Wegge, N. (2010). The political order in the Arctic: power structures, regimes and influence. *Polar Record*, 47(241), 165–176. <https://doi.org/10.1017/S0032247410000331>
- Wegge, N. & Keil, K. (2018). Between classical and critical geopolitics in a changing Arctic. *Polar Geography*, 41(2) <https://doi.org/10.1080/1088937X.2018.1455755>
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. London: Addison-Wesely. 251 p.
- Yamanouchi, T. (2011). Early 20th century warming in the Arctic: A review. *Polar Science*, 5(1), 53-71. <https://doi.org/10.1016/j.polar.2010.10.002>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1873965211000053>)

Young, O. R. (2019). Is It Time for a Reset in Arctic Governance? *Sustainability*, 11(16)
<https://doi.org/10.3390/su11164497>

Young, O. R. (1986). The age of the Arctic. *Foreign Policy*, 61(4), 160-179.
<https://doi.org/10.2307/1148707>

Youatt, R. (2017). Personhood and the Rights of Nature: The New Subjects of Contemporary Earth Politics. *International Political Sociology*, 11(1), 39-54.
<https://doi.org/10.1093/ips/olw032>

Zellen, B. S. (2009). *Arctic Doom, Arctic Boom: The Geopolitics of Climate Change in the Arctic*. Santa Barbara: ABC-Clio. 232 p.